

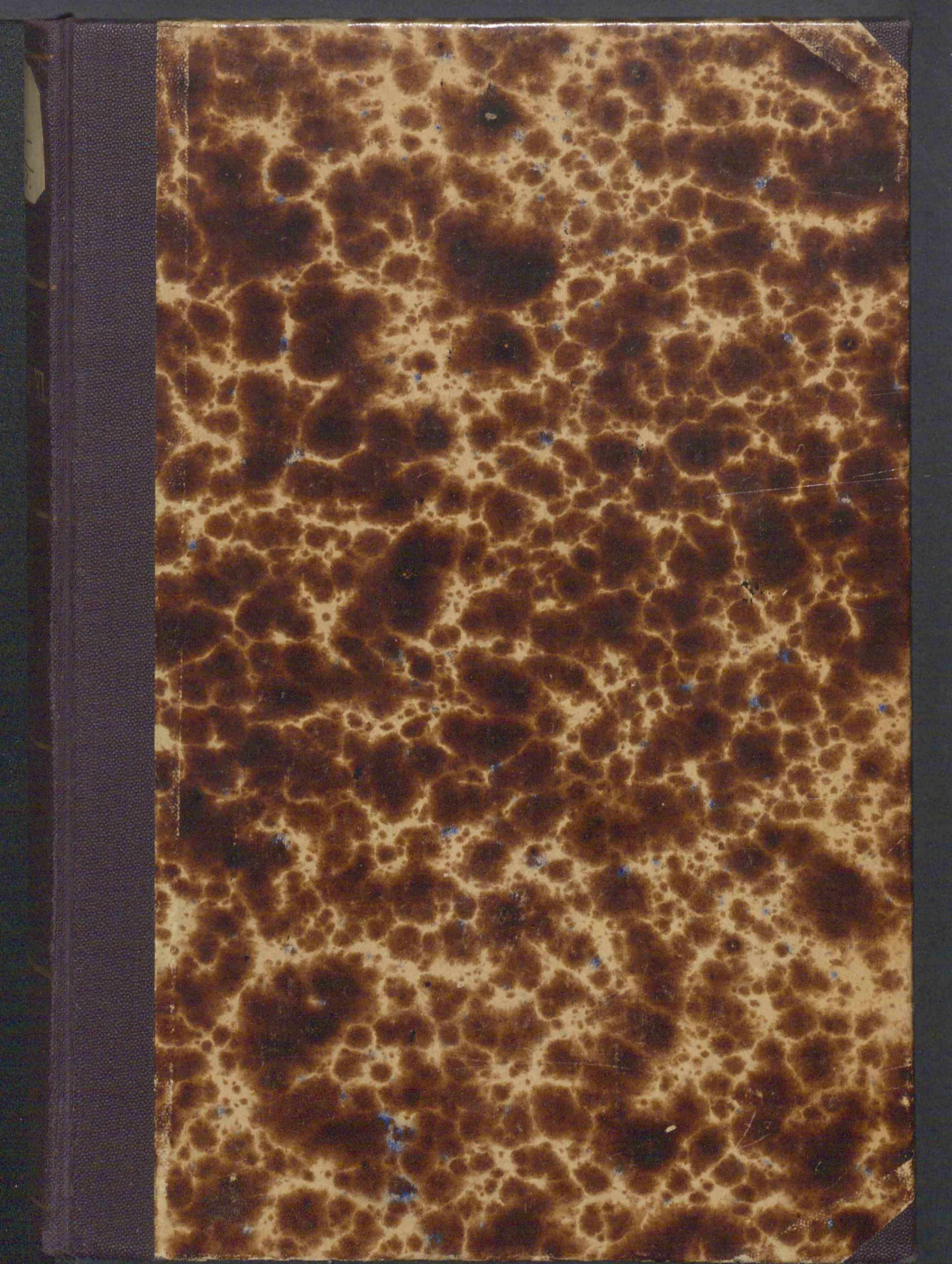
B

650-

655.

V. CASTIGLIONI

KAUFMANN
DÁVID
KÖNYVTÁRA

B. 650-5

דְּבַר שְׁמוּאֵל

ספר כולל

אגרות שחבד"ל

(שמואל חיים בן דוד לולי מילידי נוריציאה יע"א)

אשר הריץ ליצחק שמואל ריגו

והתשובות אשר קבל ממנו

אגרותיו לשד"ל ושיריו

יוצא לאור ע"י

הצי יצחק חיים קסטיליוני איש פריאסטי

עם הוספות והערות ותולדות המחבר מאת

המוציא לאור

קראקא

בדפוס של יוסף פישער (גרֶאָדגאססע 62)

שנת בזמרות נריע לו לפיק

B. 654

דְּבַר שְׁמוּאֵל

ספר כולל

אגרות שחבד"ל

(שמואל חיים בן דוד לולי מילידי גוריציאה יע"א)

אשר הריץ ליצחק שמואל ריגיו

והתשובות אשר קבל ממנו

אגרותיו לשד"ל ושיריו

יוצא לאור ע"י

הצ"י יצחק חיים קמטיליוני איש טריאסט

עם הוספות והערות ותולדות המחבר מאת

המוציא לאור

קראקא

בדפוס של יוסף פישער (גראדגאססע 62)

שנת בזמרות נריע לו לפ"ק

SAMUELIS VERBUM

quo libro continentur

SAMUELIS VITA LOLLI

carmina, epistulae ad ISAACHUM SAMUELEM REGGIO

et **SAMUELEM DAVID LUZZATTO** missae

ac quas ipse ab ISAACHO SAMUELE REGGIO accepit

VICTORIUS CÀSTIGLIONI

TERGESTINUS

una cum scriptoris et sua ipsius vita edidit

commentariisque auxit.

TERGESTE MDCCCXCV.

CRACOVIAE

in aedibus Josephi Fischeri.

תולדות החכם שחברל.

בדורות שעברו, כשהיו בני ישראל יושבים כמעט בכל הארצות תחת עול ברזל, ולא הותר להם כי אם המסחר, ורק אחדים מהם למדו חכמת הרפואה והחשבון, פנו רבים מהם אל לימוד כל ענפי החכמה הישראלית, והתורה נדרשת באהבה רבה ובזריזות גדולה, וכמעט בכל מקום גם בערי המצער נמצאו רבנים וגאונים מלאי תורה וחכמה, וגם בקרב שאר העם רבים היו יודעי התורה וסוהריה. אך בימינו אלה שכל השערים נפתחים לפנינו, רוב אחינו פנו אל לימוד החכמות החיצוניות, ובלי שמרם סאטר הקהלת אחוז בזה וגם מזה אל תנח ידך, לימוד התורה מונה בקרן זוית, והמקדשים עצמם באמת ללימוד לשוננו וחכמתנו מועטים הם מאד מאד ונער יכתבם.

גם בסדינתנו אשר בה נתישבו רבים מבני אחינו בני צפון ודרום ר"ל בני אשכנז ואיטליה, היו חכמים דרשנים ובלשנים לרוב, ואם לא הניתו אהריהם חיבורים וספרים רבים נכתבים או נדפסים הסראים לנו חכמתם, לא היה זה מפני מעוט זריזותם או חסר בינתם, כי אם מפני גודל ענותם והכנעתם, קושי ההדפסה, וגודל סחירה ועכוביה, כן נודע בשערים החכם אברהם מרפורנו אשר חי בעיר קטנה גראדיסקא וכמהר"ר משה חפץ אביד בגוריציאה וכמהר"ר אברהם ריגיו גם הוא מ"ץ בגוריציאה, שהיו כלם חכמים מחוכמים בתורה שנכתב ושבעל פה וגם בספרי הקבלה, ובלו יטיהם ללמוד וללמד בהתמדה רבה, ורבים מחיבוריהם נעימים גם יקרים עודם בכתובים. ⁽¹⁾

⁽¹⁾ עיין תולדות כמהר"ר אברהם חי ריגיו מאתי יצ"ח'ק באוצר הספרות IV.

כשבת הרב משה חפ"ן בעיר גורוציאה על כסא מלכות התורה בשנת התקמ"ח ביום ששי לחדש שבט נולד שם החי' ר' שמואל חיים לולי. אביו כמ' החבר ר' דוד, היה איש נאמן רוח ואוהב מישרים, בקי בתורה ובחכמה, ושם משפחתו לפניו קורמונס, והוא שם כפר כבדת ארץ לבא גורוציאה. אולי זקני המשפחה הזאת באו משם ונתישבו בגורוציאה, וכשבא צווי המלכות לאיזה משפחות בני ישראל לשנות את שמן אשר כנו להן כשמות הערים והכפרים אשר ישבו שמה, משפחה אחת מאותן הנקראות קורמונס קראה את שמה הערצענאה, ואביו של שמואל חיים זה קרא את שמו לא-לי, כי בימים ההם נתעסק בעסקים שלא הצליחו, ואמר לא-לי להתעסק בהם, ואחריו חתמו צאצאיו בשם לולי. ⁽¹⁾ ויולדו לדוד בגורוציאה ה' בנים וב' בנות, שלשה טהבנים מתו בקטנותם, וישארו לו שני בנים, שמואל חיים בכורו ושלמה אחיו. אחת מבנותיו ושמה מרים ⁽²⁾ היתה לאשה לר' חזקיה לוצאטו אבי שד"ל זלה"ה. בנעם לקחו ובאהבתו הטהורה בקש שמואל לחזק ידו שד"ל בלימודיו ⁽³⁾, וחבת שד"ל לבן דודו זה, לא כלבד מפני כי אנשים אחים היו, רק בפרט מפני שווי דעותיהם ואהבתם יחד לתורה לחכמה ולמחקר, נודעו לכל קוראי ספרי שד"ל ואגרותיו ותולדתו אשר כתב בעצמו. שני האחים לולי גדלו על כרכי אביהם, וחונכו בתורה בבית המדרש ליחידים לכמ"ר אברהם ריגיו ובבית תלמוד תורה בעירם ⁽⁴⁾ ושניהם הצליחו, כי גם האיש שלמה היה בקי בתורה ובחכמה ⁽⁵⁾, אך הבכור הגדול, ויקדש עצמו לתלמוד וללמד, כי ה' קרא באזניו. לאמר: בטרם תצא מרחם הקדשתך

(1) עיין שד"ל תולדות עצמו דף מ"ד.

(2) בעת התונתה נקראה המשפחה עוד בשם קורמונס כי כן מצאתי כתוב בספר זכרונות עיר פאדובה אצל שם שד"ל ברשימת יום פטירתו: כן חזקיה לוצאטו ומרים קורמונס.

(3) עיין ככה"ע תקפ"ט דף כ"ד.

(4) עיין תולדות ריגיו הנ"ל.

(5) האיש היקר הזה היה בן משק הורי הפרופ' אסקוליו ולמד את הנער חכמת החשבון וידועת המסחר; ובמות אביו הנער מסרה אמו את מסחרה, בית מעשה גיר ביד שלמה לולי, הוא היה נ"ב סופר מהיר בין בשפת עבר אשר בה החליף איזה מכתבים עם שד"ל, בין בלשון איטלקי, ובו הוציא לאור ספר תולדות הנקרא בשם Breve prospetto della storia universale di Ed. Hohler tradotto ampliato e redato a completo compendio di Storia. Fratelli Matteuzzi 1827 Udine. גם המשורר אלמנצי הכיר את ערכו, ובשלחו לו את ספרו „הגיון בכנור" למנתה, כתב עליו כדברים האלה: לחכם ונבון ולכל תכלית הוא חוקר, כמ"ר שלמה לולי מעיר גורוציאה יושב עתה בטריאסטו, מאת הצעיר המחבר כזאת אליו דובר:

אם בַּת שִׁירֵי יְלָדֵי כֹּזֵב הַמְּלִיטָה, הַצֵּל תִּצְּלֵל אוֹתָם מִיַּד קְמָיָה;

חֹסֶה עַל שְׁלֹתָה רַחֵם בְּנֵיהָ, לֵב הַנּוֹתֵן לֹא חֲמֵץ הַבְּיָטָה.

מורה לנערים נתתיך. בן ט' שנה היה הנער בקי בתורה, והתחיל ללמוד משנה, ותכף אחר כך בא בים התלמוד תחת משטר הרב הפץ הנ"ל ובמות הרב הזה בשנת התקנ"ה, ותלמידיו עשו לו הספד קטן, מלבד ההספד הגדול אשר עשו לו בני קהלתו, ויקונן עליו שמואל קינה בשם חבריו, והוא בן עשר שנים⁽¹⁾. בהיותו בן ט"ו נמנה למורה בבית תלמוד תורה, ויאהב את תלמידיו והם אהבוהו, כי השתדל להדריכם בדרך ישרה ולזכך את שכלם בלימודים; אך עם כל זה לא הכירו תמיד ראשי הקהל את גודל ערכו ופעמים רבות נתקוטט עמהם, עד כי בחדש סיון תקע"ז עזב את משמרתו, וילך לטריאסטי, וימצא שם מקום מלמד בבית אחד מנכבדי העיר, וישב שם שלש שנים. במשך הזמן הזה החליף לולי עם יצחק ריגיו האוהב ומכבד אותו כגודל ערכו הרב, רוב המכתבים הנכללים בספר הזה. ויהי כשמוע שד"ל אשר היה בעת ההיא בן ט"ו, כי בא בן דודו לטריאסטי, וילך לבקרו, ואש האהבה והחבה בערה בו, ונפש לולי נתקשרה בנפש הנער שד"ל קשר אמיץ, כי עם היותו עוד רך בשנים, הראה כבר שד"ל בינתו ודעתו צלולה ורחבה מאד מאד, ושניהם אהבו הבקורת והחקירה החפשית, ובכל יום ויום השתעשעו בדברי חכמה ודעת כל הימים אשר הוסיף לולי לשבת בטריאסטי. אחר איזה שנים נתקבל שד"ל למורה בבית עקד הרבנים בפאדובה, וילך האיש הל"ך וגדל עד כי גדל מאד, ושמו נודע בכל תפוצות ישראל, אך זכרון הזמן אשר חי בטריאסטי עם בן דודו שחבד"ל וזכרון הויכוחים אשר התוכחו שניהם בעת ההיא, עשה עליו רושם חזק אשר לא מש מלבו כל ימי חייו; ובכל ספריו דבר בשמחה גדולה ובעונג רב על העת המאושרה "ההיא"⁽²⁾. בעל מאמר הנקוד הנזכר באגרות לולי לישיב, הוא שד"ל, אשר התחיל אז לחבר את ספרו הנעלה "ויכוח על הקבלה" ושחבד"ל וישיב אשר קמו בראשונה כנגדו על דעותיו על הענין הזה, הסכימו אחר כך מכל וכל עמו כעדותו באוצר נחמד⁽³⁾.

אחר שלש שנים, בסיון תקע"ט שב לולי לגוריצואה, וישיבוהו על כנו כמשפט הראשון אשר היה מלמד בבית תלמוד התורה, ואחר זמן מועט

(1) עליו נשא קינה גם תלמידו יצחק שמואל ריגיו שהיה בעת ההיא בן י"ד, ועד עתה לא באה לאור העולם, ותמצאה בסוף הספר הזה.

(2) עיין בית האוצר לשכה ב' דף י"א; אוצר נחמד מחברת ד' צד מ"ז-נ"ד; תולדות שד"ל שכתב בעצמו בלשון איטלקי דף ס"ז ובמקומות אחרים.

(3) מחברת ד' דף נ"ד.

נשא אשה, את מרת מלכה לוצאטו, ותלד לו שני בנים דוד הבכור ¹⁾ ואהוד אחיו ²⁾ וש'ש בנות ³⁾.

אחרי שובו לגוריצאיה התחיל לולי להריץ אגרותיו לשד"ל רובן בלשון איטלקי, ויש ביניהן כמה וכמה אגרות עקרויות הנוגעות בפרט אל דקדוק לשון עברי, והנה הנן ביד כמה' המליץ ישעיה בן שד"ל אשר הראן לי תוך יתר האגרות אשר קבל אביו ז"ל מכל פנה ועבר. אגרות שחבד"ל העבריות אשר נמצאו תוך נחלת שד"ל, נדפסות בספר הזה, גם כי רובן ראו אור אנה ואנה. שחבד"ל היה נוה בדבורו, חוקר ומעמיק ומבין בכל דבר שבא לפניו, יהודי בכל לב ובכל נפש, נאמן בבריתו, זריו ומחיר במלאכתו מלאכת שמים, ולה קדש עצמו באהבה רבה ובהתמדה גדולה. כל השקן

1) למד בבית הספר גימנאזיאום בעירו, ואחר כך הלך ללמוד חכמת הרפואה קצת בפאדובה וקצת בוועין הבורה; הוא היה אמיץ כח, ובשבערה מלחמת החרות באיטליה, עזב את למודיו וימחר לבא לאיטליה, ויכתוב ידו בין גדודיה, ויבא וילחם במלחמתם עד מפלה העיר וינציאיה, ואחר כן שב אל למודיו והשלימם, ויהי לרופא בטריאסט. ידיו רב לו גם בלשון עבר רק ספריו חבר בלשון איטלקי וכיניהם, a) *Sia libero e sarai forte*. Milano, Agnelli, 1860, b) *L' amore dal lato fisiologico*. Milano, Dumolard 1883 ואחרים, וימת 1868, דוד לולי בש' תרמ"ד בעיר טריאסטי.

2) גם הח' הזה השלים את למודיו בגימנאזיאום בעירו, והלך אח"כ לפאדובה בבית מדרשו של שד"ל, ובשנת התר"ד סמכו רבותיו את ידיהם עליו, וילך וישב לעירו, ואחרי מות שד"ל בחרוהו לפרופ' בבית עקד הרבנים בפאדובה עד הסגרו. אחרי מות כמהר"ר אויוטו נתמנה אהוד לולי לאב"ד בפאדובה, ואלה חיבוריו:

1) *Dizionario del linguaggio ebraico rabbinico Padova 1868*. לא יצאה. סמנו כי אם מחברת ראשונה (אות א—אחריות).

2) איזה חלקים מתרגום איטלקי לתנ"ך הנקרא בשם:

La Bibbia vulgarizzata da S. D. Luzzatto e continuatori. Rovigo 1872.
3) *Prelezione ad un corso di lingua ebraica e caldaica nella R. Università di Padova. Padova 1877.* 4) *Corso di grammatica della lingua ebraica 1886.*
5) *Sermone per la morte di Vittorio Emanuele II, letto nel Tempio israelitico di Padova. Padova 1878.* 6) *Parole pronunciate nel Tempio israelitico di Padova per le nozze d'argento dei Reali d'Italia. Padova 1893.* 7) *Parole pronunciate sul feretro di Isacco Reggio (Gorizia 1855), del Rabb. D. S. Viterbi (Padova 1886), del Rabb. G. Ancona (Senigaglia 1890), del Rabb. Isacco Pardo (Casale 1893) e sermone al trigesimo del Rabb. S. G. Viterbi (Padova 1886).*

8) מאמרים שונים במכתבי עתים.

3) אחת סבגותיו ושמה חנה היא אם הח' דוד מורפורגו ידוד שד"ל אשר נתישב אחר כך גם הוא בפאדובה, ושם חיבר ספרו "החדש הזה לכם, המשלים מלאכת שד"ל" לוח לאלפים שנה, ע"י הספר חזה אשר הוא עודנו בכתובים, ויכל כל איש למצוא תבן ומיד פרט כל יום ויום מכל שנה לפי בריאת העולם המסכים עם פרט ימי השנה למנין הנוצרים וכן להסך. הח' דוד מרפורגו נתישב בימי זקנותו בטריאסט ומת שם בשנת התרנ"א.

ועמלו בתורה ובחכמת ישראל, אשר בקש להפיץ בין תלמידיו הרבים. להם חיבר שחבד"ל ספר דקדוק לשון עברי בלשון איטלקי, אשר הוא בכתובים ביד הח' המליץ ישעיה לוצאטו הנ"ל וביד החכם הרופא יעקב הפץ בגוריצאה, ועליו דבר גם בנו בהקדמת ספר דקדוקו. תלמידי שחבד"ל היו מספרים עליו שבקיאותו בספרי הקודש היתה כל כך עצומה, שכשנגנו לפניו טעמי פסוק אחד, הוא היה מגיד מיד תיבות הפסוק והספר והסימן אשר הוא שם. באהרית ימי שחבד"ל נתחדש הריב בינו לבין ראשי קהלתו יעזוב פעם שניה פקודתו בבית תלמוד תורה לצמיתות, והתפרנס מהוראת שעה ליחידים⁽¹⁾.

ביום ל"ג לעומר ש' התר"ג בהיותו בן נ"ו, מת שחבד"ל בפתע פתאם, כי נשבר אחד מעורקיו בשבתו בחדרו וקורא, והיה זה זמן לא כביר אחרי מות כמהר"ר אברהם חי ריגיו. ויעשו לו בני קהלתו מספר רב ומר במעלה הקברים, ועליו נשאו קינה בלשון עברי המשורר המצוין יוסף אלמנצי⁽²⁾ ושני מתלמידיו אברהם חי מורפורגו⁽³⁾ והנער בן י"ד אלהן ישעיה אסקולי⁽⁴⁾. אחרי מותו קראו לו בשם „מעלת החכם" מה שנרמז גם כן בשני המורים הנמצאים בסוף ציונו, מעשה בנו דוד, והא לך הציון: ויקרא ה' אל שמואל ויאמר הנני — ציון קבורת — איש חכם ונבון ומדקדק עצום — רודף שלום ואוהב האמת — כבוד מעלת החכם — שמואל חיים — בר מעלת החבר דוד לאלי ז"ל — אשר הרביץ תורה בישראל עד יום מותו — נולד ביום ו' לחדש שבט התקמ"ח — ביום ל"ג לעמר התר"ג נפטר —

לְקַח מְעַט, הִרְבָּה נָתַן לוֹ קֶבֶר;

מֵאֵל נְמוּל יִשְׂרוּ כְבוֹד מִן קֶבֶר.

(1) עיין על זה אגרותיו אטלקיות לשר"ל.

(2) קינת אלמנצי תמצא בספר „יד יוסף" שהוצאתי לאור בש' תרמ"ט.

(3) מילודי גוריצאה ונתושב אח"כ בטריאסט, ויסד המכתב העתי, הרץ לבני ישראל *Corriere israelitico* ומת בשנת תרכ"ו.

(4) הלא הוא הפילולוג הסמואר היושב עתה על כסא ההוראה בבית מדרש החכמה והספרות בעיר מילאנו; עיין תולדותיו אשר כתבתי לרדיינעס בספר „דור וחמיו" וקינתו על מות שחבד"ל תמצא בסוף הספר הזה.

ואני בהשזתי את מעשה האבות בימי קדם אל מעשה הבנים בזמן הזה
ואשא משלי ואמר:

קדמונינו מני עֵינִים חֲמָהוּ,
רוחם חֲפֵלָה מֵרֵב אֲנָחוֹת;
רק בַּתּוֹרָה נָחַם תְּמִיד מֵצָאוּ
גַם רָאוּ כִּי „חֲרוֹת עַל הַלּוֹחוֹת”

הֵן לְגִיָּתָם הַיּוֹם דְּרוֹר קָרָאוּ,
יִשְׁכּוּנוּ בְּלִי פֶחַד בְּטָחוֹת;
כְּלִימַת הַגּוֹיִם לֹא עוֹד יִשְׁאוּ,
הַשִּׁקְטָה יוֹכְלוּ עַל מֵי מְנוּחוֹת.

וְעַתָּה מִי יָדוּ לַתּוֹרָה יִשְׁטַם?
דַּת עֲלוֹיוֹן מִשְׁמֹר יַחֲדוּ חֲדָלוּ,
כִּי יֹאמְרוּ: „כְּבִלֵי עֲבָדוֹת נִגְדָּעוּ”

אֵךְ בְּעֵזְבְּכֶם תּוֹרַת אֱלֹהֵי קִשְׁטָה,
תַּחַת קִשֵׁי עֲבָדוֹת יִצְרֵם נִפְלוּ.
הַאֱלֹהִים חֲפֵשׂ מֵצָאוּ יִדְעוּ?

הֲצִי יִצְחָק חַיִּים קַסְמִילִיוֹנִי סִיטָה.

I

מיש"ר

אדר תקס"א.

מה עשית, למה נחבאת לברוח ותגנוב אותי ולא הגדת לי? הלכתי לבית המדרש פניתי כה וכה ולא מצאתיך, זה אל זה שואלים איה שמואל? ויען איש הבינים: ואיננו כי לקח אותו דודו ויוליכֵהו עמו לעיר טריאסטי. כשמעי זאת הרה לי מאד כי לא נמשתני לנשקך, עתה הסכלת עשו, ועתה הלך הלכת כי נכסף נכספת לעיר טריאסטי, כתוב נא לי איזה שורות כדי שאדע מצב בריאותך ומצב שלומך עד בואך לשלום. שלום לך מאתי ושלום רב לדודך ולכל אוהבי, אוהבך החפץ לראותך

יצחק ריגיו.

II

משחבר"ל

תקס"א.

התשובה יפקד מושבה.

III

מיש"ר

תקס"א.

מחול לך, מחול לך, ולא אוסיף דבר אליך עוד בדבר הזה⁽¹⁾. שמעתי שהשלום הוא גלוי ומפורסם לכל העמים להיות עתידים לשמוח שמחה גדולה. ומי יתן אמת יהיה⁽²⁾. שמח תשמח וגיל תגיל בחג המצות הבא עלינו לטובה בטוב לבב מרוב כל, כתוב נא לי מתי תבא אל ביתך כי השקה לראותך נפש אוהבך הנאמן

יצחק ריגיו.

(1) על אשר הלך מאתו בלי הגיד לו מאומה.
 (2) השלום בין הצרפתים ומלכי עמטערייך ואשכנז.

IV

תקס"ב

משחבר"ל

אוהבי חביבי שלום!

אל נא תשת עלי חטאת אם התל התלתי כך בעברי את מוצא פי
 לאמר אכתוב לך, ונראה ממעשי ששכחתך, אבל באמת לא שכחתך כ
 הן על כפי מחשבתי הקותיך חומות גויתך נגדי תמיד, ותמיד לא אחשה
 ולא אשקוט מקרא בגרון להולכי דרך לידע איך יסוב אופן מצבך ובני ביתך
 היקרים, וגם צר לי מאד יען כי הזמן לא הניח אותי לכתוב לך עד הנה,
 ולכן אחלה פניך שאל הדינני כמעשי ותלבש בגדי ענותותך, והתויתתו קו
 מגלילי אצבעותיך להודיעני שלומך ושלום אנשי ביתך היקרים, והיית ורבות
 אתה וביתך כנפשך שבעך עם כל אוהבינו ועם כל ישראל. ושלום יוסיפו לך
 אוהבך נאמן

שמואל חיים לולי.

V

תקס"ג

מיש"ר

אהבי ידידי! נטע נאמן! ⁽¹⁾

לא עניתני אליך עד עתה להראות לך כתבי ידי זולתי היום כי רבו
 גם רבו טרדות לבבי עצמו מספר, ונוסף על זה כי כבד עלי טרחי עם הנער
 הזה. אנכי אערבנו מידי יבקשהו אביו והיה עמדי מעת לעת לא ימוש מתוך
 אהלי מבקר עד הערב, הייתי ביום יכבד עלי המשא ממזרח שמש עד שלש
 שעות אחר בואו, ובלילה אחותני שינה עד אור הבוקר ואז אשובה כיום
 אתמול ארעה צאני אשמורה, זה משפטי וזה מנהגי יום ולילה לא ישבות,
 אכן לא שכחתי מתק אהבתנו אשר נשבענו שנינו מיום היותי בעיר מולדתי
 עד היום הזה, זכרתי את הדאגה אשר היתה עם לבבי ביום צאתי מעיר
 מושבי ואעזוב ריעי אוהבי ומשפחתי ואנס ואצא החוצה, לכן מצאתי זמן
 לי לבוא לחזות בנועמך ולבקר בשלומך, והנה אמרתי הנה באתי במגילת
 האיגרת הזאת למען תהיה לך לעדה כי לבי חשק כך ונפשי קשורה בנפשך,
 ואהבתך לא תסיר ממני לעולמים. אם נא מצאתי הן בעיניך הביאה לך
 Zeit ⁽²⁾ ועשה לי איגרת כאשר אהב עבדך הנרצע לעבודתך

יצחק ריגיו

(1) האגרות הבאות הריג"י יש"ר מעיר טריאסטי לשחבר"ל אשר כבר שב לגוריצאה.
 בימים ההם היה ריגיו בן ח"י ולבלתי היות עוד להוריני למשא עוב את עיר מולדתו והלך לעיר
 טריאסטי ויהי למלמד נערים במשפחה מפוארה. עיין תולדות ריגיו מאת יצ"ח"ק אוצר הספרות
 IV קראקא התרנ"ב.

(2) במקום צ"ד ור"ל קח לך זמן.

VI

משחבד"ל

תקס"ג

אוהבי חביבי כנפשי!

שש אנכי על אגרתך הנעימה אשר קבלתי ממ' החי' אביך, ידעתי כי לך לדרך הטאתי, כי היה דברי לי להיות ראשון לדרוש בשלומך, מה גם בזכרי העת אשר חלפה ועברה שהיינו יושבים ולומדים כשבת אחים גם יחד, אבל תדע נאמנה כי אם כבד מרחק עם נער אחד, לא חדל גם עלי מלעבור כוס תלאות הזמן עם יותר משלשים נערים, מלבד שאר הלמודים שיש לי זולתם. זאת ועוד אחרת, כי הפשתי בכל מאמצי כחי, ונשאתי כלי תלוי וקשתי ואצא השדה לצוד Zeit כאשר צויתני, אבל לריק יגעתי תם חפש מהופש, בקשתיו ולא מצאתיו כי נמכר הכל בימי נחמיה (שנאמר בנחמיה: וְאֶעִיד בְּיוֹם מִכְרֵם צִיד) ואשוב לביתי בבית החורף ולפני האח מבעורת ותכף ומיד חמותי ראיתי (Uhr¹) ולא השיבותי אחר ימיני מלכתוב לך אגרת שלומים כדרך האוהבים הנעימים אשר לא תפרד אהבתם לנצח ואתה שלום וביתך שלום

כה דברי עבדך הנאמן בבריתך.

שמואל חיים לולי.

VII

מישי"ר

תקס"ד ביום הפורים

אל גבר עמיתי! אוהבי וידידי שלום!

ידעתי כי לך התשובה יאתה, אכן עצלתי ואחר עד עתה. להיות לי עסקים מעסקים שונים ככוכבי השמים לרוב ויקצר זמני מפני הערוב, וכל שעה ושעה בגדה בי ולא יכלתי לפנות אליך ולכתוב לך כאשר היה עם לבבי, וכל רגע רץ ונמהר עובר ואינו שב כמימי הנהר. ורגע השני רץ ובא אחריו במרוצה, ואעבור והנה איננו ואבקשהו ולא נמצא, ימים כצל עברו, ואחור לא נזרו, ויהי הזמן לי כעוף פורח באויר, וחלילה לא חוזר עד כי רגע אחד לא נשאר לי, וזה היה חלקי מכל עמלי, אכן בבא עתה יום זה קוינו לו, יום נתלה בו המן בתוך אהלו, על העץ אשר הכין לו, יום משתה ושמחה מקצה העולם עד קצהו, ומשלוח מנות איש לרעהו, יום שבו שלחן ערוך ומוזמן, ובני ישראל הכו את המן, יום שבו עשרת בניו תלו, ואת תנוך אוניו אכלו², אמרתי בלבי בהיות כי בזכות המן, ביום זה יש לי זמן, אבוא לשמור מוצא שפתי, פן יחרה אפך עלי, את אשר

¹ Uhr מורה שעות בלשון אשכנז.

² רומזו למוני מתיקה שעושים בארצותינו ליום פורים וקורים אותם אוני המן.

נדרתי אשלמה, ואת אשר נשבעתי אקימה, והנני כותב לך אגרת שלומים כמשפט האוהבים הנעימים, ואשלח לך דברי שלום במקום מיני מזונות, לקיים ומשלוח מנות, ועתה קח נא את ברכתי אשר הובאת לך, כי כן כתוב בפ' וישלח, ואני אתנהלה לאמי ואלכה לנגדך, ואבוא לאכל המצות בעירך, כי בכאן עושים מצות אשר לא תעשנה, ומעט מזער תאפנה, לכן אחלה פניך, ופני אביך ואמך, למען תזכרו ועשיתם את כל מצותי, איש כמתנת ידו כברכת ד', לשות בין ¹) ולא במים, כי היין יחיינו מיומים, והיה בעלותי לראות פניך, אשמח לקראתך, ככתוב ושמתח בחגך, ונהיה אך שמחים כי בא מועד, והקנול ²) אשר נאכל יחדו יהיה לנו לעד, כי אנתנו אוהבים שלמים, וכן נהיה לעולמים.

אוהב דבק מאח

יצחק ריגיו.

VIII

תקס"ד

משחבר"ל

שלום לאוהבי חביבי!

קול ב Rima ³) נשמע בקראי באגרתך החכימה ולכן אפתח בחרוז תשובתי אליך כחקה וכמצוה. מה נמלצו לחכי אמרי פיך ומליצתך העריבה מה גם בשמעי ממנה כי במהרה שוב תשוב אל גוריציאה עיר מולדתנו לאכול המצות באהבה כי נכספה וגם כלתה נפשי לראות פניך ברוב חבה וכל שעה לשנה נדמה לי מרוב חשק התאוה, תלונתי על הזמן וגם יש לי עמו מריבה יען אשר לא הנחני לכתוב אליך כתאותי, אגרת שלומים ואחווה.

אכן הזמן הסיר מעליו תלונתי וישיבני תשובה: הלא ידעת את הזמן ואת שיחו זמן עשית מצת מצוה וכל הבתים במבוכה לבער החמץ כאשר ה' צוה, לכן אתן קץ לאגרת, ולתשובתי אתן קצבה, ואחלה פני אל ישלח לך ברכות כידו הטובה, בבואך לא יצר צערך ולא תכשל בנתיבה, ואתה תבוא אל בית אבותיך לשלום תפגד בהיסיבה טובה. קח נא עתה את ספר אגרת כי לעד שני הוא לך מובא, כי לעד ולעולמי עולמים קמה אהבתנו וגם נצבה.

אוהבך החפץ לראותך

שמואל חיים לולי.

¹) כן נוהגים בעירונו ללוש מצות בין.

²) גם זה הוא מין מתיקה וגוהנים לעשות אותו במסח.

³) Rima בלשון איטלקי חרוז ורומז אל האגרת החרוזה הקודמת.

IX

תקס"ה.

מיש"ר

אל אוהבי וידידי שלום!

על כל פשעים תכסה אהבה, וביני ובינך אל תהי איבה, אם עד הנה לא כתבתי לך אגרת, כי לעתיד אכתוב לך זאת ועוד אחרת, ולבי על העבר נחם, ומודה ועוזב ירוחם.

ואחרי שאלת המחילה כי זה יאות תחלה, אבוא היום עמך אל הענין אשר תאבתי, כי אותך בלב שלם אהבתי. ידוע תדע אחי נאמנה, כי מראשית השנה ועד אחרית השנה, עיני תמיד אל הספרים, לקחת מוסר ומישרים, ובפרט חשק לבי בלמודים, אשר אצלנו חמודים, שמהם תצא תורה, מאפלה לאורה, ויהי כאשר אל העיין קרובה (?) באתי¹, בינותי בספרים ומצאתי, כי יש ויש ספרים הרבה בעולם, אשר להיותם גדולי ערך, רובם ככולם, המה יקרים וצפונים, והנם מונחים וטמונים, אצל יחיד סגולה, ולא נמצאים בכל עם וקהלה, על כן אותה נפשי לבקשם, ולהוציאם מן המקום אשר הם שם, לידע נאמנה עניניהם, ולשתות בצמא את דבריהם.

והנה אשים עתה נגד עיניך שמות קצתם, ופעם אחרת אזכיר זולתם, הא' הנקרא "אגרת הר"מ" המתחלת חזקו ידים רפות כי ידעתי המצא בתוכה הערות יפות, והב' נקרא "נופת צופים", כי שמעתי אומרים כשמו כן הוא, מלא נופת וצופים. ומעתה אם אתה ידעת מה המה אלה הספרים, ואם יש אתך ידיעתם בברורים, אחלה פניך שתודיעני דבר, כי לך עתה חפצי גבר, ובגלל הדבר הזה תתן חווק לאהבתנו וענין לאגרותינו. ואתה שלום. הנאמן בבירתך

יצחק ריג"ו.

X

תקס"ה

משחבר"ל

שלום לאהובי יקירי!

למן היום אשר נתרחקת מעיר מולדתך, להכין בחוץ מלאכתך, זה היה חשקי בכל זמני, וגם בלילה לא תדמה עיני, באמרי מי יתן איפו ויכתבון מלי חכמתך אלי, ואענדם עשרות עלי, כי כלם נכוחים למבין וישרים למוצאי דעת, אין תוספת ואין מגרעת, וענין אגרותינו לא ימוש גם ברבות זמן, ותקעתיו יתד במקום נאמן. ויהי היום אשר שש אנכי על אגרתך כמוצא שלל רב, וצוף דבש אמרי פיך אל חכי יערב, אמרתי אך זה היום אשר קויתי, למשוך בעיין את דברתי, כי זה אשר מאתך תאבתי, אכן על הדבר הזה נעצבתי, בראותי הספרים אשר ציינת לי, כי לא נמצאו בכל גבול,

---

¹ ר"ל כאשר קרבתי אל הדבר לעיין ולהעמיק בו.

ואין אתי יודע עד מה, מאלה הספרים כל מאומה. אכן זאת היא נחמתי, שלא מפני חסרון ידיעתי באלה הספרים, תחשך עמך מלכתוב אמרים, ישרים וברורים, מדבריו חכמתך, כי לא אהדל להשיבך, כמשפט וכהלכה, ככל אשר תשיג יד שכלי, כי לא בינת אדם לי, ועל זה אהבתנו תתחזק בתמימות, וברית שלומנו לעולם לא תמוט.

ובהיות שקרבה עת פקודתנו, להיות נדונים על מעשי ידינו, אשפוך שיחי לפני האלהים, שתכתב ותחתם בספר החיים.

אוהבך המוכן לשרתך

שמואל חיים לולי.

XI

תקס"ו.

מישיר

שלום שלום לרחוק!

שלום היינו בבתינו, ורעננים בהיכלינו, ונשב במה בלתי פחד, ברוב שלום ואליף נחית¹, והנה קול תרועה נשמעה, והארץ דתפוררה ונדועזעה, וקם איש חלק טוב שמו², אכן טוב ידבר ורעה עמו, וימטר עלינו מלחמתו, וידרוך עלינו קשתו וחילותיו וגייסותיו סבבנו, ומכל עבר לתצוננו ויחרים ארצנו וכל אשר בה, וישם את עירנו לחרבה, ומלאו בתינו צרפתים, וידיהם לקרב מלומדים. ויתנו את בתינו שממת, ואין אתנו יודע עד מה, והנה גם לכסף וכסופו, ישאלו ואליהם יאסופו, ויצרפו אותנו בכסף, ויגולונו בשצף קצף, אך האל יעזרנו ויצילנו מכף אויבנו, ויקום לנו לעזרה, וסרו הצרפתים מבתינו. ועליהם תהיה אשם ופשע, כי לחמו מלחמת רשע, והאל ישלח לבוש הבדים להכרית הצרפתים. ואתה שלום. עבדך מבקש טובתך

יצחק ריגיו.

לסדר ולפרט ולא נתנו אלהים להרע עמדי

XII

תקס"ז

משחבד"ל

ידיד נעים שלום!

לא קראתי בכל לב אגרתך, יען שמעתי מתוכה צרות ארצך, אשר עשו בה הצרפתים הצוררים, אשר ענונו ולחצונו מכל עברים, וכל עשירי

(1) מלשון טוב מלא כף נחת, ונטל כ"ף כמספר והחליפו באל"ף.

(2) Napoleone Bonaparte

ארץ ונכבדים, לארץ השפלו כעניים מרודים, וגם פה לא עשו טוב מאומה, כי אם להשליך ברחובותנו מהומה, ומלשאול כסף גם פה לא חדלו, והוצרכנו לתת כל אשר שאלו, וגם לא חדלו לתבוע, בר ולחם ומזון לשבוע, ויפרצונו פרץ על פני פרץ, והרעב כבד בארץ.

אכן מחשבתי שמעה נא, ואל האל אתחננה, שיאמנו דברי, ולא אכזב באמרי, ופי יהגה נכונה, כי אז נגיל ברננה, הנה הורו לנו חכמים, כי באחרית הימים, תתפשט מלכות הרשעה, בכל העולם חדשים תשעה, ואחר זה משיחנו יתגלה, וארוכתנו תצמח ותעלה, ואתה שלום.

אוהב דבק מאח

שמואל חיים לורי.

XIII

תקס"ו.

מיש"ד

ידיד נפש!

אחר האיבה שלוח, ואחר המלחמה דממה. הן לא לנצח תאכל חרב, וקטטה לא לעולם תרב, ורב מהיות הדם נשפך, כי האבל למושש נהפך, וקול השלום נשמע בארצנו, ודם לא עוד ישפך בגבולנו, ולא ישא גוי אל גוי עוד חרב, ולא ילמדו עוד מלחמה בוקר וערב, כי ה' השבית המלחמות, להגדיר בעד השממות, קשת עבר וקציץ חנית, מן יד השמאלית והימנית, ועגלות שרף ואויביו ערף.

אכן נבא לענין אחר, ונדבר מרש"י¹ לטוב שמו יזכר, כי מצאת שדבריו המהורים, זה את זה סותרים, הלא תראה בקהלת י"א, על פסוק כי הילדות והשחרות וכו' כתב וז"ל: והשחרות נערות, שראש אדם שחור בימי עלומיו, ובפ' אבות פ' ג' על משנת הוי קל לראש כתב וז"ל: תשחרות ל' זקנה, כמו² הילדות והשחרות, ושנינו באגדה בן תשחרות היה לו לר' עקיבא עכ"ל. והנה אם בן הסתירה לעין כל היא ברורה, לכן אחלה פניך, שתשים זאת בלבך, ואבקש מדעתך הצלולה, שתשיב על זאת השאלה, כי ידעתי כי אתך יש ויש, אחרי המפרשים לבקש ולחפש. עד יצא לאור המשפט וההלכה, אחת שאלתי ממך, ואתה שלום.

כדברים האלה דבר עבדך

יצחק ריגיו.

טריאסטי יום י"א לחדש שבט שנת ויושע ה' ביום ההוא את ישראל

(1) צריך להיות ונדבר על רש"י.

(2) בפרקי אבות עם פירוש רש"י ורבינו יונה ברלין ואלמונא נדפס ש' תר"ח כתוב, מן הילדות והשחרות וכו' ולא „כמו“.

XIV

ליש"ר

תקס"ו

אוהב נאמן!

עת לדבר, וחילים לגבר, להלחם במלחמתה של תורה, ערוכה בכל ושמורה, ואמרים לחבר, ואשמע קול מדבר, אזור נא חלציך כגבר, אשאלך והודיעני על דבר הסתירה, אשר בדברי רש"י בתורה, ואשר שמעתי ולא ידעתי, מה להשיב, אמת ויציב, על שאלתך אשר באגרתך, כי השאלה, מאד גדלה, והיא רחוקה, ומדעתי רחוקה, אכן תשובתי כחסרון דעתי, היא דחוקה, וגם רחוקה, כי אין די שכל בנפשו, לישיב כל דברי רש"י, אמנם לא חדלתי עם כל זה, מלכתוב דעתי הדלה והרוה, ואומר:

כי הפשתי בכל ספרי המפרשים, ישנים וגם חדשים, אשר פירשו קהלת כלמודים, טובים ונתמדים, ומצאתי ראיתי שכלם פה אחד יעידון יגידון שלשון שחרות הנאמר בקהלת אינו כי אם לי בחרות, ומעתה לא נשאר כי אם לחפש דרכים שנוכל לפרש בהם שגם מה שפירש רש"י ז"ל תשחרות לי זקנה, לא ירצה לומר זקנה ממש, ויש לי בזה שני פנים. האחד הוא כי מ"ש רש"י ז"ל תשחרות לשון זקנה לא ירצה לומר זקנה ממש אלא זמן יותר מאוחר ממה שאמר תחלה התנא הוי קל לראש, שהוא כנוי לילדות שהוא ראשית חיי האדם, ואמר שהוא לשון זקנה, עם שאינו זקנה ממש כמו שנער בן עשר שנים נקרא יותר זקן מנער אחר בן המש שנים, והנה עודנו נער. ולכן הביא ראיה מן הפסוק כי הילדות וכו', אשר עם כי תיבת שחרות ר"ל בחרות עם כל זה בערך הילדות, השחרות נקרא זקנה. כמו שפירשתי, אבל על כל פנים לי שחרות אינו זו ממשמעו שהוא לי בחרות ופמו שפירש רש"י ז"ל בקהלת.

ואם בזאת לא תשמע לי, כי ירחק מדעתך הפירוש הזה משכלי (1) עוד אחך שמע לי כי תשובה עוד אחת יש לי, אשר יגעתי ומצאתי און לי: בס' מדרש שמואל לדידי חזי לי, שפירש תשחרות מלי שחרות כעורב כלומר כשישחרו פניך מפני היסורין תהא נוה לעשות רצון בוראך, ואפשר שלזה כיון רש"י ז"ל באמרו וגם בזקנות תהא נוה לו כלומר גם כשקפצה עליך זקנה קודם זמנה מפני היסורין תהא נוה לו, וזה יוכל להיות גם בימי הבחרות. ועל זה פירוש תשחרות לי זקנה, אך לא זקנה ממש אלא כמו שפירשתי שהוא ע"י יסורין, כי לשון שחרות לעולם בחרות, כמו כי הילדות והשחרות וכו' ואין דרך אחר שנוכל לפרש שחרות מלי זקנה, כמו שפירש רש"י ז"ל במשנה אלא ע"י יסורין שמשחירים ומזקינים את האדם קודם זמנו, ומה שאמר בן תשחרות היה לו לרי עקיבא, נוכל לפרשו באחת משלש אלה: או כי הוא ראשית אוננו, או כי בן זקונים הוא לו, או שבא לו ע"י יסורין.

(1) ר"ל היוצא משכלי בלי שום אסמכתא ככתובים או כפירושים.

מה שלענ"ד כתבתי, אהור לא השבתי, מלכתוב עד מקום שידי מגעת עם ידיעתי בעצמי כי אני חסר דעת, וזאת היא בקשתי, שאם יש תחת ידך פירושים יותר מבוררים על שאלתך, נא אל תמנעם ממני כחסדך, כי בזה יאירו עיני בחכמתך, וכדבר הזה יקוים קשר אהבתנו, ולא ימיש עיני אגרותינו, ואתה שלום.

ממני ומאתי יצאו הדברים

שמואל חיים לולי.

לסדר ולפרט ושכנתי בתוך בני ישראל.

XV

תקס"ו

מיש"ר

אוהב נעים!

כתביך הנחמדים, על אדני פו מיוסדים, היו עלי לשמחה, למשאת ולמנחה, למנחת זכרון, למתן ולדורון, כחבצלת השרון, ולבי רון ירון, בראות ידידות תשובתך, על השאלה אשר ערכתי לפניך, ויותרת הכבוד, לך לבדך יאות, כי בהיות הסתירה עצומה, ועודנה עומדת במקומה, עם כל זה לא מנעת מלבקש דרכי התשובה ופנית לך מסילות שתיים, שבהן נוכל לילך על דרך הדרש והרמוז, ליישב השאלה במעט הדוחק. אכן אם נלך בדרך הפשט לא הותר עוד הקשר הזה והקושיא עודה חזקה כי עם כל זה דברי רש"י סותרים זה את זה, ומעתה אציע לפניך סברתי: מן האפשר לע"ד שרש"י ז"ל סובר היות שחרות ותשחורת שני שרשים, שורש שחרות יהיה שָׁחַר, וענינו בקר ויורה על הבחרות, כי ימי הנערות ידמו לבקר ולשחר, ותשחורת יהיה שרשו שָׁחַר וענינו דרישה והקירה מל' אלי אתה אשחרך שפי' רש"י עצמו שם אבקש ואדרש לך, וכמו אם אתה תשחר אל אל; ובהיות שימי הזקנה הם מוכנים ונכונים לדרוש ולחקור בתעלומות החכמה והבינה כענין בישישים חכמה, לזה יקרא אולי לזקנה תשחורת כי בה האדם שוחר הטוב והישר בעיני ה'. וראיה על סברתי, כי הלא תראה בדברי רש"י במשנת ר' ישמעאל שכתב: בעוד שאתה בתור הוי קל כנגד בוראך לעשות רצונו גם בזקנות תהא נוח לו, עכ"ל. ומעתה הוא חוץ מן הספק שלדעת רש"י שם תשחורת נופל על הזקנה ממש, ולא נוכל לפרשו על דרך אחר, ולזה חקרתי ויגעתי למצוא שורש המלה ומאיוזה לשון הושאלה לענין זקנה¹, וכמדומה לי, בעניות שכלי, שבפירוש הזה, אף כי דל ורוה, הותרה

¹ כלי ספק יש סתירה בדברי רש"י בהשיגו לפנינו כאן משל הפסוק בי הילדות והשחרות בעוד ששם פירש שחרות נערות, וכאן תשחורת זקנה, ולפי דעתי שחרות היא הבחרות מלשון שָׁחַר ר"ל הזמן שבו שער האדם וקנו שחורים ותשחורת היא הזקנה מלשון שָׁחַר, כי בעלות השחר קדרות החשך נהפך ללבן (ובלשונו רומי alba) וכן בהגיע ימי הזקנה שער האדם וקנו הופכים לבן.

השאלה, מקצתה אם לא כולה, אך לבי לא השיאני, וידעתי גם אני כי עם כל זה פירוש רחוק, ולא שמתיהו לחק, ואם רע הוא בעיניך, אותו תמחוק, ותאמר כי כתבתיו לצחוק, כי אין גם בזה הדעת נוחה, ולא תמצא בו מנוחה, ואני פירשתי מה שהיה עם לבי, והשאר יתריץ התשבי, ואתה שלום. כ"ד איהבך מוכן לעבדך ולשרתך

יצחק ריגיו.

XVI

תקס"ו

משחבד"ל

לאהובי חביבי שלום!

פירושיך נאה ויאה, והוא טוב למראה, גם להשכיל נחמד, ולבב אנוש יסעד, בהיות שעשית הפרש, בין שרש לשרש, ושחרות לבחרות תפרש, ותשחרות מבחרות תגרש, ותפרשהו מלשון זקנה, כפירוש רש"י במשנה. אבל עם פירושיך זה, לדעתי דעת נכונה, לא הותרה השאלה לא מקצתה ולא כולה כי הסתירה עומדת בעצמה, ולא משה ממקומה, כי אם אמת היה הדבר הזה ⁽¹⁾... וכו', וכו'...

XVII

תקע"ו

משחבד"ל

אהובי חביבי שלום!

מאשר יקרה אהבתך בעיני, ולגודל השקי למלאות הפצך, למען אשר תשעשעני באגרותיך, כאשר מאז שמחתני באמרותיך בעת שבתני בעיר מולדתי, בהראותך אלי את פירושיך היקרים על התורה, רבם מיוסדים על אדני פז אשר הקים הגאון מוהר"ר נ"ה"ו ז"ל בהבנת עומק מליצת כל שרש ושרש מלשון תורתנו הקדושה, הנה כתבתי שורותים אלה אליך, ואליהם ילוה ס' המדות להגאון הנ"ל אשר אשאילך למען אשר תריק עלי בחסדך, מעט מהדבש אשר תמצא מתוכו ומי יתן ותעזר ממנו עם שאר ספרי הרב הנ"ל למצוא תשובה מספקת לכל תמיהות על ענין הבחירה ברצון חפשית אשר הפילוסופים רובם ככולם נותנים לאדם, והיה לי למשיב נפש ולכלכל את תשוקתי והדבר אשר יפלא יותר ממני, הוא איך לא אוכל גם אני להטות את שכלי לדעתם, ואם אמת היה הדבר אשר דברנו אני ואתה שהכפירה בה מזקת הרבה לאדם והיא הריסה בפנות התורה, כדעת הרבה מתכמי עמנו, אם כן אפוא, איך אנצל מהנוק הגדול הזה, ושכלי לא יאבה שמוע

(1) המשך האגרת הזאת איננו בכתובים.

לה? האמין כי אשמתי גדלו יותר מאשמות כל האדם אשר על פני האדמה ולכן מנעו ממני דרכי התשובה בדרך הזה, ה"ג? לא כן באמת, לבבי לא כן יחשוב, ומאן ימאן שכלי לקבל הדבר הזה, אבל היא מוכרח להאמין כי הדעת הזאת איננה הריסה בפנות התורה ומה גם כי היא נשענת על כמה פסוקים ומאמרי רז"ל, אשר אם אגדתי זאת תמצא חן בעיניך אערוך לפניך באגרות אחרות כל מענותי אחת לאחת למצוא חשבון, אשר הרבה מהנה אחרי שהיו קבועות בדעתי, זה כמה ימים ושנים, כאשר ראיתן גם בס' אור ה' להרב הסדאי נאון נתחזקתי יותר בהם, אכן עם כל זה לא אעיו בדעתי לאמר באמונתי החזקתי ולא ארפָה כי הנני מוכן להודות על האמת, ואשמת כעל כל הון כאשר תשיב לי תשובה נצחת על כל אחת מהנה; ושלוש רב מאתי לך ולמען החי מורי אביך, ולכל בני משפחתך היקרים, ואחלה פני אל יהדש עליכם ועלינו שנה טובה ויכתבכם בס' היים טובים וארוכים עם כל ישראל ויסיר דעות הזרות מקרבנו אבי"ר.

כה דברי אוהבך, המוכן לשרתך

שמואל היים לולי.

XVIII

תקע"ז

מוש"ר

לאיש שלומי כרע כאח לי, שלום מאת אלהי השלום!

שמחתני ידידי באגרתך ובכתבי ידיך חזקת קשר האהבה אשר נהיה ביני וביניך מיום דעתי אותך, ומה טוב ומה נעים כי עוררתני להשיבך דבר בענין הבחירה החפשית הנטועה בנפש האדם באשר הוא יסוד גדול בחכמת הנפש, ושורש אשר ממנו תסתעפנה כל פעולות בני האדם הן לטוב הן לרע, והנה לא נעלם עומק המושג הזה וקוצר הידיעה בו לאנוש כערכי, אבל זאת ידעתי שכפי רוממות הענין כן ירבה בנו הצורך להחזיק בו, וכפי מיעוט השגתנו להבין האמת על בוריו כן יגדל הנזק בהטותנו מן היסוד הזה לבהור בסברה המנגדת, לכן אערכה לפניך דעתי, שמענה ואתה דע לך: ראשונה תדע בדרך כלל שהחקירה הזאת היא חוץ מן הגבול אשר שם הבורא לדעתנו, ואין לשכל ולבינת האדם מבוא בה כלל, כי כמו שלא ישיג האדם מהות נשמתו, ואין שום נמצא משיג את עצמותו, זולתי אדון הכל ית' ככה לא ישיג האדם על מה נוסדת הבחירה החפשית אשר לנפשו באשר הבחירה הזאת אינה מקרה לנפש אלא עצמית לה, ואל תתמה על זה, כי כן הדבר בכל הכחות הנטועות בנפש, לדוגמא תרגיש בנפשך כח הזוכר דהיינו שישארו בזכרונוך רשמי הדברים אשר קבלת באמצעות החושים גם זמן רב אחרי ההתפעלות ההנה, עד שתוכל לצייר בדעתך צורת איש פלוני ומראהו וקומתו וזיו איקונין שלו וטבע קולו הגם שעברו כמה שנים מיום שראית אותו, ואין סכל בעולם שיכתיש מציאות הכח הזה בנפשו, ואם תחקור איפה איך נהיה כל זה בנפשנו מה הוא המשא המקבץ ואוצר בנו

כיכ אלפים ורבבות ציורים ורשמים. מה הם הציורים האלה העצורים בקרבנו, הגופניים הם אם רוחניים, אם גופניים וקטן מוח האדם מהכילם ואם רוחניים איך ישוב דבר גופני שחוץ ממנו להיות רוחני בנפש ובמה נעצור כח לאסוף ולשמור זמן רב המון ציורים כאלה ולסדרם כראוי, אם תשאל על זאת תראה איך קצרה ירך להשיב מענה, כי מהות כחות הנפש נעלם ממנו כמו שנעלמה ממנו ידיעת עצמותה, מעתה כל יושבי תבל ושוכני ארץ מרגישים בנפשותם כח הבחירה החפשית ואם נמצא אחד מני אלף שיבחישהנה, הרי זה כיוצא מן הכלל ובטלה דעתו אצל כל אדם, כמו שיש אנשים המכחישים במציאות הנפש או ברוחניותה והשארתה אחר המות או גם במציאות הבורא ביה, אעפ"י שזה מושכל ראשון שנתאמת אצל בר דעת, ומאחר שכל המין האנושי מודה במציאות כח הבחירה החפשית, שוב אין בידנו לחקור על מהותה, כי מה ששאלת איך יעשה אדם דבר בלי שתקדם בו סבה שתניעהו לפעול, או איך יחדול אדם מעשות דבר אחרי שגבר בנפשו ציור מן הציורים המכריה רצונו ומטהו אל אשר יחפוץ, זה נכנס כבר בגדר מהות הבחירה ואינו נופל תחת החקירה האנושית, והטעם כי בהיות הנפש רוחנית כל כחותיה הם עצמותיים לה ולא מקרה, וכבר אמרתי שא"א להשיג עצמות הנפש.

והנה ידעתי ידירי שבהשקפה ראשונה לא תנוח דעתך בהקדמתי זאת אעפ"י שהמעיון בה היטב ימצאנה נכונה ואמתית, וזה לפי שמימיך הורגלת לחשוב תהפך ונשתרשה כיכ אמונת סותרו בדעתך עד שקשה עליך לעובב הדרך אשר בה דרכת עד כה, כי גדול כח ההרגל, וככה יקרה לבני אדם המשוקעים בתאוות הגופניות שבמשך הזמן יהשבו בלי אפשר לנהוג בפרישות, וישוב להם בקשת המותרות לדבר הכרחי לקיום הגוף, לכן בהרתי להוסיף שנית ידי ולהביא ראיות לקוחות משכל הישר אשר בהן יתחזק ויתאמת יושר סברתי, ועתה לכה נא אקתך אל מקום אחר, אשר ממנו תראה אמתת היסוד הזה, אולי ייטבו דברי בעיניך ותודה לי משם. א) כשנחקור מי הוא המניע אותנו לאיזו פעולה מן הפעולות נמצא שיש תמיד סבה המביאה אותנו לפעול, והסבה ההיא היא משפט השכל הגזזר שמן הפעולה ההיא תמשך לנו תועלת אמתית או מדומה, לכן יצדק אמרנו שסבת כל פעולה היא בקשת התועלת.¹ אבל אם נבקש מי הוא המוליד רעיון התועלת בקרבנו, ולמה נולד הרעיון ההוא באותו רגע ובאותו אופן ובאותו שיעור ובאותם התנאים נוגע לריק ולא נמצא תשובה מספקת לשאלותינו, כי גם בעינים עצמות ובידים אסורות ובאזנים אטומות יתכן שיתעורר אדם פתאום לפעול פעולה מבלי שיקדם להסבה חיצונית שתוליד אז בנפשו הרעיון ההוא, ואם אין הסבה חוצה לו, בודאי שתהיה בפנימיותו, א"כ זכינו לדין שאם האדם טוכרח במעשיו תהיה סבת ההכרח בו בעצמו ודוקא בנפשו ולא בגופו,

¹ לא בלבד בקשת התועלת היא סבת כל המעשים ועיון על זה מאמר "מסכות המעשים", למי דעת הפילוסוף המפואר אדלף פראנק המסורה בספרו "מוסר לכל", מאת יצ"ח"ק איצר הספרות קראקא תרמ"ח.

א"כ תהיה נפש האדם סבה ומסובב כאחד, כי היא מוכרחת לפעול, והכח המכריח אותה הוא בה בעצמה, אבל כל בן חיים שהוא עצמו סבה לפעולותיו ואין שום סבה חוצה לו המכרחת אותו לפעול בחיוריו וחפשי, א"כ נפש האדם הוא בחירתית וחפשית. —

ב'. אין לנו לזוּוּ מן הדרך שדרכו בה אבותינו הקדושים והנביאים, ואף אם יפלא הדבר בעיני שכלנו הקצר והמוגבל, חובה עלינו לקבל בדרך אמונה, כל מה שהאמינו בו ראשי אומתנו, והנה בחיר המין האנושי ואדון הנביאים מרע"ה השיג יותר ממה שאפשר לשום אדם להשיג באמונות ודברי אמת ודעת אלהים, ובכל מעשיו ודבוריו הורה לנו שגם הוא האמין היות האדם חפשי במעשיו, כי כשיורד מן ההר וראה מעשה העגל לא חשב בלבו שהעם חטאו באונס ושמוכרחים היו לעבוד ע"ז, אלא ידע שברצון חפשי עשו מה שעשו ולכן חרה אפו מאד, ואהרן אמר לו אתה ידעת את העם כי ברע הוא, כלו' נוטה בבחירתו החפשית אל הרע, ולולי כן כשהתפלל עליהם היה אומר רבש"ע לא חטא העם ברצון אבל מוכרחים היו, ולכן ראוי לך לישא חטאתם, אבל אדרבא הורה שחטאו אלא עמד בפרץ לפני ה' ומסר עצמו למיתתו על חטאתם, כי ידע שבמרד ובמעל סרו מאחרי ה', וכן כשחטא הוא עצמו במי מריבה, לא התנצל באמרו שהיה מוכרח לעשות כן, חלילה! רק התחנן אל ה' שיעבירוהו את הירדן בדרך ב"א המודה שברצון חטא אבל נשען על רחמי השם והנינתו שיסלה לו, ולכן כתיב שם מלת ואתהנן ולא אמר ואתפלל, כי שרש חנן בהתפעל מורה על בקשת החנינה מאת הרחום והחנון, ועתה תחת אשר שאלת באגרתך: הא אמינן כי אשמותי גדלו מאשמות כל אדם, ולכן מנעו ממני דרכי התשובה? אשאל אותך הטוב טוב אתה ממרע"ה שתגיע לגלות בשכלך מה שלא עלה על דעתו לחשוב מעולם? —

ג'. בנפש האדם נטועים כחות רבים וגם הפוכים. ד"מ הזריוות ועצלות, הנדיבות והכילות, הענוה והגאווה, הגבורה והמורך וכיוצא, וכל עוד שהכחות שוקטים נחים בנפש, לא יפעל האדם מאומה, וכשרוח האדם נושב באחת מהן, אז יגבר הכח ההוא על זולתם ויתפשט בנפש, ועל פיו פועל האדם כל פעולותיו, התדמה בדעתך שאדם יושב ואינו חושב מחשבות כלל הנה אז לא ירגיש כחות נפשו עד שיעיר אחד מהם על ידי הרוח, ד"מ שהחל לחשוב ברוב עשרו וגדולתו, אז יתפשט רוחו בכח הגאווה וירויתנו עד שימשול בנפש ועבר עליו רוח גאווה, ומעתה אלו היה האדם מוכרח במעשיו תהיה תמיד סבה המניעה אותו לפעול, וימשך מזה שאחר שנתפשט ומשל בו כח מן הכחות שוב לא יהיה אפשר לאדם להשקיט הכח הזה ולהשיבו אחור מממשלתו, כי בעת שהוא מושל בו, האדם פועל על פיו כל פעולותיו, וכפי רוב הפעולות שפועל ד"מ בגאווה, כן יוסף אומץ כח הגאווה בלבו, וירדה בו בפרך, א"כ רוח המושל הוא סבה לפעולותיו, והוא מקבל תוספת גבורה ואומץ מפעולותיו עצמן, ובהכרח יתגבר תמיד הכח ההוא ויכריח כל שאר הכחות לסור למשמעתו, יאסור אותם בנחשתים וידכאם תחת רגליו, ואיך

וכמה יוכלו העבדים האלה להוציא עצמם לחירות? ועכ"ז אנו רואים שהדבר בהפך, כי אפילו אם עבר על האדם כח גדול ויתפשט ויתרבה לאין תכלית אעפ"כ יש כח אחר באדם שבו יוכל למרוד בכח המושל ולפרוק עולו מעל צוארו, והכח הזה הוא כח הבחירה החפשית, וראיה לזה כי אין בעולם חוטא ופושע כמנשה מלך ישראל שהכתוב מעיד עליו שחטא להכעיס את בוראו, והתבונן שלשון זה להכעיס כולל תכלית כל התועבות, כי המתכון במעשיו להכעיס את בוראו כבר כפר ביכלתו ובחכמתו ית' ואיש כזה רשע יותר ממי שחושב שעשות רע טוב בעיני ה' כי הנה מנשה ידע שעשות רע הוא רע בעיני ד', ועכ"ז פשע בכוונה ורצון, כי עשה להכעיס, לכן צריכים אנו לומר שהכחות הרעים גברו מאד מאד בנפשו, ונהגו בו ממשלה גמורה, ועכ"ז היה בכח בחירתו החפשית, (לסור ¹) מדרכיו הרעים כמו שבאמת עשה תשובה. ולכסוף הודה כי ה' הוא האלהים שבו כפר מתחלה ואלו היה מנשה נעדר כת הבחירה, היתה רשעתו גוברת עליו בכל יום יותר עד רדתו לשאול תחתיה, ולא היה אפשר לו לשוב להנחם ממנה.

ד', כל ספורי התורה יושבים מנגד לסברתך ², כי לדעתך איה זכות אי"א ע"ה בנסיון העקדה אם היה מוכרח ליקח המאכלת לשחוט את בנו? ואיה זכות יוסף במאנו לשכב את אשת אדוניו אם היה מוכרח לנוס ממנה? איה זכות פנחס בקומו מתוך העדה לקנא לאלהיו אם בהכרח דקר את שניהם? ולמה נתחרטו אחי יוסף על מכירתו ואמרו אבל אשמים אנחנו אם באונס מכרוהו? האם תאמר שלבן הוכרח להתל ביעקב ולרדוף אחריו? ולמה אי"כ חרה בו אף יעקב? ואם תאמר שאף יעקב היה מוכרח להוכיחו, זה נגד הטבע, כי אין האדם פועל אלא כפי הציורים המושלים בו בעת ההיא, ואלו היה עולה על דעת יעקב שבהכרח רדף לבן אחריו ומשש כל כליו בודאי לא היה מוכיחו, כי די הרעיון הזה לשכך חמתו, גם למה בני יעקב הרגו את אנשי שכם, מאחר שבן חמור היה מוכרח לשכב את דינה? ולמה כעם עליהם אביהם, אם מוכרחים היו לנקום נקמתם? וא"ת שכלם עשו מה שעשו בהכרח, אשאל איה הסבות שהניעו אותם לעשות כך, כי אילולי בני יעקב דנו בעצמם ששכם בחירי שוב אין סבה להרגו, וכן אילולי ידע יעקב שבניו בהיריים לא היה כועס עליהם, וכן הדין לכל שאר הספורים שבתורה, ואל תשען על סי' אור ה' כי כן דרכו תמיד להרבות בספיקות ולישא ולידתן בכל עיקרי האמונה מבלי הכריע ביניהם, רק הוא מראה פנים לכאן ולכאן להראות בזה הריפותו בפילוסופיאה, הלא תראה שגם בידיעתו ית' בפרטים, ובענין השארת הנפש דרך בדרך הזה בספרו, וסוף סוף אין אנו צריכים לעדותו, כי כל האדם כווב, וכבר ידעת שיש מחכמינו מכחישים בנסי התורה ובחכמת האמת היתכן להחזיק בכל סברותיהם המזויפות גם כשיעונו פניהם נגד תורתנו התמימה.

(1) ר"ל היה לו אפשר בעבור כח בחירתו החפשית לסור וכו'.
 (2) לא בלבד ספורי התורה; כי אם תתבטל הבחירה תתבטל ג"כ דרישת דין וחשבון ולא יהיה עוד מקום לשכר ולעונש הבלתי נאותים כי אם למעשים חפשיים.

ה'. אחת דברתי בראשית גלותך לי סברתך ולא אשנה שהדעת הזאת הורסת פנות התורה, ואין תכלית לנוק היוצא ממנה, כי על ידה יתראש האדם ממעשה המצות שהן העיקר, ולא יחוש עוד לכבוש את יצרו לעשות רצון קונו, בחשבו שעם כל הריצותו והתאמצותו לא יחלט מעשות מה שיוכרה לעשותו, גם לא ימנע למלאות כל תאותיו בדברים האסורים, מאחר שבהכרח נולדו בו התאוות ההמה, ואנוס רחמנא פטריה, וקשה מכלם שאפילו אם ישתקע בכל התועבות החמורות, והניאופים והגלולים והכפירות היותר עצומות עד להשחית, מעולם לא ישוב מרעתו אשר עשה, כי יאמר לעצמו: מוכרה הייתי במעשי, ולא היה תלוי בי לסור מהם, ואם אולי ילך אף בדרך טובים, יהיה כמהתל בחסידותו וכמצחק בעבודת הבורא, כי לא ירוץ בדבר מצוה בכל כחו, לא ישום כל השקו להכניע היצר הזונה, לא ייחד לבבו לטהרו מכל מחשבה זרה, ולא יטרח לזכות נפשו, כי יחשוב עצמו כגלגל המתנועע בהכרה בסבת המים הרצים תחתיו, ומה לו לחשוב על תכלית הדברים, ועל תיקון מעשיו, הלא עכ"פ רגליו ילכו אל אשר יוכרחו ללכת, פיו יאכל את אשר יוכרה לאכול, וידיו תעשינה את אשר תוכרנה לעשות, ובאמת אין רחוק מישועה, כאדם הכופר בבחירה החפשית, והוא מכת העקשים, ואנשי משחית, וחיינו אינם חיים.

אבל אתה ידיד נפשי, ידעתך מאז ירא אלהים וסר טרע ולא הלכת אחרי הדעת הזאת רק בעבור שחשבת היותה אמתית, כי כל חשקך לבקש האמת ולהשיגה, ומוטבטני עליך שבהגלות לך עקשות הסברה הזאת וההפסד הגדול היוצא ממנה, תרחיק עצמך בכל כוחך מהחזיק בה ותקבע אמונת הבחירה בלבך ומן הטעם הזה לא רציתי להטריחך יותר בראיות אחרות חזקות אשר תחת ידי כי אתה מכת החכמים המודים על האמת, ואל יטעך דמיונך בחזיונות שקר ודמיונות שוא שכתבת באגרתך לאמר: והדבר אשר יפלא ממני הוא איך לא אוכל גם אני להטות את שכלי לדעתם, כי באמת (סלה נא אם לא אדבר לך בפה חנף) לא מחכמה שאלת על זה ודברייך לא בהשכל, שהדבר ברור שמי שרוצה לחקור אם יש בנפשו כח הבחירה החפשית אם לא, כודאי לא יאמר בתחילת דבריו: לא אוכל להטות את שכלי לדעת הזאת כי בזה הוא כבר מודה ומאמין שאין בידו הבחירה, והוא עצמו סוגר הדלת בעד חקירותיו ומניע לעצמו השגת האמת, היש סתירה גדולה מזו? — אכן, חביבי, הסר עקשות כזאת מלבך, ותנסה גם תוכל להאמין גם אתה בבחירה החפשית, כי הבורא ית' לא מנע מנפשך הכחות שנתן לנפשות שאר בני אדם, ולך בכחך זה וה' יהיה עמך, וישמר רגליך מלכוד, ימחה כעב טעותך שנכשלת בו עד הנה, ויחתמך כפי' חיים וצדיקים ביום צום כפור הבע"ל, כתשווקת אוהבך מוכן לשרתך

יצחק ריגיו.

לסדר ולפרט כי לא דבר רק הוא מכם, ודרש רז"ל ידוע.

XIX

משחבר"ל

תקע"ז

אוהב דבק מאה, יהי ה' עמך!

מה נמרצו לחכי נועם אמרותיך, ותשואות הן הן לך על כי השתרלת בכל מאמצי כהך להשקיש רעיוני ממבוכה, והבאת חמשה ראיות לאשר לקיים ענין הבחירה החפשית אשר למי שלא עלה בדעתו מימיו אמונת סתירתה, יקובלו הדברים על נכון בלי שום פקפוק וידמה שאי אפשר להכחיש גם לא להשיב עליהן, ותמים יהיה עם ה' אלהיו ואשריו ואשרי חלקו, ולכן כמו פי דברתי אליך בשם הגאון החסיד כשמו כן הוא (בי כן כתוב לכו חזו מפעלות אלהים אשר שם שמות בארץ, א"ת שְׁמוֹת אֵלָא שְׁמוֹת ור"מ הוה בדיק בשמא) רב חסדאי כי פרסום הדעת הזאת מזקת להמון, אך לא לאנשי השכל כאשר אבאר בתשובתי לחמישית מראיותיך. אכן אצלי אין הדבר כן יען כי הִלִּיתִי (אם אסכים לכנותו חולי) חולי ההכרה והגורה ויהי חליי חזק מאד עד כי רפואות תעלתך לא הספיקו עדין לרפאני ולהשיבני אחור מדעתי, ונאמן עלי הדיין כי לא להיותי חכם בעיני ח"ו, אע"ז פני לדבר נגד ראיותיך, גם לא בעבור גאותי, אקשה ערפי להחזיק בדעתי, ולא אשתמש בשכלי הקצר ובינתי החסרה לחזק מחשבה שאחשוב היותה נגד חוקי החכמה כי לא הייתי מתרצה להתאר בתארים אשר נתת באגרתך לבעלי הדעת הזאת לו תמשילני בכל העולם ומלואו, ולכן סלה נא ידיר נפשי אם בתם לבבי אדבר אליך כי גזומיך לא יבהלוני ודבריך לא יפחדוני כל עוד שבראיות נגד ראיות, אחור מדעתי לא תשיבני וענותך תרשני להציע לפניך מה שיש להקשות על ראיותיך, ושמע נא ואנכי אדבר, אשאלך והודיעני: בהקדמתך דברת אלי לאמר "כמו שלא ישיג האדם נשמתו... וכו' ככה לא ישיג האדם על מה נוסדת הבחירה וכו'..." ואחרי שאלת המחילה מכבודך לפי מיעוט שכלי לא דברת בסדר, כי אין זה המבוקש טמני לידע על מה נוסדת הבחירה החפשית, כי על הבחירה החפשית עצמה אני דן, אם ישנה או לא במציאות, ולא אבקש על מה נוסד דבר אחד כל עוד שלא ידעתי אם נוסד אם לא. והמשל שהבאת מכח הזוכר, אינו דומה לנמשל, כי אני לא אכחיש חפשויות הבחירה, בעבור סכלותי איכה תרעה ואיכה תרבץ בנפשי, כמו שלא אכחיש שאר כחות נפשי והמעט הוא, יען אני רואה ומבחין פעולתם בגופי או בנפשי. למשל כח הזוכר שהבאת, אני יודע באמת שאני זוכר, הגם שלא אדע איך אפשר שאזכור, ולכן אי אפשר להכחיש כי יש בי כח הזכירה. וכן ד"ט כשאראה אדם שפעולותיו דומות לפעולותי, ודרך מחשבותיו דומות לדרכי וישתרל להשיג אהבתי, אאהבנו בלי ספק, וכשארגיש בעצמי, כי אני אוהב אותו לא אוכל להכחיש כי יש בי כח האהבה גם כי אסכל להשיבך אם תשאלני מה הוא הדבר שנתעורר בנפשי או בגופי שמוציא כח האהבה אל הפועל, כי כחות נפשנו פועלים בדרך נעלם ממנו על הושינו הגופניים, וכשנרגיש הפעולה

בחושינו נדע שיש בנו הכחות האלה, לא כן הדבר בבחירה החפשית, כי אין דבר בעולם שלא אמצא לו סבה, עד שאצטרך לתלות אותו בכח הזה כאשר אוכיח במשך דברי. ומכל יושבי תבל ושוכני ארץ אין ראייה כמו כן, כי תחלה אומר לך, כי רוב האנשים אינם משכילים ואין מביאים ראייה מהם, וכל יושבי תבל ושוכני ארץ חוטאים, ולא נאמר בעבור זה שהחטא דבר טוב, ועוד אומר לך כי כן רצה האל ית' שההמון יסכלו דבר זה, כי זכור אני ואתה את אשר קראנו יחד צמדנים בס' היקר קל"ח פתחי חכמה פתח פ"א שהנהגת העולם תלויה כהעלם השרש הזה שאז בני אדם פועלים לפי הבחירה שלהם; ובהבחנה ו' שם כתוב: בהתעלם הידיעה אם יעשו דבר ויתקיים, הרי לא נודע להם שכך כבר היה ידוע שיעשו, ונחשב להם מעשיהם וכו' וכו', ומי' ששאלתי נכנסת בגדר מהות הבחירה, גם זה אינו, כי בקשתי היא לידע אמתת מציאתה, לא מהותה, ולכן ידודי אל האמת כונת באמריך כי לא תנוח דעתי בהקדמתך, ועתה נבא אל ראיותיך:

ויצא הגורל הראשון להיקש אשר בנית באופן זה: כל ב"ח שהוא עצמו סבה לפעולותיו ואין שום סבה חוצה לו המכריחה אותו לפעול נקרא בחירוי וחפשי, נפש האדם היא סבה לפעולותיה, ואין שום סבה המכריחה, א"כ (התולדה היא) נפש האדם היא בחיריית וחפשית: והבאת תחלה החלק הקטן מההיקש, כי הוא אשר היה צריך סעד לתמכנו, ולהוכיחו אמרת: כי גם בעינים סגורות וכו'... יתכן וכו'... בלי שיקדם לה סבה חיצונית; ומי יאמין לשמועתך, שתתהוה סבה בלי סבה, להמציא יש מאין אחר בריאת העולם, כי רעיון איזהו אשר ברגע הקודם לא היה ועתה הוה, הוא נולד, וכל נולד יצטרך למוליד בהכרח והמוליד הרעיון לדעתי בלי ספק, אינו אלא או החושים בעצמם בעת פעולתם או כח הזוכר בעת שקיטת החושים, אשר מתחלה כבר קבץ ואסף אליו מחוץ על ידו החושים רשמי הדברים והדבר אשר גרשם יותר בדמיונו הוא אשר יעלה לו הגורל בתחלה לעורך רעיונו עליו, והוא סבתו בהכרח הנה אם כן סבת הרעיון היא חצונית בודאי, והראייה לזה כי לא יעלה ברעיון אדם לעולם ממה שלא השיג בחושו מתחלה, כי מי שלא ידע ד"מ שיש אפרסקים בעולם לא יעלה ברעיונו לאכלם, ומי שלא ידע שיש עיר ויניציאה בעולם, אין באפשרות שיעלה ברעיונו לגור שם. כלל העולה, כי ההיקש שעשית, שכלי הקצר לא יכיר אמתו, כי החלק הגדול ממנו הוא אמת ברור, אך לדעתי אינו אלא אחד יחיד ומיוחד הוא אלהינו אין אחר שנוכל לתארהו סבה לפעולותיו, בלי סבה חוצה לו המכריחה, והחלק הקטן, לדעתו, הוא בטל, כי אמת שנפש האדם סבה לפעולותיה אך אינה סבה ראשונה, כי יש דבר חוצה לה המוליד הרעיון בנפש כאשר הוכחתי, ואם כן גם התולדה בטלה, ולכן אמרתי אליך מתחלה, כי גם לכל רעיון אמצא סבה, ומה יש לי עוד לעשות מכח הבחירה החפשית, אם איני מוצא מקום בפעולותי לתתה שם, כי גם אם אסכים עמך, לשעה קלה, כי יתכן שיתחדש לאדם רעיון פתאום בלי סבה חצונית, גם שם לא תכנס הבחירה החפשית, כי הרעיון הזה כיון

שברגע הקודם לא היה, ברור הוא שהאדם לא היה חושב בו וכשלא היה חושב בו בודאי לא רצה בבחירתו החפשית להעלותו, אבל עלה בדעתו בלי ידיעתו, ואחר שנולד הרעיון הזה והיא מתיחה אל פעולה מה, יובא לפני משפט השכל, והוא יגזור אם תעשה אותה הפעולה, אם לא, כפי אשר יראה שתמשך ממנה תועלת אמיתית או מדומה כדבריו, והנה גם פה לא מצאתי מקום לבחירה החפשית, לתור לה מנוחה, ואיך א"כ אסכים במציאותה אם יש מלין השיבני ואם שגיתי הבינני.

וזאת שנית תעשה, באת אלי בדרך אמונה בדבריו; «חובה עלינו לקבל בדרך אמונה כל מה שהאמינו וכו', ומי אני עפר ואפר רמה ותולעה שאעזי פני לדבר או לחשוב: ונגד מי? נגד בחר המין האנושי, משה רבנו עליו השלום אשר אני איני כדאי להזכירו, כל שכן לדבר בנגדו, אכן על זה אני הן, כי לא מצאתי בכל דרכיו ודבריו, ראייה מכרחת שהיה מאמין הכחירה החפשית, כי במעשה העגל האמת הוא שישראל חטאו, והחטא בין ברצון בין שלא ברצון סבת פגם הנפש כי התורה חיבה עונש גם על השוגג ובפרט עון גדול כזה, כי אחד שוגג ואחד מויד בחלול השם, כאשר אם ישפך לאדם שמן על בגדיו בין באונס בין ברצון יפגמו, ואם יפול אדם לתוך האש בין באונס בין ברצון ישרף, וכשם שבלתי נתר ובורית וכדומה לא תעבור חלאת הבגד, כן בלתי תשובה ותפלה לא תעבור חלאת הנפש, וכן מרעה התפלל עליהם ובאותן המלות עצמן דהיינו לפרוט חטא באמרו אנא חטא העם הזה הטאה גדולה ויעשו להם אלהי זהב (וממנו למדו חז"ל באמרו המתודה צריך לפרוט חטאיו) כי ידע כח התפלה ההיא כי היא לברה תסבב הנקות פגם חטאם ולא כדבורים אחרים, ויפה אמר לו אהרן אתה ידעת את העם כי ברע הוא, כלומר נוטה בטבעו אל הרע כעדות הכתוב כי יצר לב האדם רע מנעוריו, וכמאמר חז"ל לא היו ישראל ראויים לאותו מעשה, והטבע הזה סבב את כל המעשה הרע הזה ולמה זה יחרה אפק, ואעפ"י שאין ראייה לדבר זכר לדבר כי מרי עצום ומופלג כזה לא נקרא בכל התורה לעולם בשם פשע ועון כי אם בשם חטא, וידוע כי חטאת הוא שוגג, ושוגג הוא בלי ידיעה, ובאין ידיעה אין בחירה, ולא נעלם ממני כי שחת עמך, אכן שתי תשובות בדבר, האחת היא כי מין החטא בעצמו נקרא השחתה, אך לא נעשתה בפשע ועון אלא בחטאת, והראיה כי משה לא אמר בתפלתו אנא השחית העם הזה השחתה גדולה, או נוכל לאמר כמאמר חז"ל עמך ולא העם, אלו ערב רב שהוצאת מדעתך הם השחיתו אבל ישראל לא עשו אלא בחטאת. וכשחטא משה עצמו במי מריבה חשב שבכה אותן המלות ולא באחרות ינקה חטאו, ולכן בטא אותן בשפתיו ולא התנצל שהיה מוכרח, כאשר לא התנצל דוד שהכתוב מעיד בבירור ויסת את דוד וכו' לך מנה, ועם כל זה אמר הנה חטאתי, ואנכי העויתי ואין בכל זה ראייה נצחת לסתור דעת.

ואל השלישית לא באתי ולא יררתי לעומק דבריו: «ומעתה אלו היה האדם מוכרח במעשיו, תהיה תמיד סבה המניעה אותו לפעול וימשך מזה

שאחר שנתפשט ומשל בו כה מן הכחות שוב לא יהיה אפשר להשקיטו וכו'... ובאמת לא יכולתי להבין איך מהינה הבחירה החפשית והינה במקומה סבה המניעה לפעול, ימשך שאחר שנתפשט כה א' באדם שוב לא יוכל האדם עם הסבה להשקוט ולהמליך אחר תחתיו; אכן בלי סבה יעלה הכל בידו, ומי ישמע אליך לדבר הזה, ואדרבה איפא מסתברא כי מי שגבר בו מעט איזה כה ד"מ על הרע ישפיקו לו סבות קטנות להשפילו, כמו דהע"ה שגבר בו מעט כה התאוה, הספיקה לו תוכחה נתן הנביא להשיבו אל דרך הישר. אך אם האדם פועל פעולות רבות בדרך הרע ההוא עד כי נתעצם מאד ושב לו כמעט כמו הרגל הדבר ברור שהאיש הלזה, אם לא תהיה לו סבה גדולה שיראה או ישמע איזה דבר רשום שיתפעל ממנו מאד מאד ויעשה רושם גדול בנפשו ותהיה זאת הסבה להפוך לבכו הערל באמת יכשל כה הבחירה החפשית בלי סבה אחרת לעשותו, וכלי נטות ימין ושמאל לבקש ראיות אקרא למנשה מלך ישראל שקראת לעזרך, כי הבל וריק לך יעזור, כי הוא ראיה לסתור, כי על התעצם הרבה בעונותיו כמאמר חז"ל שכיב שנה עשה הרע בעיני ה' לא הועילו לו אפילו סבות קטנות כמו תוכחות או גיוזמים ככתוב (ד"ה ב' ל"ג) וירבר ה' אל מנשה ואל עמו ולא הקשיבו, אלא יסורין מכוערין הם החזירוהו למוטב ככתוב (שם) ויבא ה' עליהם וכו', וילכדו את מנשה בתחיים ויאסרוהו בנחשתים, וכהצר לו חלה את פני אלהיו ויכנע מאד וכו'... ויתפלל אליו ויעתר לו וכו' והוא הסבה העצומה אשר הכריחה את בחירתו לשוב בתשובה, כאשר יעשה האב לבנו והמלמד לתלמידו קשי הערף, שלא יועילו להם פיוסים או תוכחות, הוא מיסרם בשבט נוגש עד כי יחזרו למוטב ואיך תאמר אלי כי מנשה בבחירתו החפשית עשה תשובה? ועל ארבעה לא אשיבך? וזאת אשר שאלת שם לדעתי איה זכות כל הצדיקים והחסידים אם היו מוכרחים במעשיהם, ותחלה אומר לך, כי הזכות הוא על כי מרצונם הטוב ובשמחה רבה עשו את אשר היו מוכרחים לעשות על כל פנים, ואם לא תמצא חן בעיניך התשובה הזאת אומר עוד כי כן רצה האל ית' לזכות אותם האנשים הפרטים, ולעשותם בחירויו וידידי סגולתו יותר מכל ישראל ותזכות הוא להם כי האל ית' רצה לזכותם ולכן הרבה להם מצות פרטיות כמו העקדה לא"א וכדומה כאשר הרבה תורה ומצות לישראל... ובכלל נאמר, כן גזרה חכמתו, ומי יאמר מדוע עשית כן? ואם גם בזאת לא תאבה סוף סוף לא אבוש לומר איני יודע איה זכותם, אבל אאמינהו באמינה שלמה, כי התורה תעידהו וגם לא מפני זה אכתיש הושי המראים לי בבירור כי אין דבר בלי סבה חצונית, ושאר המעשים מלבן ויעקב וכדומה כלם היו מסובבים אחד מאחד, כי אהבת הבצע של לכן סבבה שיהתל ביעקב, ויראת יעקב שלבן ירע לו סבבה שיוכיחנהו, והגם ששכם לא היה בחירויו הוכרחו בני יעקב להרגו, יען כי על כל פנים היה מויק להם, כמו שהורגים הנחשים והעקרבים המזיקים הגם שאין להם בחירה, ויראת יעקב ממלחמות כנען סבבה שיוכיח את בניו, אך לא על העבר כי היה אך למותר, רק למען תהיה ההוכחה הזאת סבה

למען אשר לא ייודו להסתכן עוד בנפשם, וכן על זה הדרך. ומה שאמרת מס' אור ה' אחשוב שתדע את לבבי, כי מימי לא מלאני לבי לחשוב שום דבר שיהיה ה' נגד תורתנו הקדושה שנכתב או שבע"פ, אכן בס' הזה לא מצאתי בו דופי, כי כל דבריו מכוונים לדעת רז"ל, אם בנצחיות הנשמה אם בידיעת ה' ית' והשגחתו ובנבואה וכדומה, ואדרבא הוא מדבר דברים קשים ומרים נגד הרלב"ג וכמוהם אשר דברו סרה על ידיעת ה' בפרטים, ומה אומר לך ממנו, תא חזי מאן גברא רבא קא מסהיד עליה, הרב המקובל האלהי בעל ס' אמנות חכמים שמזכירו לברכה כמה פעמים בספרו, ומביא ראיה ממנו, ובודאי לא היה עושה כן אם היה אנוש חשוד בעיניו לבעל סברות לא נכוחות.

ומפני גערת חמשה לא אנוס, כי לדעתי לא יתשל האדם השלם בעבור זה לשמור מצות ה' וכל חקותיו בלב שלם ובנפש הפצה, אלא יתאמץ בכל כחו לעבוד ה' באמונה, והטעם הוא כי ידע באמת, ששמירת מצות ה' היא לבדה ואין זולתה סבה אשר תסבב הצלחתו בשני העולמים, ואיך אפשר שבידיעתו סבת הצלחתו האמתית יתשל ממנה? ויותר על כן יודה לה' וישמה בחלקו אשר חלק לו הש"י להיות מעבדיו עושי רצונו, וכל עוד שתתחזק הכוונה הזאת בנפשו תוסיף אומץ מפעולותיו עצמן, ומצוה תגרוור לו מצוה עד שיעלה למעלה הרמה שבחסידים, וברבות זמן יסורו וישכתו מלבנו כל תאוות הרעות, ויהיה כמלאכים אשר אין להם בחירה ואינם יודעים לעשות רע, כמו שאמרו רז"ל שאיש חסיד מעלתו רמה ממעלת מלאכי השרת מפני שאין להם יצר והוא נלחם נגד יצרו.

וכן יורחק כמפני חרב מכל שמץ צד איסור בדעתו באמונה, כי זה לבדו הוא סבת הפגם נשמתו כמו שהחרב וכדומה הוא סבת אברן גופו. ואם אולי יהא ישוב תקף ומיד מחטאו ויתודה, כי ידע שזהו לבדו סבת הנקות פגם נשמתו, ואם לא תאמין לדברי, אפתחה במשל פי, הנה כל העולם כולו מודים על האמת הברור כי ה' ממת ומחיה, ה' מוריש ומעשיר, ואין בבחירת האדם העשירות והעניות, החיים והמות; ועכ"ז בכל יום אנו רואים כל האנשים יגיעים להעשיר, וכל המרבה הרי זה משובת, עם ידיעתם כי אין להעשיר לא ינקה מגורת הצור אם נגזר עליו עניות, וכן אין גם אחד שישתכן בנפשו או יפיל עצמו מהחלון באמרו הלא אם נגזר עלי חיים אחיה עכ"פ (יען כי האמת הוא שהאל הגוזר על החיים גוזר ג"כ על סבות החיים, ולא יעזוב את האיש הנגזר לחיים לבחור בסבות המות) ומעתה ק"ו הדברים לאשר הננו ה' דעה להכיר יתרון נשמתו על גופו; ומה אם בעסקי גופו הקל ידיעתו שהכל בגורת הצור, אינה סבה מספקת לבעבור יתשל האדם מהשים כל הריצותיו וכל השתדלותו לקרב התועלת ולדחות הנוק ממנו, בעסקי נשמתו הנצחית לא כיש שידיעתו הכל בגורת הצור לא תהיה סבה מספקת לבעבור יתשל מעבודת השם, כפ"ט כאשר ידע ויבחין באמת שהתורה והמצות הם היות נשמתו כלחם לגוף, העונות להפך כחרב לגוף, אי אפשר שלא יחרץ ויתאמץ לשמור מצות ה' ותורתו, בכל לבבו ובכל

נפשו, עד שיוכה להיות מכת הישרים ותמימים, ובמותו יקרא חי חיים הנצחיים.

ועוד תועלת שתהיה לבעל הדעת הזאת כי יהיה תמיד עלו ושמת, וכל צרה וצוקה לא יטרדהו מעבודת ה', כי יאמר מה לי ולצרה הזאת, הלא כך היה נגזר עלי מאת בוראי, ולא היה אפשר להיות בהפך, ושאבי בשמים גזר עלי, הוא יודע שזה לטובתי כי אין דבר רע יורד מלמעלה ולמה זה אצטער או אמנע בעבור זה להתעסק בשלימות נשמתי וכל דעבדין מן שמיא לטב עבדין.

אחרי הדברים והאמת האלה ידוע תדע אחי נאמנה, כי עם כל זה כאשר הייתי בן אהיה תמיד מוכן להודות לך, אם יש את נפשך עוד בראיות נכוחות להראותני עקשות דעתי, כי בראותי שאגרתו זאת נתארכה יותר ממה שחשבתי, לכן השיבותי אחור ימיני מלטעון לך טענות אחרות שהיו לי גם שרם קבלת אגרתך ובטובך בטחתי כי לא תכחיד תחת עמך אפילו אחת מהראיות החזקות האחרות אשר תחת ידך, כי אמרתי יש לי תקוה, שהראיות ההמה לא יניחו שום מקום להטענות שיש לי עוד מהסברא וגם מהרבה פסוקים מן התורה, מן הנביאים ומן הכתובים ומאמרי חז"ל, גם מדברי חכמי האמת, עם ידיעתי בחסרון דעתי בחכמה הזאת, מאותו המעט שקריתי לקחה אזני שמץ מנה, הנוטה מאד לסברתי :

לכד ראה זה מצאתי פסוק אחד אשר לא יכולתי להתאפק מלכתבו אליך בפעם הזאת, עם מדרש חז"ל עליו, והוא מאמר אליהו הנביא ז"ל בתפלתו (מלכים י"ח) ואתה הסיבות את לבם אחורנית, ואר"א אליהו הטיח דברים כלפי מעלה שני ואתה וכו', ואר"ש בר"י מנין שחזר הקב"ה והודה לו לאליהו שנאמר ואשר הריעותי, ופירשו המפרשים שהודאה זו היא הסכמה שהאמת כן הוא, היוכל הפסוק והמאמר הזה להוכיח יותר בביורר את דעתי. וישעיהו וירמיהו צדיקים גמורים היו, ומדבריהם נראה שהיו סוברים כן, כי ישעיהו אמר (ישעיהו ס"ד) אנתנו החומר ואתה יוצרנו וכו', למה תרענו ה' מדרכיך תקשיה לבנו מיראתך ; וירמיהו גם הוא אמר כמעט בסגנון זה (ירמיה י"ח) הנה כחמר ביד היוצר כן אתם בידי בית ישראל והוא אחד משלשה פסוקים שאמרו חז"ל שלולי הם נתמוטטו רגליהם של שונאי ישראל, ופירש"י שעכשיו יש פתחון פה לומר שהקב"ה גרם וכו', ועוד הרבה פסוקים ומאמרים כאלה הנוטים מאד לדעתי. עוד על דבר אחד צריך אני להתנצל, כי מה שאמרתי באגרתו הראשונה : לא אוכל רצוני היה לומר, לא אוכל עד הנה, לא — לא אוכל לעולם ועד, כי גם עתה אחרי שהקשיתי על כל ראיותיך לא אומר כי אין באפשרות להפוך דעתי, אך אמנה עדין לא אוכל באמת. ולכן במו פי אתחנן אליך שאל יחרה אפך עלי אם דברתי נגדך, ואהבתך לא תסור ממני לעולמים, ולא תמנע בעבור זה מלשמחני בכתבי ידך, והראני בחסדך שגגותי, אכן לי לבדי ואין לזרים אתי, כי ידעת כי לא נסיתי באלה, רצוני לומר להשיב בדרך הגיוני ואם אמנם שגיתי, אתי תלון משוגתי, ואם אמת יהגה חכמי, עם כל זה כדעתך ידעתי גם אני כי לא תאות הדעת הזאת

להמון, כאשר דברתי אליך מתחלה, ובכן אתן קצבה לאמרותי, ואחלה פני אל שדי, יריק עליך ברכה ושלוש עד בלי די, אכיר.
כה מעתיר אוהבך המתעלם בכתביך.

שמואל חיים לולי.

שנת ועשיתי את אשר בחקי תלכו לפ"ק (אי"כ בו תלוי).

XX

תקע"ז

מישיר

לאהובי וידיד נפשי שלום!

לא אתהלך הפעם ברחבה בדרישת הצעות והקדמות לאהבת הקיצור (כי כבר ידעת המלאכה המושלת עלי ובה החזקתי ולא ארפה) ואבוא בדרך ישר אל המכוון באגרתך הנעימה אשר בה טענת על חמשת ראיותי, ואען ואומר, כי גם אם יפה דנת שמופתי אינם מופתים, והנה לא אחדל מהודות ששגגתי בהם ושלא כוונתי בהם אל נקודת האמת, אך לא מפני זה אודה בביטול הבחירה החפשית ולא אשא פנים לדברתך כי לפתח טעות רובץ בחקירות כאלה, ומחולשת ראיותי לא תמשך אמתת סברתך ולא סתירת סברתי, כי עוד לאלוה מלין בענין זה וראיות אחרות יש תחת ידי כאשר מאז הודעתיו, אולם כפי האמת גם בטענותיך לא נצחתי ולכולן יש להשיב אך לא אאריך בתשובות נגד תשובות כי אולי תחשבני כחכם בעיניו המחויק בדעתו ונשען על בינתו אף נגד האמת ואני לא כן כי את האמת אהבתי מנעורי, לכן אציע לפניך בקוצר מלין עוד איזה דברים בענין זה ומתוך דברי תמצא מפה ומפה גם תשובות לטענותיך, אך אם אתה לו שמעני:

התורה ייעדה שכר להולכים בתורת ה', ועונש לנלוזים ממנה, ואמרו המקובלים שהשכר בא כתולדה טבעית של מעשה המצות, כלומר שיש בטבע המעשים ההמה לתקן נפש הישראלי בכל אבריה הרוחניים, וכן העונש אטרו שבא להסיר פגם הנפש שנפגמה במעשיה הרעים, וכזה כתבת גם אתה באגרתך, והבאת משל כתמי הבגדים וכו', יוצא מזה שהכל תלוי במעשה, וכל פעולה שאדם פועל עושה רושם בנפשו בין לטובה בין לרעה וכפי הרבות מע"ט יקנה שלימות לנפשו, וכפי הרבות אשמה ופשע יוסיף פגם לנפשו, אי"כ היה מהראוי שאם יתירשל האדם מעשות מצוה אחת לא יבא לו שום היוק אלא שאבד ממנו הסבה הראויה לבא מן המצוה והיא אבל היפך מזה אחז"ל שהרי החודל לעשות הפסח במועדו או מי שלא מלו אותו כשנולד ואינו מל את עצמו כשיגדל חייב כרת, ולמה יהיה חייב כרת מאחר שלא עשה שום מעשה? ומאין יבא לו עונש גדול כזה? אך אם נאמר שיש בטבע קרבן פסח העשוי כהלכתו להשפיע שלימות וטובה לאוכליו איך יהיה בטבעו להביא פגם בנפש החודל לעשותה כיון שלא בא

כזית ממנו אל קרבו? ונוסף על זה כי לפי סברתך מוכרח היה שלא לעשותו כי בודאי היו שם סבות שמנעוהו מלקיים המצוה הזאת ולמה איכ יהיה הייב? וכזה תדון במעשים עצמם אם אמת הדבר שאין עונש אלא הנמשך בטבע מעשיית העבירה, היה מהראוי שכל אוכל חזיר יביא פגם שוה לנפשו, אבל היפך מזה אמרו חז"ל הפרש גדול בין אוכל לתיאבון לאוכל להכעיס, ולמה יהיה כן? הלא מעשה שניהם שוה! וכן אמרו אינו דומה אוכל פסח לשם מצוה לאוכלו לשם אכילה גסה, וגם זה לא יובן עם ההנחה שהקדמת שהכל תלוי במעשה כיון ששניהם אכלו בשוה, וכן היושב בטל ואינו נוטל לולב בחג הסכות או אינו אוכל כזית מצה בפסח ראוי שיאבד ממנו כל הטוב הנמשך בטבע מן המעשים ההמה אבל לא היה ראוי לעונש כלל, כי לא עשה שום מעשה שיביא פגם לנפשו, וכן השבת מכל מלאכה ביום השבת הנה הוא יושב בטל ולא פעל מאומה ומאין יבא לו השכר הגדול שיוכה להתענג על ה' חלף שבותו? — מכל זה נמשכת התולדה הנאמנה שהטעם שנתנו המקובלים לשכר ועונש אינו מספיק, ומלבד השפע הטוב הנמשך בטבע ממעשה המצות, ומלבד הפגם הנחקק בנפש החוטא, יש עוד בודאי טעם אחר שבעבורו קבעה התורה שכר לטובים ועונש לרעים ובשנחקר היטב בדברי רז"ל נמצא שהטעם הזה נוסד על מחשבת הפועל שכפי הכוונה המתלוות אל המעשה כן יגדל שכרו או עונשו כי הכל תלוי בכוונה, ולזה תמצא שהמקובלים הרבו לדבר בענין הכוונות שיכוין האדם בתפלותיו ובמעשיו וכן אחז"ל תפלה בלא כוונה כגוף בלא נשמה, ואמרו מחשבה טובה הקב"ה מצרפה למעשה וכו', וכן רחמנא לבא בעי וזולתם מהמאמרים, והראייה הגדולה שהכוונה הוא העקר היא שאף העובר עבירה קלה שלא נתחייב עליה כ"א מלקות, אם התכוון להכעיס את בוראו ולפרוק ממנו עול מלכות שמים עליו הכתוב אומר כי דבר ה' בזה וכו' וחייב כרת, וכן להפך אמרו גדולה עבירה לשמה ממצוה שלא לשמה, איכ ברור הדבר כשמש בצהרים שעל פי מחשבותיו האדם נידון, ולא לבד על פי מעשיו, ותחת אשר אמרת באגרתך; איני יודע איה זכות הצדיקים אבל אאמינהו וכו' ראוי לך לומר שכל זכותם נוסד על טהרת מחשבותם ועל יושר כוונתם בכל מה שעשו, כי היה לבם נאמן ושלם לה, והצטיירו בו כל המדות המעולות. — ובהיות הדבר כן אשאלך עתה, איך יתכן לקבוע שכר ועונש למחשבות האדם, אם גם הנה מוכרחות מסבות שתוצה לו ואינן ברשותו? השופט כל הארץ יעשה משפט מעוות כזה? חלילה! להכרית אותנו לחשוב מחשבות רשע וכסל וניאוף וכדומה, כדי להביא עלינו את כל הרעה הכתובה בס' התורה ולשרש אותנו ח"ו מארץ החיים! ישתקע הדבר! זאת היתה כוונתי באמרי לך מקדם שסברתך הורסת פנות התורה בשלוח יד אל העיקר הגדול של שכר ועונש, ואל יסיתך יצרך להשיבני, אני אודה שלא ידעתי ליישב מציאות שכר ועונש עם צדקת הבורא אבל עכ"ז אאמין בשתייהם, ועכ"ז אאמין שאין האדם בחירי? כמו שנסיית באגרתך לדרוך בדרך הזה כי הוא מנהג העקשים, ולא יאות לבעל שכל לרחות דברים של

טעם באמרו אני בער ולא אבין, סוף דבר בראותנו שהאדם נידון כפי מחשבותיו מוכרחים אנהנו להאמין שהם כרשותו והוא מושל עליהם ולכן אם האדם מקיים המצוות לעשות רצון קונו אשריו, ואם ילך אחר יצרו הרע ויחטא תיסרהו רעתו, ואם איזה פסוקים נראים כנושאים אל הפך מזה עלינו לישבם אל הסברא הזאת ומקרא מלא הוא! מי יתן והיה לבכם זה להם וגוי המודיע בבירור שבנו הדבר תלוי, וכן א״ל הכל בידי שמים הויץ מיראת שמים ומטעם זה אמרו אנוס רחמנא פטריה, אשר לסברתך המזויפת כל בני אדם יפטרו מן הדין מאחר שכלם אנוסים הם, ומפני זה אמרו ע״כ אתה נוצר, ע״כ אתה נולד, ע״כ אתה חי, ע״כ אתה מת וכיו״ב אבל ע״כ אתה צדיק או רשע לא אמרו כי זה תלוי בבחירתנו החפשית, התבונן ידירי בדברי אלה, כי לא רציתי להאריך.

אולם בתכלית הדברים, תימין ידירי או תשמאל במחשבותיך, אני כבר גמרתו בדעתי למשוך ידי מהחקירה הזאת, מפני הסכנה העצומה שיש למעמיקים בה. כי מאחר שאמרת עם הר׳ חסדא, שפרסום הדעת הזאת מזקת להמון, יראתי גם אני פן כמקרה ההמון יקרני גם אני, ותהיה לי החקירה בה למכשול ולפוקה, כי בענין הנטייה אל הרע, לא זכיתי עדיין להיות בעל טבע שניה באופן שכל פיתויי היצר לא יועילו לבלעני, ואדרבה אצטרך ללחום כל ימי בנבורה ואומץ נגדו פן ישני מן הדרך הישר, ואם אתברך בלבבי לאמר שלום יהיה לי ממוקשות היצר אף אם אאמין שאין הבחירה הפשית, הלא נגדי החכם מכל אדם לאות ולמופת שלא דברתי נכונה, כי באמרו אני ארבה ולא אסור נפל גם הוא במכמורת היצר וכל חכמתו לא עמדה לו, לכן לדעתי כל בני האדם שוים בענין זה, ואם הדעת הזאת מזקת להמון, הנה תזיק יותר לחכמים כי כל הגדול מחברו יצרו גדול ממנו, וידוע שאף בקדושים אשר בארץ המה לא יאמין ה׳, כי כולם עלולים לחטוא וכל עוד שהאדם קרוץ מחומר צריך לעמוד תמיד על משמרתו להכניע יצרו הזונה, ולמה א״כ אעמיק בחקירה הזאת ולא אסוג אחור ממנה בעבור הסכנה שיש בה, ומה גם שממקום שהבאת ממנו ראייה לסברתך אני אוכיה שאסור גמור לנו להתעסק בדבר הזה, כי בס׳ קל״ה שהזכרת (פתח פ״א) כתוב וז״ל: וזה א״א להגלות כי אדרבה ההנהגה תלויה בהעלם השרש הזה ושם בהבח׳ ה׳ כתב וז״ל: כל העבודה של בן אדם תלויה במה שהידיעה העליונה נעלמה מהם, ואם היו יודעים לא היתה העבודה עיפ׳ הבחירה ולא היה להם שכר ועונש (א״כ אמת הדבר שבאין בחירה אין שכר ועונש) וכיון שכונת ההנהגה היא לתת מקום לעבודה ולשכר ועונש צריך שזה השרש יהיה נעלם עכ״ל. ואיך א״כ ימלאני לבי להתעסק בשרש הנעלם הזה שא״א לגלותו אם לא בהודע לנו כל הידיעה העליונה, ושכל הנהגת העולם תלוי בהעלמו, ולא אירא לעצמי פן ח״ו אקצץ בנטיעות בהפעילי לעלות אל המקום הנורא הזה? ואם בין ארבעה עמודי העולט שנכנסו לפרדס לא היה כי אם ר׳ עקיבא שנכנס בשלום ויצא בשלום, מה מאד אפחד וארתע לאחורי מנשת אל הקדש פנימה לגלות דברים שכסה

עתיק יומין נגד כונת הנהגתו ית', ועוד אמר שם: והקב"ה מקיים עצתו שההעלם עצמו גרם התיקון, ואם ה' צבאות יעץ להעלים ממנו השרש הזה, מי יעיו פניו לגלות כיון שכל התקון תלוי בהעלמו? ואם כל השמונים הפתחים הראשונים של ס' קל"ה סגורים בעדי מפני קוצר ידיעתי בחכמה הרמה הזאת, איך לא יאהזני רעד ופלצות בגשתי לשבור הדלת השמונים ואחד ליכנס בו וירי רועדות על כפות המנעול? אך האהבה מקלקלת את השורה, ולבעבור הראותך טעותך ארמוז לך בריש מלין המעט שלמדתי מן הס' היקר ההוא, וזה שאם תדקדק בו תמצא: ששורש כל ההנהגה הוא ענין החבור של מ"ר עם ב"ן (שם פתח פ"א) ומקום ההנהגה הזאת הוא בר דל"א (שם פתח פ"ה) והמקום הזה הוא הארה שאינה מושגת ואין עומדים עליה כלל, ומי שמביט בה נשאר בכמה ספיקות וכו', כי בדבר אחד שיש למטה באצילות, אם נלך אחריו למצוא שרשו ברישא הזאת לא מצאנו ידינו ורגלינו כי לא נוכל לדין בה כלום אלא נראה שהיא כך ונראה שהיא כך לעמוד בה (שם פתח פ"ח) עכ"ל. ועתה בין תבין את אשר לפניך ותראה שאי אפשר לבן אדם לעמוד על תוכן השרש הזה, ולכן אסור לנו להתבונן בו ובאין השגה מחוייבים אנו להאמין היותנו בחיריים אף אם השכל יעמוד נגדנו כיון שהחקירה הזאת היא חוץ מגבולי שכלנו, ומה טוב ומה נעים בי נלך בתם לכבינו בדרכי התורה והיראה ובמפלא ממנו בל נחקור, נתאמץ כפי כחנו להשלים עצמנו ונניח חקירות כאלה להר"ר חסדאי אשר כמעט הוא יחירי באומתנו שהעיר הספק הזה, ואתה ידידי חלל מבינתך והסר רעיון זה מלבך וה' יהיה בעזרך בתשוקתך וכתשוקת

אוהבך הנאמן בבריתך

יצחק ריגיו.

לסדר ולפרט שים כה נגד אחי ואחיד ויוכיחו בין שנינו לפ"ק.

XXI.

Mio caro amico.

Saranno circa sei settimane che vi scrissi diffusamente in ebraico ed ancora non posso assicurarmi che l'avete ricevuta. Quando pure il contenuto, della medesima non esiga da voi una risposta sul proposito, non desidero però che abbia così a terminare la nostra corrispondenza. Mi direte cosa vi sembra del פתח עינים del Sig. Dr. Frizzi. Intesi con dispiacere la trista situazione dell'Ec^o Sig. Hhaham Cologna; Egli mi disse una volta un bellissimo pensiero sopra la seguente domanda: למה לא הזכירה התורה כי אם ברטו השארת הנפש

והשכר הרוחני שיגיע אליה בעולם שכלו ארוך ויעדה תמיד טובות גופניות
e mi duole moltissimo di avere dimenticato la soluzione di questo quesito, che pure intesi dalla sua bocca. Voi che siete a lui vicino, potreste farmi la gentilezza d'interrogarlo e di accennarmene la risposta che ve ne sarò molto obbligato.

Vostro affez. amico

Is. Reggio.

העתק

ידידי הנחמד.

כשש שבועות כבר עברו למן היום שכתבתי לך בפרוטרוט בלשון עברי ועדיין אינני מובטח שבאה אגרתך לידך. אף אם תִּכְנֶנָה לא יבקש ממך תשובה מ"מ אין דעתי נוחה שתחדל מרוצת אגרות ביני ובינך. הגד נא לי את דעתך על ספר פתח עינים טהח' הרופא ברוך פריצי⁽¹⁾. שמעתי לדאבון נפשי שפלות מצב בריאות הח' קולוניאה⁽²⁾. החכם הזה הודיע לי פעם אחת השערה נכונה על השאלה למה לא הזכירה התורה כי אם ברמז השארת הנפש והשכר הרוחני שיגיע אליה בעולם שכולו ארוך ויעדה תמיד טובות גופניות להולכים בדרכיה, וצר לי מאד על אשר שכחתי ההשערה ההיא ששמעתי מפיו. עתה בבאך אליו תוכל לשאול אותה ממנו מחדש, ולהגיד לי את תשובתו, ואני אהיה לך אסיר תודה גם על הדבר הזה. אוהבך בכל נפשו

יצחק ריגיו.

XXII

תקע"ז

ליש"ר

חברי יקירי, שלום לך מצורי!

למן היום אשר הגיעתני אגרתך ועד עתה, שכע שבתות תמימות תהיינה, היה רוחי נדון בקרבי, אם אשיב אליך על הענין ואם אחדל, כי הנה בתחלה דברתי אני עם לבי לאמר, הנה אנכי ידעתי את האיש ואת שיחו ירא אלהים וסר מרע ולא ישוב מפני כל והוא כותב אלי כדברים האלה לאמר: כי יראתי גם אני פן כמקרה ההמון גם אני יקרני. אין זה כי אם ענות לב, כי הלא אם סברתי היא על דרך האמת, בלי ספק גם כל הנביאים והצדיקים והתנאים הקדמונים היו מאמינים כן, וככה היו מוסרים בקבלה לאיזה מתלמידיהם ההגונים למלא מקום רבותם, ולא היו חוששים

(1) מעיר טריאסטי.

(2) חיוב על כסא ההוראה בעיר טריאסטי.

לאשר חששת אתה באגרתך, כי בדעות האמתיות אין כאן מקום למאמר כל הגדול מהברו יצרו גדול ממנו כי אין היצר יוכל אתם דבר, ועוד אמרתי, הנה הסבה אשר גמרת בדעתך למשוך ירך מן החקירה הזאת הלא היא בחשבך שאסור לנו להתכונן בה, והנה באמת היה נראה לי שלא תכנס ג"כ החקירה הזאת בין אותם הארבעה דברים שאסרו לנו חכמינו ז"ל ומנעונו להתכונן בהם שהם: מה למעלה, ומה למטה, מה לפניו ומה לאחור כי על כל אלה גזרו, אך על מה שבתוך גופו של אדם או שבנפשו דיינו להתבונן אם בין כחותיה יש כח הפשיות הבחירה אם לא"ל גזרו, והייתי גומר בדעתי לאמר אכפרה פניך באגרתך ההולכת לפניך, וסי יודע תשוב ותנחם ולא תמנע בר מן השואל ותתרצה להציע לפני הראיות אשר תחת ירך, ופנית אל העבר השני ושבת וי אמרתי אל לבי, ואם לא יתפוץ האיש לישא ויתן עוד כדבר הזה, ולמה זה אקשה ערפי לשוב ולהתחזק בדבר ולהטריח עלי לתור אחרי ראיות ואפשר שיהיה ללא יועיל, אין לי טוב כי אם המלט אמלט אל מה שכתב הרב בעל חובות הלבבות אחר שהעיר הספק הזה (כי לא רב הסדאי לבדו שהעירוהו כי רבו מספר החכמים שדברו בו, ומהם רבנו בחיי הנז' והרמב"ם והר"י עראמה והר"י אברבנאל והר"י אלבו והרלב"ג, ורבים כמוהם וכלם תירצו איש לפי דרכו) והביא סברתך וסברתי ואחרי אשר הקשה עליהם הביא סברתי בזה הלשון: «הנכון שנעשה מעשה כמיו שיאמין שכל המעשים ברשותו של אדם ונבטח בה' בטחון מיו שיאמין שכל הדברים ברשות הקב"ה». ואני יאמרתי בחשבי, וגמרת בלכבי כי זהו הדרך הנכון וכן ראוי לעשות, ובכן בכל כחי אעבוד את אלהי יעשו המאמינים שהבחירה הפשיות נתונה בידם לנשות אל אשר יחפצו: ובכל שאר המעשים אמסר מסירה גמורה בידי מי שנאמר עליו: «מי זה אמר ותהי ה' לא צוה, ומה' מצעדי גבר ואדם מה יבין דרכו», ואם תאבה ושמת לכתוב אלי הראיות אשר תחת ירך, יהיה לי לנחת, ואם לא הדל ולא אפצירך, ולא אוסיף דבר אליך עוד כדבר הזה.

הנה עשיתי כדברייך בענין ס' פתח עינים ⁽¹⁾ עם כי מה אני ומה דעתי החלושה לדון במי שגדול ממני אך כדי שלא לסרב לגדול שכמותך בטלתי רצוני טפני רצונך ואחווה לך דעתי עליו קלה כמות שהיא באמת ובתמים כאשר עם לבבי, הנה הס' הזה לא בא לידי ולא ראיתיו טרם קבלת אגרתך בלשון איטאליאני מאת קרובך כ' אברהם גאליגו (אחרי אשר עכבה אצלו שבוע אחת) ותכף ומיד אורתי כגבר חלצי ויגעתי ומצאתי בהשאלה את הס' הזה וקריתי בו בהעברה איזה דפוס, ובכלל אומר כי כונתו תהיה רצויה, ולו יאתה תהלה יען הוא נותן כבוד לחכמינו בעלי התלמוד בהראות לעיני כל העמים חכמתם ובקיאותם גם בחכמות הצוניות אשר כפי הנראה לא המציאום אלא חכמי האומות החדשים מקרוב באו, והציב בעבור זה לוח פרטי ארוך בסוף הס' בלשון איטלקי, אכן בתוכן ביאור המאמרים

(1) המחבר הוא כ"מ החכם הרומא ברוך פריצי מעיר טריאסטי.

שביאר הגם כי נמצאו בו איזה דברים טובים, אך להיות כי נלחץ לפרשם כלם בדרך הטבע והפילוסופיאה על הרוב מהם נראה ברור כשמש בצהרים שבעל המאמר לא כיון לא מנה ולא מקצתה למה שביאר בו המחבר הלז ובשגם שבתחלת הס' חבר איזה פרקים על חכמת צחות הלשון והמליצה, והזהיר הרבה על זה באמרו כי זהו מוכרח כדי שיערבו הדברים לאוזן השומע או לעין הקורא, הוא לא נשמר מזה, כי מלבד שכל הס' כתוב כמעט בלשון קשה לא נזהר כמו כן מלהחליף בניני הפעלים ולהשים בנין אחד תחת חברו, ד"מ לומר שנערי זמננו שוכחים התורה, הוא אומר „נשכחים“ תורתנו, האנשים „מתחלמים“ במקום חולמים, בעירת אש במקום הבערת, והרבה כאלה הנראים לי Italianismi כי כן נאמר בלשון הזה: *si dimenticano, si sognano* עוד זה חזיתי ואספר דבר מזה הספר אשר לא יכולתי להתאפק מלמלאות פי שחוק עליו, והוא כי בפרקי חכמת המליצה אשר לו, הוא מקשה למה לא ימצא בלשוננו דרך היתרון *Superlativo* בשמות, כמו בשאר הלשונות ולפי שמצאנו יפיות מבני אדם שהוכפלו פ' וע' הפעל ואמר הראביע שזה להורות יתרון היופי, אמר כי כן נוכל לבנות בכל השמות, ד"מ לקדוש בתכלית הקדושה נוכל לאמר קדקדש, ואני אומר כי התאר הזה שהביא המחבר למשל הוא הוכחה אמיתית שאין הדבר כן כי אם אמת היה הדבר הזה, הלא למי יאות יותר תואר קדוש בתכלית הקדושה הלא ליוצר הכל ית"ש, ועכ"ז לא מצאנו משבחים אותו בתאר קדקדש. הארכתי למענתי בענין הס' הזה, כי דמיתי שלא נמצא אתך, אכן אם ישנו תחת ירך תחנני ותאמר לי אם כונתי לדעתך, ואני באתי כדבריך, ביתה כי מעלת החכם השלם כמהר"ר מרדכי יצחק קולונאה (1) וטרם כל דבר בשמחות וגיל תרננה שפתי כי אספרה לך כי תהלה לאל חי, חיש ראיתיו הולך ומתגבר לאט לאט וכל יום ויום ראיותו מרובה מחברו, ואלף תודות אעלה לך משמו יען כי דרשת בשלומן, ויצוני ויאמר לי לעשות כן גם עם מ' התכם אביך, ואשאלה ממנו מענה לשון על דברת שאלת אגרתך למה לא הוזכרו הטובות הרוחניות בתורה כ"א ברמז? ותשובתו הרמתה אציגה הנה לפניך; הנה בהיות תורתנו הקדושה שלימה בתכלית השלימות תכליתה היא ג"כ להישיר האדם אל תכלית השלימות, ובהעלים ממנו תורתנו השכר הרוחני, רצתה ללמד לאשר חשקה נפשו להיות בתכלית השלימות, כי לבעבור יתכן לו זה צריך שלא יהיה לו תכלית אחר בעשית הטוב זולתי עשייתו; כי לא יקרא האדם שלם כשייטיב מעשיו בעבור קוותו הטוב מפעולתו. כי שכר עשיית הטוב הוא בו בעצמו וכל שכר שהצמיה לך ממנו אינו כדאי לו (נראה לי כי זהו כענין שאמרו חז"ל שכר מצוה מצוה); ואז שאלתי אותו א"כ למה הוזכרו אפילו הטובות הגשמיות, וטרם כלותי לשאול עלה בדעתי תשובתו והיא כי זה צריך להמון, כי לא כל אדם זוכה להיות לו לב מבין להכיר מה היא השלימות האמתית. אכן

(1) מ"צ בעיר טריאסטי.

אחרי כל זאת, שבתני זמותי כי נוכל לומר שגם הטובות הגופניות נזכרו בעבור השלמים אך לא שזה יהיה השכר האמתי, אלא כלומר אם בחקותי תלכו ותחפצו להיטיב, אסיר מכם המונעים ותוכלו לעשותו, ולכן אתן כל צרכי גופכם בשפע רב למען אשר לא תצטרכו להוציא כל זמנכם בעסקי גופכם וישאר לבכם פנוי לעבודת ה' ולעשות הטוב כאשר חפצתם, זהו מה שנראה לע"ד.

ומעתה לא נשאר כי אם לחלות פניך שתחנני מכתבי ידיך, ותכבדני בנועם אמרותיך, כי הם שמחת גילי, ולעולם ינעמו לי, ולאורך שנים תחיה, גם ברוך תהיה.

מאת ידיך מבקש חסרך

שמואל חיים לולי,

לסדר ולפרט ושמרת את החקה הזאת למועדה לפ"ק.

תקע"ז

מיש"ר

XXIII.

Mio caro amico.

Riscontro preliminarmente la grata vostra riservandomi di rispondervi piu diffusamente in lingua ebraica sopra ogni articolo della cara vostra. Vi sono tenuto del ס' המדות che benchè letto è riletto non cessa d'interessarmi. Ho ricevuto il פתח עינים; quanto prima ve ne dirò la mia opinione. Mi recò molto piacere la risposta che mi avete indicato per nome dell' Eccell. sig. Rabbino Cologna (che vedendolo riverirete in mio nome), ed anche su di ciò vi farò qualche rimarca. Sono occupatissimo nella mia opera che progredisce bene. La traduzione italiana è già terminata, e del ביאור ho già fatti i tre primi ספרים. Ditemi la vostra opinione sul testo למען ישוב ה' מחרון אפו ונתן לך רחמים ורחמך והרבך, ma che devono significare due cose diverse, poi vi dirò come la intendo io. Non vi stancate di scrivermi, di tollerare le mie seccature e di credermi Vostro affez. amico Is. Reggio.

העתק

ידידי הנחמד.

הנני משיב עתה דרך כלל לאגרתך הנעימה עם ההבטחה שאתן לך תשובה בפרוטרוט ובלשון עברי על כל ענין מעניניה. אלף תודות אשיב לך על ספר המדות אשר שלחת אלי, וגם כי כבר קראתי בו פעמים רבות, לא יהדל מלהוסיף עוד למשוך לבי אליו. גם ספר פתח עינים קבלתי ואגיד לך דעתי עליו בקרוב. מאד מאד שמחתי על התשובה אשר נתת לי בשם במהר"ר קולוניאה (ותואיל לתת לו שלום בשמי) וגם על הענין הזה לא

אכל כל את דברי. אני עתה עסוק וטרוד במלאכתי המצלחת תודה
לא ל לצאת מתחת ידי; ההעתק האיטלקי הוא כבר נשלם וגם ביאור שלשת
הספרים הראשונים.

הגידה נא לי את דעתך על פסוק למען ישוב ה' מחרון אפו ונתן לך
רחמים ורחמך והרבך כי יש בו שתי פעמים המלה עצמה לפי דעתי בהוראה
גדלת, ואחר כך אודיעך גם סברתי עליו.
נא אל תחדל מלכתוב אלי מלסבול טרחותי ומלהאמן באהבת נפש
ידיך
יצחק ריגיו.

XXIV.

תקעז

משחבר"ל

אוהב נחמד שלום!

אשר מקרוב אלי באה (1)
ולבבי כעת הרהיבה
כל אשר השיגה
על קושיך בתורתנו החמודה
ומליצת תורתנו גבהה
אמרתי יש לי תקוה.
עד אניע למלון עוזה
יצילנו מנפול בשוחה
ובשפתי לא אחטא
בעוד ידי נמויה
ונתן לך רחמים ורחמך.

אגרתך הרמה והנשאה
את רוחי הרחיבה
לשית לפניך ולהציגה
בינתי השכולה וגלמודה
הגם שדעתי כהה
מרוב חשק התאוה
ובסנסני התורה אוחה
ובאלהי נפשי במחה
ויסיר מעיני עלמה
ויתן בפי עניה
לבאר מליצת הכרכה

הנה לדעתי השנות הלשון אשר לכאורה נראה בפסוק הזה, טעמו
ונמוקו עמו, כי הלא הפסוק הזה נכתב אחר צווי הריסת עיר הנדחת והריגת
אנשיה לפי חרב וכפי קבלת חכמינו האמתית היו נהרגים גם הנשים והטף
בלי חמלה, ולפי שהיה אפשר שבני האדם ירפו ידיהם מעשות הדבר הזה
באמרם כי הרגל הפעולות יולידו או יחזקו בנפש טבע המדות הנמשכות
לאותה הפעולה, הכביח אותנו האל הנאמן, כי אם כה נעשה לא תמצא עם
כל זה המדות האצוריות מקום לשכון בתוכנו, כי הוא יתיש ישכון בקרבנו
ויתקע בלבנו ויחננו במתנת חנם מדתו הרחמים כי אל רחום ה'; וזהו

(1) טידי האגרת הזאת נחלקים לשנים מסודרים על פי א"ב כפול כמו שנראה מהאות
הקודמת לאחרונה הנקודה בכל חלק טור וטור חוץ מהחלק השני מהטור אחד עשר אשר בו
האות הנקודה היא האחרונה ואין מספר קצוב להכרות שבכל טור וטור.

ונתן לך רחמים כלומר יתן לך במתנה מדת הרחמים דהיינו הכח לנהוג במדה זו על מי שראוי לה, והוא ית"ש, גם הוא יתנהג עמנו במדת רחמיו, וזהו ורחמך כנ"ל;

אם הם ראויים לתהלה	ודברי אלה בזאת המגלה
או אם אבד עצות המה (1)	ויש בהם לרוות צמא
במחתי באהכתך הכחונה	ואין בהם תבונה
ולא תתנם לקלסה	שלא יהיו לך למעמסה
כי אני חסר דעה.	כי נפשי מאד ידעה
שישראל היו כמעט לקצפה	ובהגיע תור התקופה
לולי ה' המפיר עצה	בגלל רעת איש הנאצה
ויצל אבותינו מצוקה	ושומע בכי ואנקה
ולשלוח לרעים תשורה	ויצונו לקרא מקרא
שתקבל מריצתי החלושה	על כן כפי אליך אשא
וברכתיך היום אף אתה (2)	תמורת מנות הובאה לך עתה
	עבדך הנאמן

שמואל חיים לולי.

לפרט והימים האלה נזכרים ונעשים, לפ"ק.

XXV

תקע"ז.

מישיר

חביבי וידיד נפשי, שלום!

הנני שומר הבטחתי להשיב לך דברים על כל עניני אגרתך הנעימה כי ברית אהבה כרתי מאז אתך, יען מצאתי לבבך נכון ונאמן בכל דרכי היראה והחכמה, ורק לבקשת האמת הרבית להעמיק שאלה בענינים דקים ונפלאים מדעת האדם אשר תלאה להשיג אמתתם עודנה כלואה במאסרי החומר, לכן רק כפי המעט שנצטיירו הענינים האלה בדעתי, אגיד לך את אשר עם לבבי. ראשונה. בקשת לדחות מה שאמרתו שראוי אפ"י לאדם גדול וחכם למשוך ידו מלהאמין בביטול הבחירה מדאגה מדבר פן יפתנו יצרו לסור מעבודת אלהיו מאחר שיודע לו היות האדם מוכרח במעשיו, והשיבות לי לאמר, בדעות האמתיות אין כאן מקום למאמר כל הגדול מחברו יצרו גדול ממנו כי אין היצר יוכל אתם דבר. אכן תדע ידידי נאמנה

(1) תהרוז הזה הוא נקרא חרוז עובר כי החלק הראשון מלרע והשני מלעיל. למע"ד היה לו לומר אובדי עצות.

(2) מלשון ברכנו גם אני.

שאין הדבר כן ואדרבה יש קשר אמיץ והצטרפות גדולה בין ידיעת האמיתיות בדרך שכל ובין הנטייה אחר פתוי היצר הזונה. באופן שהרבה פעמים זה תלוי בזה, וזה נמשך מזה, והדברים רחבים ועמוקים, אך לא באתי עתה לדרוש בהם לפניך, רק להודיעך שאף אם סברתך נכונה שאין האדם בחירוי, רבותינו הקדושים היו חוששים למסור ידיעה כזאת אפי' לתלמיד מובהק והגון בעבור ההיזק שיוכל להמשך טמנה בכשרון המעשים, ואין ההשכלה באמיתיות שזה לנוק במדות.

שנית. אמרת שאין החקירה הזאת נכנסת בגדר אותם הד' דברים שאסרו לנו חז"ל להתבונן בהם, אולם כפי סברתי זה כלול במאמרם מה לפנים ומה לאחור, כי אם יהיה כוונתם ז'ל שאסור לחקור מה היה לפנים דהיינו קודם בריאת העולם או מה יהיה לאחור דהיינו לסוף כל הדורות, כבר ידוע הוא שהדבר נמנע מעצמו ואין אדם יוכל לצייר בדעתו ציור הנצחיות, כלומר השתלשלות הזמן בלי ראשית וברי אחרית ולא היו צריכים לאסור לנו התבוננות בה כמו שלא אסרו לנו החקירה בעצמות הבורא ית', הגם כי אמת הדבר שא"א לאדם להשיגה, וכמה וכמה רעיונים אחרים יש שלא אפשרי לדעתנו לבוא עד תכליתם, ועכ"ז לא אסרו לנו להתבונן בס, אלא שהרוצה להעמיק במה שהוא חוץ לגבול בינתו, יעלה חרס בידו, ולבסוף יצא מדעתו, והם ז'ל לא אמרו שהמתבונן בדת דברים אלו ישתטה, אלא אמרו שראוי לו שלא נברא, כי לא יעבוד את קונו כפי התכלית שבעבורו נברא, וזה באמת במי שמעמיק יותר מדי בחקירת הבחירה, ולכן אסרו לנו להתבונן במה לפנים כלומר מה היא מחשבת האדם קודם שיפעל פעולה או האם ברשותו שלא לעשותה או לאו, וכן מה לאחור, מה היא מחשבתו אחר שעשה מעשה מן המעשים האם ראוי לו להתחרט על מעשיו הרעים או אם יחשוב כי מוכרח היה לעשותם, ועכ"פ מה שעשה עשוי, ושכרו או ענשו כבר גזור הוא לפני האל ולא ישוב אחור, וחקירה כזאת היא האסורה לנו, כנ"ל.

שלישית. הבאת סברת בעל חובות הלבבות בענין זה והוספת לומר שלא לכד הר"ר חסדאי העיר ספיקות על הפנה הזאת, אלא גם כמה גדולי עולם אשר נשאת את שמותם על אגרתך, אבל אם תעיין בהם אין גם אחד שיהיזק בסברתך, ואף אם נשאו לבם לחקור על הדבר הזה, בתכלית דבריהם לא תמצא מי שיתחילש ויגזור אומר שאין האדם בחירוי, ובראשם הר"ר חסדאי עצמו אשר בו החזקת ועליו נשענת אינו כי אם מסביר פנים לכאן ולכאן ואמר בפ' א' כל הראיות להוכיח בהן אמתת הבחירה, ובפ' אחר הביא הראיות אשר תשבנה לה מנגד, ולעמת זה הרמב"ם ז'ל ואחרים כמוהו אחרי הויכוח קיימו וקבלו מציאות הבחירה, ועל הכלל אני שואל והחור ושואל, מה הועילו א"כ כל השלמים האלה בחקירותיהם, מאחר שרובם הניחו הדבר בספק, ואין זו דרך ישרה להעיר הספקות באין מקום ליישבם, וקורא אני עליהם מה שהשיג הראב"ד ז'ל על דברי הרמב"ם ז'ל בענין הידיעה האלהית המתחסת אל הבחירה האנושית, כי סוף דבר (אחרי המתילה

בחושינו נדע שיש בנו הכחות האלה, לא כן הדבר בבחירה החפשית, כי אין דבר בעולם שלא אמצא לו סבה, עד שאצטרך לתלות אותו בכח הזה כאשר אוכיח במשך דברי, ומכל יושבי תבל ושוכני ארץ אין ראייה כמו כן, כי תחלה אומר לך, כי רוב האנשים אינם משכילים ואין מביאים ראייה מהם, וכל יושבי תבל ושוכני ארץ תטמאים, ולא נאמר בעבור זה שהחטא דבר טוב, ועוד אומר לך כי כן רצה האל ית' שההמון יסכלו דבר זה, כי זכור אני ואתה את אשר קראנו יחד צמדים בס' היקר קל"ה פתחי חכמה פתח פ"א שהנהגת העולם תלויה בהעלם השרש הזה שאז בני אדם פועלים לפי הבחירה שלהם; ובהבחנה ו' שם כתוב: בהתעלם הידיעה אם יעשו דבר ויתקיים, הרי לא נודע להם שכך כבר היה ידוע שיעשו, ונחשב להם מעשיהם וכו' וכו', ומ"ש ששאלתי נכנסת בגדר מהות הבחירה, גם זה אינו, כי בקשתי היא לידע אמתת מציאתה, לא מהותה, ולכן ידודי אל האמת כונת באמרך כי לא תנוח דעתי בהקדמתך, ועתה נבא אל ראיותיך:

ויצא הגורל הראשון להיקש אשר בנית באופן זה: כל ב"ח שהוא עצמו סבה לפעולותיו ואין שום סבה חוצה לו המכריחה אותו לפעול נקרא בחירי וחפשי, נפש האדם היא סבה לפעולותיה, ואין שום סבה המכריחה, א"כ (התולדה היא) נפש האדם היא בחיריית וחפשית: והבאת תחלה החלק הקטן מההיקש, כי הוא אשר היה צריך סעד לתמכו, ולהוכיחו אמרת: כי גם בעינים סגורות וכו'... יתכן וכו'... בלי שיקדם לה סבה חיצונית; ומי יאמין לשמועתך, שתתהוה סבה בלי סבה, להמציא יש מאין אחר בריאת העולם, כי רעיון איזהו אשר ברגע הקודם לא היה ועתה הוה, הוא נולד, וכל נולד יצטרך למוליד בהכרח והמוליד הרעיון לדעתי בלי ספק, אינו אלא או החושים בעצמם בעת פעולתם או כח הזכר בעת שקיטת החושים, אשר מתחלה כבר קבץ ואסף אצלו מחוץ על ידי החושים רשמי הדברים יהדבר אשר גרשם יותר בדמיונו הוא אשר יעלה לו הגורל בתחלה לעורר רעיונו עליו, והוא סבתו בהכרח הנה אם כן סבת הרעיון היא חצונית בודאי, והראייה לזה כי לא יעלה ברעיון אדם לעולם ממה שלא השיג בחושיו מתחלה, כי מי שלא ידע ד"מ שיש אפרסקים בעולם לא יעלה ברעיונו לאכלם, ומי שלא ידע שיש עיר ויניציאה בעולם, אין באפשרות שיעלה ברעיונו לגור שם. כלל העולה, כי ההיקש שעשית, שכלי הקצר לא יכיר אמתו, כי החלק הגדול ממנו הוא אמת ברור, אך לדעתי אינו אלא אחד יחיד ומיוחד הוא אלהינו אין אחר שנוכל לתארהו סבה לפעולותיו, בלי סבה חוצה לו המכריחה, והחלק הקטן, לדעתי, הוא בטל, כי אמת שנפש האדם סבה לפעולותיה אך אינה סבה ראשונה, כי יש דבר חוצה לה המוליד הרעיון בנפש כאשר הוכחתי, ואם כן גם התולדה בטלה, ולכן אמרתי אליך מתחלה, כי גם לכל רעיון אמצא סבה, ומה יש לי עוד לעשות מכה הבחירה החפשית, אם איני מוצא מקום בפעולותי לתתה שם, כי גם אם אסכים עמך, לשעה קלה, כי יתכן שיתחדש לאדם רעיון פתאום בלי סבה חצונית, גם שם לא תכנס הבחירה החפשית, כי הרעיון הזה כיון

שברגע הקודם לא היה, ברור הוא שהאדם לא היה חושב בו וכשלא היה חושב בו בודאי לא רצה בבחירתו החפשית להעלותו, אבל עלה בדעתו בלי ידיעתו, ואחר שנולד הרעיון הזה והוא מתוחם אל פעולה מה, יובא לפני משפט השכל, והוא יגזור אם תעשה אותה הפעולה, אם לא, כפי אשר יראה שתמשך ממנה תועלת אמתית או מדומה כדבריו, והנה גם פה לא מצאתי מקום לבחירה החפשית, לתור לה מנוחה, ואיך איכ אסכים במציאותה אם יש מלין השיבני ואם שגיתי הבינני.

וואת שנית תעשה, באת אלי בדרך אמונה בדבריו; "חובה עלינו לקבל בדרך אמונה כל מה שהאמינו" וכו', ומי אני עפר ואפר רמה ותולעה שאעזו פני לדבר או לחשוב: ונגד מי? נגד בחיר המין האנושי, משה רבנו עליו השלום אשר אני איני כדאי להזכירו, כל שכן לדבר כנגדו, אכן על זה אני דן, כי לא מצאתי בכל דרכיו ודבריו, ראייה מוכחת שהיה מאמין הבחירה החפשית, כי במעשה העגל האמת הוא שישראל חטאו, והחטא בין ברצון בין שלא ברצון סבת פגם הנפש כי התורה חיובה עונש גם על השוגג ובפרט עון גדול כזה, כי אחד שוגג ואחד מזיד בחלול השם, כאשר אם ישפך לאדם שמן על בגדיו בין באונס בין ברצון יפגמו, ואם יפול אדם לתוך האש בין באונס בין ברצון ישרף, וכשם שבלתי נתר ובורית וכדומה לא תעבור חלאת הכגד, כן בלתי תשובה ותפלה לא תעבור חלאת הנפש, וכן מרע"ה התפלל עליהם ובאותן המלות עצמן דהיינו לפרוט חטא באמרו אנא חטא העם הזה חטאה גדולה ויעשו להם אלהי זהב (וממנו למדו חז"ל באמרו המתודה צריך לפרוט חטאיו) כי ידע כה התפלה ההיא כי היא לכה תסבב הנקות פגם חטאם ולא כדבורים אחרים, ויפה אמר לו אהרן אתה ידעת את העם כי ברע הוא, כלומר נוטה בטבעו אל הרע כעדות הכתוב כי יצר לב האדם רע מנעוריו, וכמאמר חז"ל לא היו ישראל ראויים לאותו מעשה, והטבע הזה סבב את כל המעשה הרע הזה ולמה זה יחרה אפק, ואעפ"י שאין ראייה לדבר זכר לדבר כי מרי עצום ומפולג כזה לא נקרא בכל התורה לעולם בשם פשע ועון כי אם בשם חטא, וידוע כי הטאת הוא שוגג, ושוגג הוא בלי ידיעה, ובאין ידיעה אין בחירה, ולא נעלם ממני כי שחת עמך, אכן שתי תשובות בדבר, האחת היא כי מין החטא בעצמו נקרא השחתה, אך לא נעשתה בפשע ועון אלא בחטאת, והראיה כי משה לא אמר בתפלתו אנא השחית העם הזה השחתה גדולה, או נוכל לאמר כמאמר חז"ל עמך ולא העם, אלו ערב רב שהוצאת מדעתך הם השחיתו אבל ישראל לא עשו אלא בחטאת. וכשחטא משה עצמו במי מריבה חשב שבכח אותן המלות ולא באחרות ינקה חטאו, ולכן בטא אותן בשפתיו ולא התנצל שהיה מוכרח, כאשר לא התנצל דוד שהכתוב מעיד בבירור ויסת את דוד וכו' לך מנה, ועם כל זה אמר הנה חטאתי, ואנכי העויתי ואין בכל זה ראייה נצחת לסתור דעתי.

ואל השלישית לא באתי ולא ירדתי לעומק דבריו; "ומעתה אלו היה האדם מוכרח במעשיו, תהיה תמיד סבה המניעה אותו לפעול וימשך מזה

שאחר שנתפשט ומשל בו כה מן הכחות שוב לא יהיה אפשר להשקיטו וכו'... ובאמת לא יכולתי להבין איך מהניח הבחירה החפשית והניח במקומה סבה המניעה לפעול, ימשך שאחר שנתפשט כה א' באדם שוב לא יוכל האדם עם הסבה להשקיטו ולהמליך אחר תחתיו; אכן בלי סבה יעלה הכל בידו, ומי ישמע אליך לדבר הזה, ואדרבה איפכא מסתברא כי מי שגבר בו מעט איזה כה ד"מ על הרע ישפיקו לו סבות קטנות להשפילו, כמו דהע"ה שגבר בו מעט כה התאווה, הספיקה לו תוכחה נתן הנביא להשיבו אל דרך הישר. אך אם האדם פועל פעולות רבות בדרך הרע ההוא עד כי נתעצם מאד ושב לו כמעט כמו הרגל הדבר ברור שהאיש הלזה, אם לא תהיה לו סבה גדולה שיראה או ישמע איזה דבר רשום שיתפעל ממנו מאד מאד ויעשה רושם גדול בנפשו ותהיה זאת הסבה להפוך לבבו הערל באמת יכשל כה הבחירה החפשית בלי סבה אחרת לעשיתו, ובלי נטות ימין ושמאל לבקש ראיות אקרא למנשה מלך ישראל שקראת לעורך, כי הבל וריק לך יעזור, כי הוא ראייה לסתור, כי על התעצם הרבה בעונותיו כמאמר הו"ל שכ"ב שנה עשה הרע בעיני ה' לא הועילו לו אפילו סבות קטנות כמו תוכחות או גיוזמים ככתוב (ד"ה ב' ל"ג) וידבר ה' אל מנשה ואל עמו ולא הקשיבו, אלא יסורין מכווערין הם החזירוהו למוטב ככתוב (שם) ויבא ה' עליהם וכו', וילכדו את מנשה בחחים ויאסרוהו בנחשתים, וכהצר לו חלה את פני אלהיו ויכנע מאד וכו'... ויתפלל אליו ויעתר לו וכו' והיא הסבה העצמית אשר הכריחה את בחירתו לשוב בתשובה, כאשר יעשה האב לבנו והמלמד לתלמידו קשי הערף, שלא יועילו להם פיוסים או תוכחות, הוא מיסרם בשבט נוגש עד כי יחזרו למוטב ואיך תאמר אלי כי מנשה בבחירתו החפשית עשה תשובה? ועל ארבעה לא אשיבך? וזאת אשר שאלת שם לדעתי איה זכות כל הצדיקים והחסידים אם היו מוכרחים במעשיהם, ותחלה אומר לך, כי הזכות הוא על כי מרצונם הטוב ובשמחה רבה עשו את אשר היו מוכרחים לעשות על כל פנים, ואם לא תמצא חן בעיניך התשובה הזאת אומר עוד כי כן רצה האל ית' לזכות אותם האנשים הפרטים, ולעשותם בחירו וידידי סגולתו יותר מכל ישראל והזכות הוא להם כי האל ית' רצה לזכותם ולכן הרבה להם מצות פרטיות כמו העקדה לא"א וכדומה כאשר הרבה תורה ומצות לישראל... ובכלל נאמר, כן גזרה חכמתו, ומי יאמר מדוע עשית כן? ואם גם בזאת לא תאבה סוף סוף לא אבוש לומר איני יודע איה זכותם, אבל אאמינהו באמונה שלמה, כי התורה תעידהו וגם לא מפני זה אכחיש חושי המראים לי בבירור כי אין דבר בלי סבה חצונית, ושאר המעשים מלבן ויעקב וכדומה כלם היו מסובכים אחד מאחד, כי אהבת הכצע של לבן סבבה שיהתל ביעקב, ויראת יעקב שלבן ירע לו סבבה שיוכיחהו, והגם ששכח לא היה בחירויו הוכרחו בני יעקב להרגו, יען כי על כל פנים היה מזיק להם, כמו שהורגים הנחשים והעקרבים המזיקים הגם שאין להם בחירה, ויראת יעקב ממלחמות כנען סבבה שיוכיח את בניו, אך לא על העבר כי היה אך למותר, רק למען תהיה ההוכחה הזאת סבה

למען אשר לא יזידו להסתכן עוד בנפשם, וכן על זה הדרך. ומה שאמרת מס' אור ה' אהשוב שתדע את לבבי, כי מימי לא מלאני לבי לחשוב שום דבר שיהיה ח"ו נגד תורתנו הקדושה שנכתב או שבע"פ, אכן בס' הזה לא מצאתי בו דופי, כי כל דבריו מכוונים לדעת רז"ל, אם בנצחיות הנשמה אם בדיעת ה' ית' והשגחתו ובנבואה וכדומה, ואדרבא הוא מדבר דברים קשים ומרים נגד הרלב"ג וכמוהם אשר דברו סרה על ידיעת ה' בפרטים, ומה אומר לך ממנו, תא חוי מאן גברא רבא קא מסחיד עליה, הרב המקובל האלהי בעל ס' אמונת חכמים שמזכירו לברכה כמה פעמים בספרו, ומביא ראיה ממנו, ובודאי לא היה עושה כן אם היה אנוש חשוד בעיניו לבעל סברות לא נכוחות.

ומפני גערת חמשה לא אנוס, כי לדעתי לא יתירשל האדם השלם בעבור זה לשמור מצות ה' וכל חקותיו בלב שלם ובנפש הפצה, אלא יתאמץ בכל כחו לעבוד ה' באמונה, והמעם הוא כי ידע באמת, ששמירת מצות ה' היא לבריה ואין זולתה סבה אשר תסבב הצלחתו בשני העולמים, ואיך אפשר שבידיעתו סבת הצלחתו האמתית יתירשל מטנה? ויותר על כן יודה לה' וישמח בחלקו אשר חלק לו הש"י להיות מעבדיו עושי רצונו, וכל עוד שתתחזק הכוונה הזאת בנפשו תוסיף אומץ מפעולותיו עצמן, ומצוה תגרור לו מצוה עד שיעלה למעלה הרמה שבחסידים, וברכות זמן יסורו וישכחו מלבו כל תאוות הרעות, ויהיה כמלאכים אשר אין להם בחירה ואינם יודעים לעשות רע, כמו שאמרו רז"ל שאיש חסיד מעלתו רמה ממעלת מלאכי השרת מפני שאין להם יצר והוא נלחם נגד יצרו.

וכן יתרחק כמפני הרב מכל שמץ צד איסור בדעתו באמונה, כי זה לבדו הוא סבת הפגם נשמתו כמו שהחרב וכדומה הוא סבת אבדן גופו. ואם אולי יחטא ישוב תכף ומיד מחטאו ויתודה, כי ידע שזוהו לבדו סבת הנקות פגם נשמתו, ואם לא תאמין לדברי, אפתחה במשל פי, הנה כל העולם כלו מודים על האמת הברור כי ה' טמית וסחיה, ה' מוריש ומעשיר, ואין בבחירת האדם העשירות והעניות, החיים והמות; ועכ"ז בכל יום אנו רואים כל האנשים יגיעים להעשיר, וכל המרבה חרי זה משובח, עם ידיעתם כי אין להעשיר לא ינקה מגזרת הצור אם נגזר עליו עניות, וכן אין גם אחד שיסתכן בנפשו או יפיל עצמו מהחלון באמרו הלא אם נגזר עלי חיים אתיה עכ"פ (יען כי האמת הוא שהאל הגזור על החיים גזור ג"כ על סבות החיים, ולא יעווב את האיש הנגזר לחיים לבחור בסבות המות) ומעתה ק"ו הדברים לאשר חננו ה' דעה לחכיר יתרון נשמתו על גופו; ומה אם בעסקי גופו הקל ידיעתו שהכל בגזרת הצור, אינה סבה מספקת לבעבור יתירשל האדם מהשים כל הריצותו וכל השתדלותו לקרב התועלת ולרחות הנזק ממנו, בעסקי נשמתו הנצחית לא כיש שירדיעתו הכל בגזירת הצור לא תהי סבה מספקת לבעבור יתירשל מעבודת השם, בפ"ט כאשר ידע ויבחין באמת שהתורה והמצות הם חיות נשמתו כלחם לגוף, העונות להפך כחרב לגוף, אי אפשר שלא יחרץ ויתאמץ לשמור מצות ה' ותורתו, בכל לבבו ובכל

נפשו, עד שיזכה להיות מכת הישרים ותמימים, ובמותו יקרא חי חיים הנצחיים.

ועוד תועלת שתהיה לבעל הדעת הזאת כי יהיה תמיד עליו ושמת, וכל צרה וצוקה לא יטרודהו מעבודת ה', כי יאמר מה לי ולצרה הזאת, הלא כך היה נגזר עלי מאת בוראי, ולא היה אפשר להיות בהפך, ושאבי בשמים גזר עלי, הוא יודע שזה לטובתי כי אין דבר רע יורד מלמעלה ולמה זה אצטער או אמנע בעבור זה להתעסק בשלימות נשמתי וכל דעבדין מן שמיא לטב עבדין.

אחרי הדברים והאמת האלה ידוע תדע אחי נאמנה, כי עם כל זה כאשר הייתי כן אהיה תמיד מוכן להודות לך, אם יש את נפשך עוד בראיות נכוחות להראותני עקשות דעתי, כי בראותי שאגרתך זאת נתארכה יותר ממה שחשבתי, לכן השיבותי אחור ימיני מלטעון לך טענות אחרות שהיו לי גם טרם קבלת אגרתך ובטובך בטחתי כי לא תכחיד תחת עטך אפילו אחת מהראיות החזקות האחרות אשר תחת ידך, כי אמרתי יש לי תקוה, שהראיות ההמה לא יניחו שום מקום להטענות שיש לי עוד מהסברא וגם מהרבה פסוקים מן התורה, מן הנביאים ומן הכתובים ומאמרי חז"ל, גם מדברי חכמי האמת, עם ידיעתי בחסרון דעתי בחכמה הזאת, מאותו המעט שקריתי לקחה אזני שמץ מנהו, הנוטה מאד לסברתי :

לכך ראה זה מצאתי פסוק אחד אשר לא יכולתי להתאפק מלכתבו אליך בפעם הזאת, עם מדרש חז"ל עליו, והוא מאמר אליהו הנביא ז"ל בתפלתו (מלכים י"ח) ואתה הסיבות את לבם אחורנית, ואר"א אליהו הטיח דברים כלפי מעלה שנ' ואתה וכו', ואר"ש ברוי מנין שחזר הקב"ה והודה לו לאליהו שנאמר ואשר הריעותי, ופירשו המפרשים שהודאה זו היא הסכמה שהאמת כן הוא, היוכל הפסוק והמאמר הזה להוכיחו יותר בבירור את דעתו וישעיהו וירמיהו צדיקים גמורים היו, ומדבריהם נראה שהיו סוברים כן, כי ישעיהו אמר (ישעיהו ס"ד) אנתנו החומר ואתה יוצרנו וכו', למה תתענו ה' מדרכיך תקשיה לבנו מיראתך ; וירמיהו גם הוא אמר כמעט בסגנון זה (ירמיה י"ח) הנה כחמר ביד היוצר כן אתם בידי בית ישראל והוא אחד משלשה פסוקים שאמרו חז"ל שלולי הם נתמוטטו רגליהם של שונאי ישראל, ופירש"י שעכשיו יש פתחון פה לומר שהקב"ה גרם וכו', ועוד הרבה פסוקים ומאמרים כאלה הנוטים מאד לדעתך. עוד על דבר אחד צריך אני להתנצל, כי מה שאמרתי באגרתך הראשונה : לא אוכל רצוני היה לומר, לא אוכל עד הנה, לא — לא אוכל לעולם ועד, כי גם עתה אחרי שהקשיתי על כל ראיותיך לא אומר כי אין באפשרות להפוך דעתי, אך אמנה עדין לא אוכל באמת. ולכן במו פי אתחנן אליך שאל יחרה אפך עלי אם דברתי נגדך, ואהבתך לא תסור ממני לעולמים, ולא תמנע בעבור זה מלשמחני בכתבי ידך, והראני בחסדך שגגותי, אכן לי לבדי ואין לזרים אתי, כי ידעת כי לא נסיתי באלה, רצוני לומר להשיב בדורך הגיוני ואם אמנם שגיתי, אתי תלין משוגתי, ואם אמת יהגה חכי, עם כל זה כדעתך ידעתי גם אני כי לא תאות הדעת הזאת

להמון, כאשר דברתי אליך מתחלה, ובכן אתן קצבה לאמרותי, ואחלה פני אל שדי, יריק עליך ברכה ושלום עד בלי די, אכ"ר.
כה מעתיר אוהבך המתעלם בכתביך.

שמואל היים לולי.

שנת ועשיתי את אשר בחקי תלכו לפ"ק (א"כ בו תלוי).

XX

תקע"ז

מיש"ר

לאהובי וידיד נפשי שלום!

לא אתהלך הפעם ברחבה בדרישת הצעות והקדמות לאהבת הקיצור (כי כבר ידעת המלאכה המוטלת עלי ובה החזקתי ולא ארפה) ואבוא בדרך ישר אל המכוון באגרתך הנעימה אשר בה טענת על חמשת ראיותי, ואען ואומר, כי גם אם יפה דנת שמופתי אינם מופתים, והנה לא אחדל מהודות ששגנתי בהם ושלא כוונתי בהם אל נקודת האמת, אך לא מפני זה אודה בביטול הבחירה החפשית ולא אשא פנים לדברתך כי לפתח טעות רובץ בחקירות כאלה, ומחולשת ראיותי לא תמשך אמתת סברתך ולא סתירת סברתי, כי עוד לאלוה מלין בענין זה וראיות אחרות יש תחת ידי כאשר מאז הודעתך, אולם כפי האמת גם בטענותיך לא נצחתי ולכולן יש להשיב אך לא אאריך בתשובות נגד תשובות כי אולי תחשבני כחכם בעיניו המחויק בדעתו ונשען על בינתו אף נגד האמת ואני לא כן כי את האמת אהבתי מנעורי, לכן אציע לפניך בקוצר מלין עוד איזה דברים בענין זה ומתוך דברי תמצא טפה וטפה גם תשובות לטענותיך, אך אם אתה לו שמעני:

התורה ייעדה שכר להולכים בתורת ה', ועונש לנלחזים ממנה, ואמרי המקובלים שהשכר בא כתולדה מבעית של מעשה המצות, כלומר שיש בטבע המעשים ההמה לתקן נפש הישראלי בכל אבריה הרוחנים, וכן העונש אמרו שבא להסיר פגם הנפש שנפגמה במעשיה הרעים, וכזה כתבת גם אתה באגרתך, והבאת משל כתמי הבגדים וכו', יוצא מזה שהכל תלוי במעשה, וכל פעולה שאדם פועל עושה רושם בנפשו בין לטובה בין לרעה וכפי הרבות מע"ט יקנה שלימות לנפשו, וכפי הרבות אשמה ופשע יוסיף פגם לנפשו, אי"כ היה מהראוי שאם יתרחל האדם מעשות מצוה אחת לא יבא לו שום היוק אלא שאבד ממנו הסבה הראויה לבא מן המצוה והיא אבל היפך מזה אח"ל שהרי החודל לעשות הפסח במועדו או מי שלא מלו אותו כשנולד ואינו מל את עצמו כשיגדל חייב כרת, ולמה יהיה חייב כרת מאחר שלא עשה שום מעשה? ומאין יבא לו עונש גדול כזה? אך אם נאמר שיש בטבע קרבן פסח העשוי כהלכתו להשפיע שלימות וטובה לאוכליו איך יהיה בטבעו להביא פגם בנפש החודל לעשותה. כיון שלא בא

כזית ממנו אל קרבו? ונוסף על זה כי לפי סברתך מוכרח היה שלא לעשותו כי בודאי היו שם סבות שמנעוהו מלקיים המצוה הזאת ולמה א"כ יהיה הייב? וכזה תדין במעשים עצמם אם אמת הדבר שאין עונש אלא הנמשך בטבע מעשיות העבירה, היה מהראוי שכל אוכל חזיר יביא פגם שוה לנפשו, אבל היפך מזה אמרו חז"ל הפרש גדול בין אוכל לתיאבון לאוכל להכעיס, ולמה יהיה כן? הלא מעשה שניהם שוה! וכן אמרו אינו דומה אוכל פסח לשם מצוה לאוכלו לשם אכילה גסה, וגם זה לא יובן עם ההנחה שהקדמת שהכל תלוי במעשה כיון ששניהם אכלו בשוה, וכן הוושב בטל ואינו נוטל לולב בחג הסכות או אינו אוכל כזית מצה בפסח ראוי שיאבד ממנו כל הטוב הנמשך בטבע מן המעשים ההמה אבל לא היה ראוי לעונש כלל, כי לא עשה שום מעשה שיביא פגם לנפשו, וכן השובת מכל מלאכה ביום השבת הנה הוא יושב בטל ולא פעל מאוסה ומאין יבא לו השכר הגדול שיוזכה להתענג על ה' חלף שביתתו? — מכל זה נמשכת התולדה הנאמנה שהמעם שנתנו המקובלים לשכר ועונש אינו סספיק, ומלבד השפע הטוב הנמשך בטבע ממעשה המצות, ומלבד הפגם הנחקק בנפש החוטא, יש עוד בודאי טעם אחר שבעבורו קבעה התורה שכר לטובים ועונש לרעים וכשנחקור היטב בדברי רז"ל נמצא שהמעם הזה נוסד על מחשבת הפועל שכפי הכוונה המתלויה אל המעשה כן יגדל שכרו או עונשו כי הכל תלוי בכוונה, ולזה תמצא שהמקובלים הרבו לדבר בענין הכוונות שיכוין האדם בתפלותיו ובמעשיו וכן אחז"ל תפלה בלא כוונה כגוף בלא נשמה, ואמרו מחשבה טובה הקב"ה מצרפה למעשה וכו', וכן רחמנא לבא בעי וזולתם מהמאמרים, והראייה הגדולה שהכוונה הוא העקר היא שאף העובר עבירה קלה שלא נתחייב עליה כ"א מלקות, אם התכוון להכעיס את בוראו ולפרוק ממנו עול מלכות שמים עליו הכתוב אומר כי דבר ה' בזה וכו' וחייב כרת, וכן להפך אמרו גדולה עבירה לשמה ממצוה שלא לשמה, א"כ ברור הדבר כשמש כצהרים שעל פי מחשבותיו האדם נידון, ולא לבד על פי מעשיו, ותחת אשר אמרת באגרתך; איני יודע אי זה זכות הצדיקים אבל אאטינהו וכו' ראוי לך לומר שכל זכותם נוסד על טהרת מחשבותם ועל יושר כוונתם בכל מה שעשו, כי היה לבם נאמן ושלם לה', והצטיירו בו כל המדות המעולות. — ובהיות הדבר כן אשאלך עתה, איך יתכן לקבוע שכר ועונש למחשבות האדם, אם גם הנה מוכרחות ססבות שחוצה לו ואינן ברשותו? השופט כל הארץ יעשה משפט מעוות כזה? הלילה! להכריח אותנו לחשוב מחשבות רשע וכסל וניאוף וכדומה, כדי להביא עלינו את כל הרעה הכתובה בס' התורה ולשרש אותנו ח"ו מארץ החיים! ישתקע הדבר! זאת היתה כוונתי באמרי לך מקדם שסברתך הורסת פנות התורה בשלוח יד אל העיקר הגדול של שכר ועונש, ואל יסיתך יצרך להשיבני, אני אודה שלא ידעתי ליישב מציאות שכר ועונש עם צדקת הבורא אבל עכ"ז אאמין בשתיהם, ועכ"ז אאמין שאין האדם בחירוי? כמו שנמסית באגרתך לדרוך בדרך הזה כי הוא מנהג העקשים, ולא יאות לבעל שכל לדחות דברים של

טעם באמרו אני בער ולא אבין, סוף דבר בראותנו שהאדם נידון כפי מחשבותיו מוכרחים. אנתנו להאמין שהם ברשותו והוא מושל עליהם ולכן אם האדם מקיים המצוות לעשות רצון קונו אשריו, ואם ילך אחר יצרו הרע ויחטא תיסרהו רעתו, ואם איזה פסוקים נראים כנושאים אל הפך מזה עלינו לישבם אל הסכרא הזאת ומקרא מלא הוא! מי יתן והיה לבכם זה להם וגוי המודיע בבירור שבנו הדבר תלוי, וכן אז"ל הכל בידי שמים הויך מיראת שמים ומטעם זה אמרו אנוס רחמנא פטריה, אשר לסברתך המזויפת כל בני אדם יפטרו מן הדין מאחר שכלם אנוסים הם, ומפני זה אמרו ע"כ אתה נוצר, ע"כ אתה נולד, ע"כ אתה חי, ע"כ אתה מת וכו' אבל ע"כ אתה צדיק או רשע לא אמרו כי זה תלוי בבחירתנו החפשית, התבונן ידידי בדברי אלה, כי לא רציתי להאריך.

אולם בתכלית הדברים, תיטין ידידי או תשמאל במחשבותיך, אני כבר גמרת בדעתי למשוך ידי מהחקירה הזאת, מפני הסכנה העצומה שיש למעמיקים בה. כי מאחר שאמרת עם הרי חסדא, שפרסום הדעת הזאת מזקת להמון, יראתי גם אני פן כמקרה ההמון יקרני גם אני, ותהיה לי החקירה בה למכשול ולפוקה, כי בענין הנטיה אל הרע, לא זכיתי עדיין להיות בעל טבע שניה באופן שכל פיתוי היצר לא יועילו לבלעני, ואדרבה אצטרך ללחום כל ימי בנבורה ואומץ נגדו פן ישני מן הדרך הישר, ואם אתברך בלבבי לאמר שלום יהיה לי ממוקשות היצר אף אם אאמין שאין הבחירה חפשית, הלא נגדי החכם מכל אדם לאות ולמופת שלא דברתי נכונה, כי באמרו אני ארבה ולא אסור נפל גם הוא במכמורות היצר וכל חכמתו לא עמדה לו, לכן לדעתי כל בני האדם שוים בענין זה, ואם הדעת הזאת מזקת להמון, הנה תזיק יותר לחכמים כי כל הגדול מחברו יצרו גדול ממנו, וידוע שאף בקדושים אשר בארץ המה לא יאמין ה', כי כולם עלולים להטוא וכל עוד שהאדם קרוץ מחומר צריך לעמוד תמיד על משמרתו להכניע יצרו הוונה, ולמה א"כ אעמיק בחקירה הזאת ולא אסוג אחור ממנה בעבור הסכנה שיש בה, ומה גם שממקום שהבאת ממנו ראיה לסברתך אני אוכיה שאסור גמור לנו להתעסק בדבר הזה, כי בס' קל"ח שהזכרת (פתח פ"א) כתוב וז"ל: וזה א"א להגלות כי אדרבה ההנהגה תלוי ה בהעלם השרש הזה ושם בהבח' ה' כתב וז"ל: כל העבודה של בן אדם תלויה במה שהידיעה העליונה נעלמה מהם, ואם היו יודעים לא היתה העבודה ע"פ הבחירה ולא היה להם שכר ועונש (א"כ אמת הדבר שבאין בחירה אין שכר ועונש) וכיוון שכונת ההנהגה היא לתת מקום לעבודה ולשכר ועונש צריך שזה השרש יהיה נעלם עכ"ל. ואיך א"כ ימלאני לבי להתעסק בשרש הנעלם הזה שא"א לגלותו אם לא בהודע לנו כל הידיעה העליונה, ושכל הנהגת העולם תלוי בהעלמו, ולא אירא לעצמי פן ח"ו אקצץ בנטיעות בהעפילי לעלות אל המקום הנורא הזה? ואם בין ארבעה עמודי העולם שנכנסו לפרדם לא היה כי אם ר' עקיבא שנכנס בשלום ויצא בשלום, מה מאד אפחד וארתע לאחורי מנשת אל הקדש פנימה לגלות דברים שכסה

עתיק יומין נגד כונת הנהגתו ית', ועוד אמר שם: והקב"ה מקיים עצתו שההעלם עצמו גרם התיקון, ואם ה' צבאות יעץ להעלים ממנו השרש הזה, מי יעיו פניו לגלות כיון שכל התקון תלוי בהעלמו? ואם כל השמונים הפתחים הראשונים של ס' קל"ח סגורים בעדי מפני קוצר ידיעתי בחכמה הרמה הזאת, איך לא יאחזני רעד ופלצות בגשתי לשבור הדלת השמונים ואחד ליכנס בו וידי רועדות על כפות המנעול? אך האהבה מקלקלת את השורה, ולבעבור הראותך טעותך ארמוז לך בריש מלן המעט שלמדתי מן הס' היקר ההוא, וזה שאם תדקדק בו תמצא: ששורש כל ההנהגה הוא ענין החבור של מ"ר עם ב"ן (שם פתח פ"א) ומקום ההנהגה הזאת הוא בר דל"א (שם פתח פ"ה) והמקום הזה הוא הארה שאינה מושגת ואין עומדים עליה כלל, ומי שמביט בה נשאר בכמה ספיקות וכו' כי בדבר אחד שיש למטה באצילות, אם נלך אחריו למצוא שרשו ברישא הזאת לא מצאנו ידינו ורגלינו כי לא נוכל לדון בה כלום אלא נראה שהיא כך ונראה שהיא כך לעמוד בה (שם פתח פ"ח) "עכ"ל. ועתה בין תבין את אשר לפניך ותראה שאי אפשר לבן אדם לעמוד על תוכן השרש הזה, ולכן אסור לנו להתבונן בו ובאין השגה מחוייבים אנו להאמין היותנו בחיריים אף אם השכל יעמוד נגדנו כיון שהחקירה הזאת היא חוץ מגבולי שכלנו, ומה טוב ומה נעים בי נלך בתם לבכיני בדרכי התורה והיראה ובמפולא ממנו בל נחקור, נתאמץ כפי כחנו להשלים עצמנו ונניח הקירות כאלה להר"ר חסדאי אשר כמעט הוא יחידי באומתנו שהעיר הספק הזה, ואתה ידידי חדל מבינתך והסר רעיון זה מלבך וה' יהיה בעורך כתשוקתך וכתשוקת

אוהבך הנאמן בבריתך

יצחק ריגיו.

לסדר ולפרט שים כה נגד אחי ואחיד ויוביחו בין שנינו לפ"ק.

XXI.

Mio caro amico.

Saranno circa sei settimane che vi scrissi diffusamente in ebraico ed ancora non posso assicurarvi che l'avete ricevuta. Quando pure il contenuto, della medesima non esiga da voi una risposta sul proposito, non desidero però che abbia così a terminare la nostra corrispondenza. Mi direte cosa vi sembra del פתח עינים del Sig. Dr. Frizzi. Intesi con dispiacere la trista situazione dell'Ec^o Sig. Hhaham Cologna; Egli mi disse una volta un bellissimo pensiero sopra la seguente domanda: למה לא הזכירה התורה כי אם ברמו השארת הנפש

והשכר הרוחני שיגיע אליה בעולם שכלו ארוך ויעדה תמיד טובות גופניות
e mi duole moltissimo di avere dimenticato la soluzione di questo quesito, che pure intesi dalla sua bocca. Voi che
siete a lui vicino, potreste farmi la gentilezza d'interrogarlo e di accennarmene la risposta che ve ne sarò molto obbligato.

Vostro affez. amico

Is. Reggio.

העתק

ידידי הנחמד.

כשש שבועות כבר עברו למן היום שכתבתי לך בפרוטרוש בלשון
עברי ועדיין אינני מובטח שבאה אגרתך לידך. אף אם תִּקְנֶה לא יבקש ממך
תשובה מיִּמ אִין דעתי נוחה שתחדל מרוצת אגרות ביני ובינך. הגד נא לי
את דעתך על ספר פתח עינים מהח' הרופא ברוך פֶּרִיצִי¹. שמעתי לדאבון
נפשי שפלות מצב בריאות הח' קולוניאה². החכם הזה הודיע לי פעם אחת
השערה נכונה על השאלה למה לא הזכירה התורה כי אם ברמז השארת
הנפש והשכר הרוחני שיגיע אליה בעולם שכולו ארוך ויעדה תמיד טובות
גופניות להולכים בדרכיה, וצר לי מאד על אשר שכתתי ההשערה הזאת
ששמעתי מפיו. עתה בבאך אליו תוכל לשאול אותה ממנו מחדש, ולהגיד
לי את תשובתך, ואני אהיה לך אסיר תודה גם על הדבר הזה.
אוהבך בכל נפשו

יצחק ריגיו.

XXII

תקע"ז

ליש"ר

חברי יקירי, שלום לך מצורי!

למן היום אשר הגיעתני אגרתך ועד עתה, שכע שבתות תמימות
תהיינה, היה רוחי נדון בקרבי, אם אשיב אליך על הענין ואם אהדל, כי
הנה בתחלה דברתי אני עם לבי לאמר, הנה אנכי ידעתי את האיש ואת
שיחו ירא אלהים וסר מרע ולא ישוב מפני כל והוא כותב אלי כדברים
האלה לאמר: כי יראתי גם אני פן כמקרה ההמון גם אני יקרני. אין זה כי
אם ענות לב, כי הלא אם סברתי היא על דרך האמת, בלי ספק גם כל
הנביאים והצדיקים והתנאים הקדמונים היו מאמינים כן, וככה היו מוסרים
בקבלה לאיזה מתלמידיהם ההגונים למלא מקום רבותם, ולא היו חוששים

(1) מעור טריאסטו.

(2) היושב על כסא ההוראה בעיר טריאסטו.

לאשר חששת אתה באגרתך, כי בדעות האמתיות אין כאן מקום למאמר כל הגדול מחברו יצרו גדול ממנו כי אין היצר יוכל אתם דבר, ועוד אמרתי, הנה הסבה אשר גמרת בדעתך למשוך ירך מן החקירה הזאת הלא היא בחשבך שאסור לנו להתבונן בה, והנה באמת היה נראה לי שלא תכנס ג"כ החקירה הזאת בין אותם הארבעה דברים שאסרו לנו חכמינו ז"ל ומנעונו להתבונן בהם שהם: מה למעלה, ומה למטה, מה לפנינו ומה לאחור כי על כל אלה גזרו, אך על מה שבתוך גופו של אדם או שבגופו דהיינו להתבונן אם בין כחותיה יש כח הפשיות הבחירה אם לא-לא גזרו, והייתי גומר בדעתי לאמר אכפרה פניך באגרותי ההולכת לפניך, ומי יודע תשוב ותנחם ולא תמנע בר מן השואל ותתרצה להציע לפני הראיות אשר תחת ירך, ופניתי אל העבר השני ושבתי ואמרתי אל לבי, ואם לא יחפוץ האיש לישא וליתן עוד בדבר הזה, ולמה זה אקשה ערפי לשוב ולהתחזק בדבר ולהטריח עלי לתור אחרי ראיות ואפשר שיהיה ללא יועיל, אין לי טוב כי אם המלט אמלט אל מה שכתב הרב בעל חובות הלבבות אחר שהעיר הספק הזה (כי לא רב חסדאי לבדו שהעירו כי רבו מספר החכמים שדברו בו, ומתם רבנו בחיי הנז' והרמב"ם והר"י עראמה והר"י אברבנאל והר"י אלבו והרלב"ג, ורבים כמוהם וכלם תירצו איש לפי דרכו) והביא סברתך וסברתי ואחרי אשר הקשה עליהם הביא סברתי בזה הלשון: «הנכון שנעשה מעשה כמיו שיאמין שכל המעשים ברשותו של אדם ונכבט בה' בטחון מי שיאמין שכל הדברים ברשות הקב"ה». ואני אמרתי בחשבי, וגמרתי בלבבי כי זהו הדרך הנכון וכן ראוי לעשות, ובכן בכל כחי אעבוד את אלהי יעשו המאמינים שהבחירה הפשית נתונה בידם לנשות אל אשר יחפצו: ובכל שאר המעשים אמסר טסירה גמורה בידי מי שנאמר עליו: «מי זה אמר ותהי ה' לא צוה, ומה' מצעדי גבר ואדם מה יבין דרכו», ואם תאבה ושמעת לכתוב אלי הראיות אשר תחת ירך, יהיה לי לנחת, ואם לא חדל ולא אפצירך, ולא אוסיף דבר אליך עוד בדבר הזה.

הנה עשיתי כדברייך בענין ס' פתח עינים⁽¹⁾ עם כי מה אני ומה דעתי החלושה לדון במי שגדול ממני אך כדי שלא לסרב לגדול שכמותך בטלתי רצוני מפני רצונך ואחזה לך דעתי עליו קלה כמות שהיא באמת ובתמים כאשר עם לבבי, הנה הס' הזה לא בא לידי ולא ראיתיו טרם קבלת אגרתך בלשון איטאליאני מאת קרובך כ' אברהם גאליגו (אחרי אשר עכבה אצלו שבוע אחת) ותכף ומיד אזרתי כגבר חלצי ווגעתי ומצאתי בהשאלה את הס' הזה וקריתי בו בהעברה איזה דפים, ובכלל אומר כי כונתו תהיה רצויה, ולו יאתה תהלה יען הוא נותן כבוד לחכמינו בעלי התלמוד בהראות לעיני כל העמים חכמתם ובקיאותם גם בחכמות חזוניות אשר כפי הנראה לא המציאום אלא חכמי האומות החדשים מקרוב באו, והציב בעבור זה לוח פרטי ארוך בסוף הס' בלשון איטלקי, אכן בתוכן ביאור המאמרים

(1) המחבר הוא כ"מ החכם הרופא ברוך פריו מעיר טריאסטי.

שביאר הגם כי נמצאו בו איזה דברים טובים, אך להיות כי נלחץ לפרשם כלם בדרך הטבע והפילוסופיאה על הרוב מהם נראה ברור כשמש בצהרים שבעל המאמר לא כיון לא מנה ולא מקצתה למה שביאר בו המחבר הלז ובשגם שבתחלת הס' חבר איזה פרקים על חכמת צחות הלשון והמליצה, והזהיר הרבה על זה באמרו כי זהו מוכרח כדי שיערבו הדברים לאוזן השומע או לעין הקורא, הוא לא נשמר מזה, כי מלבד שכל הס' כתוב כמעט בלשון קשה לא נזהר כמו כן מלהחליף בניני הפעלים ולהשים בנין אחד תחת חברו, ד"ט לומר שנערי זמננו שוכחים התורה, הוא אומר "נשכחים" תורתנו, האנשים "מתחלמים" במקום חולמים, בעירת אש במקום הבערת, והרכה כאלה הנראים לי Italianismi כי כן נאמר בלשון הזה: *si dimenticano, si sognano* עוד זה חזיתי ואספר דבר מזה הספר אשר לא יכולתי להתאפק מלמלאות פי שחוק עליו, והוא כי בפרקי חכמת המליצה אשר לו, הוא מקשה למה לא ימצא בלשוננו דרך היתרון Superlativo בשמות, כמו בשאר הלשונות ולפי שמצאנו יפופית מבני אדם שהוכפלו פ' וע' הפעל ואמר הראב"ע שזה להורות יתרון היופי, אמר כי כן נוכל לבנות בכל השמות, ד"ט לקרוש בתכלית הקדושה נוכל לאמר קדקדש, ואני אומר כי התאר הזה שהביא המחבר למשל הוא הוכחה אמיתית שאין הדבר כן כי אם אמת היה הדבר הזה, הלא למי יאות יותר תואר קדוש בתכלית הקדושה הלא ליוצר הכל ית"ש, ועכ"ז לא מצאנו משבחים אותו בתאר קדקדש. הארכתי למעניתי בענין הס' הזה, כי דמיתי שלא נמצא אתך, אכן אם ישנו תחת ירך תחנני ותאמר לי אם כונתי לדעתך, ואני באתי כדבריך, ביתה כי מעלת החכם השלם כמהר"ר מרדכי יצחק קולונאה ⁽¹⁾ וטרם כל דבר בשמחות וגיל תרננה שפתי כי אספרה לך כי תהלה לאל חי, חיש ראיתיו הולך ומתגבר לאט לאט וכל יום ויום ראיותו מרובה מחברו, ואלף תודות אעלה לך משמו יען כי דרשת בשלומו, ויצוני ויאמר לי לעשות כן גם עם מ' החכם אביך, ואשאלה ממנו מענה לשון על דברת שאלת אגרתך למה לא הוזכרו הטובות הרוחניות בתורה כ"א ברמז? ותשובתו הרמתה אציגה הנה לפניך; הנה בהיות תורתנו הקדושה שלימה בתכלית השלימות תכליתה היא ג"כ להישיר האדם אל תכלית השלימות, ובהעלים ממנו תורתנו השכר הרוחני, רצתה ללמד לאשר חשקה נפשו להיות בתכלית השלימות, כי לבעבור יתכן לו זה צריך שלא יהיה לו תכלית אחר בעשית הטוב זולתי עשייתו; כי לא יקרא האדם שרם כשייטיב מעשיו בעבור קוותו הטוב מפעולתו, כי שכר עשיית הטוב הוא בו בעצמו וכל שכר שהצמיח לך ממנו אינו כדאי לו (נראה לי כי זהו כענין שאמרו חז"ל שכר מצוה מצוה); ואז שאלתי אותו אי"כ למה הוזכרו אפילו הטובות הגשמיות, וטרם כלותי לשאול עלה בדעתי תשובתו והיא כי זה צריך להמון, כי לא כל אדם זוכה להיות לו לב מבין להכיר מה היא השלימות האמתית. אכן

(1) מ"צ בעיר טרויאסטי.

אחרי כל זאת, שבתני זמותי כי נוכל לומר שגם השוכות הגופניות נזכרו בעבור השלמים אך לא שזה יהיה השכר האמתי, אלא כלומר אם בחקותי תלכו ותהפצו להוטיב, אסיר מכם המונעים ותוכלו לעשותו, ולכן אתן כל צרכי גופכם בשפע רב למען אשר לא תצטרכו להוציא כל זמנכם בעסקי גופכם וישאר לבכם פנוי לעבודת ה' ולעשות הטוב כאשר הפצתם, זהו מה שנראה לע"ד.

ומעתה לא נשאר כי אם לחלות פניך שתחנני מכתבי ידיך, ותכבדני בנועם אמרותיך, כי הם שמחת גילי, ולעולם ינעמו לי, ולאורך שנים תהיה, גם ברוך תהיה.

מאת ידיך מבקש חסרך

שמואל חיים לולי.

לסדר ולפרט ושמרת את החקקה הזאת למועדה לפיך.

תקע"ז

מיש"ר

XXIII.

Mio caro amico.

Riscontro preliminarmente la grata vostra riservandomi di rispondervi piu diffusamente in lingua ebraica sopra ogni articolo della cara vostra. Vi sono tenuto del ס' המדות che benchè letto e riletto non cessa d'interessarmi. Ho ricevuto il פתח עינים; quanto prima ve ne dirò la mia opinione. Mi recò molto piacere la risposta che mi avete indicato per nome dell' Eccell. sig. Rabbino Colonia (che vedendolo riverirete in mio nome), ed anche su di ciò vi farò qualche rimarca. Sono occupatissimo nella mia opera che progredisce bene. La traduzione italiana è già terminata, e del ביאור ho già fatti i tre primi ספרים. Ditemi la vostra opinione sul testo אפר ונתן לך ove trovo due espressioni che sembrano eguali, ma che devono significare due cose diverse. poi vi dirò come la intendo io. Non vi stancate di scrivermi, di tollerare le mie seccature e di credermi Vostro affez. amico Is. Reggio.

העתק

ידידי הנחמד.

הנני משיב עתה דרך הלל לאגרתך הנעימה עם ההבטחה שאתן לך תשובה בפרוטרוט ובלשון עביו על כל ענין מעניניה. אלף תורות אשיב לך על ספר המדות אשר שלחת אלי, וגם כי כבר קראתי בו פעמים רבות, לא יחדל מלהוסיף עוד למשוך לבי אליו. גם ספר פתח עינים קבלתי ואגיד לך דעתי עליו בקרוב. מאד מאד שמחתי על התשובה אשר נתת לי בשם כמהר"ר קולוניאה (ותואיל לתת לו שרום בשמי) וגם על הענין הזה לא

אכלכל את דברי. אני עתה עסוק וטרוד במלאכתי המצלחת תודה
לאל לצאת מתחת ידי; ההעתק האיטלקי הוא כבר נשלם וגם ביאור שלשת
הספרים הראשונים.

הגידה נא לי את דעתך על פסוק למען ישוב ה' מחרון אפו ונתן לך
רחמים ורחמך והרבך כי יש בו שתי פעמים המלה עצמה לפי דעתי בהוראה
גבדלת, ואחר כך אודיעך גם סברתי עליו.
נא אל תהדל מלכתוב אלי מלסבול טרחותי ומלהאמן באהבת נפש
ידיך יצהק ריגיו.

XXIV.

תקע"ז

משחבד"ל

אוהב נחמד שלום!

אשר מקרוב אלי באה⁽¹⁾
ולבכי בעת הרהיבה
כל אשר השיגה
על קושיתך בתורתנו החמודה
ומליצת תורתנו גבהה
אמרתי יש לי תקוה
עד אניע למלון עוזה
יצילנו מנפול בשוחה
ובשפתי לא אחטא
בעוד ידי נמויה
ונתן לך רחמים ורחמך.

אגרתך הרמה והנשאה
את רוחי הרחיבה
לשית לפניך ולהציגה
בינתי השכולה וגלמודה
הגם שדעתי כהו
מרוב חשק התאוה
ובסנסני התורה אוחזה
ובאלהי נפשי במחה
ויסיר מעיני עלמה
ויתן בפי עניה
לבאר מליצת הכרכה

הנה לדעתי השנות הלשון אשר לכאורה נראה בפסוק הזה, טעמו
ונמוקו עמו, כי הלא הפסוק הזה נכתב אחר צווי הריסת עיר הנדחת והריגת
אנשיה לפי הרב וכפי קבלת חכמינו האמתית היו נהרגים גם הנשים והטף
בלי חמלה, ולפי שהיה אפשר שבני האדם ירפו ידיהם מעשות הדבר הזה
באמרם כי הרגל הפעולות יולידו או יחזקו בנפש טבע המדות הנמשכות
לאותה הפעולה, הכמיח אותנו האל הנאמן, כי אם כה נעשה לא תמצא עם
כל זה המדות האזריות מקום לשכון בתוכנו, כי הוא ית"ש ישכן בקרבנו
ויתקע בלבנו ויחננו במתנת הנם מדת הרחמים כי אל רחום ה'; וזהו

(1) טורי האגרת הזאת נחלקים לשנים מסודרים על פי א"ב כפול כמו שנראה מהאות
הקודמת לאחרונה הנקודה בכל חלק טור וטור חוץ מהחלק השני מהטור אחד עשר אשר בו
האות הנקודה היא האחרונה ואין מספר קצוב להכרות שכל טור וטור.

ונתן לך רחמים כלומר יתן לך במתנה מדת הרחמים דהיינו הכח לנהוג במדה זו על מי שראוי לה, והוא ית"ש, גם הוא יתנהג עמנו במדת רחמיו, וזהו ורחמך כנ"ל;

אם הם ראויים לתהלה	ודברי אלה בזאת המגלה
או אם אכד עצות המה (1)	ויש בהם לרוות צמא
בטחתי באהבתך הבחונה	ואין בהם תכונה
ולא תתנם לקלסח	שלא יהיו לך למעמסה
כי אני חסר דעה.	כי נפשי מאד ידעה
שישראל היו כמעט לקצפה	ובחניע תור התקופה
לולי ה' המפיר עצה	בגלל רעת איש הנאצה
ויצל אבותינו מצוקה	ושומע בכי ואנקה
ולשלוח לרעים תשורה	ויצונו לקרא מקרא
שתקבל מריצתי החלושה	על כן כפי אליך אשא
וברכתיך היום אף אתה (2)	תמורת מנות הובאה לך עתה
	עבדך הנאמן

שמואל היים לולי.

לפרט והימים האלה נזכרים ונעשים, לפ"ק.

XXV

תקע"ז.

מישיר

חביבי וידיד נפשי, שלום!

הנני שומר הבטחתי להשיב לך דברים על כל עניני אגרתך הנעימה כי ברית אהבה כרתי מאז אתך, יען מצאתי לבבך נכון ונאמן בכל דרכי היראה והחכמה, ורק לבקשת האמת הרבית להעמיק שאלה בענינים דקים ונפלאים מדעת האדם אשר תלאה להשיג אמתתם עודנה כלואה במאסרי החומר, לכן רק כפי המעט שנצטיירו הענינים האלה בדעתי, אגיד לך את אשר עם לבבי. ראשונה. בקשת לדחות מה שאמרתי שראוי אפי' לאדם גדול וחכם למשוך ידו מלהאמין בביטול הבחירה מדאגה מדבר פן יפתנו יצרו לסור מעבודת אלהיו מאחר שיודע לו היות האדם מוכרח במעשיו, והשיבות לי לאמר, בדעות האמתיות אין כאן מקום למאמר כל הגדול מחברו יצרו גדול ממנו כי אין היצר יוכל אתם דבר. אכן תדע ידידי נאמנה

(1) החרוז הזה הוא נקרא חרוז עובר כי החלק הראשון מלרע והשני מלעיל. לפע"ד היה לו לומר אובדי עצות.

(2) מלשון ברכני גם אני.

שאינ הדבר כן ואדרבה יש קשר אמיץ והצטרפות גדולה בין ידיעת האמיתיות בדרך שכל ובין הנטייה אחר פתוי היצר הזונה. באופן שהרבה פעמים זה תלוי בזה, וזה נמשך מזה, והדברים רחבים ועמוקים, אך לא באתי עתה לדרוש בהם לפניך, רק להודיעך שאף אם סברתך נכונה שאין האדם בחירוי, רבותינו הקדושים היו חוששים למסור ידיעה כזאת אפי' לתלמיד מובהק והגון בעבור ההיוק שיוכל להמשך מטנה בכשרון המעשים, ואין ההשכלה באמיתיות שזה לנזק במדות.

שנית. אמרת שאין החקירה הזאת נכנסת בגדר אותם הד' דברים שאסרו לנו חז"ל להתבונן בהם, אולם כפי סברתי זה כלול במאמרם מה לפנים ומה לאחור, כי אם יהיה כוונתם ז"ל שאסור לחקור מה היה לפנים דהיינו קודם בריאת העולם או מה יהיה לאחור דהיינו לסוף כל הדורות, כבר ידוע הוא שהדבר נמנע מעצמו ואין אדם יוכל לצייר בדעתו ציור הנצחיות, כלומר השתלשלות הזמן בלי ראשית ובלי אחרית ולא היו צריכים לאסור לנו התבוננות בה כמו שלא אסרו לנו החקירה בעצמות הבורא ית', הגם כי אמת הדבר שא"א לאדם להשיגה, וכמה וכמה רעיונים אחרים יש שלא אפשרי לדעתנו לבוא עד תכליתם, ועכ"ז לא אסרו לנו להתבונן בס, אלא שהרוצה להעמיק במה שהוא חוץ לגבול ביתו, יעלה תרם בידו, ולבסוף יצא מדעתו, והם ז"ל לא אמרו שהמתבונן בדת דברים אלו ישתטה, אלא אמרו שראוי לו שלא נברא, כי לא יעבור את קונו כפי התכלית שבעבורו נברא, וזה באמת במי שמעמיק יותר מדי בחקירת הבחירה, ולכן אסרו לנו להתבונן במה לפנים כלומר מה היא מחשבת האדם קודם שיפעל פעולה או האם ברשותו שלא לעשותה או לא, וכן מה לאחור, מה היא מחשבתו אחר שעשה מעשה מן המעשים האם ראוי לו להתחרט על מעשיו הרעים או אם יחשוב כי מוכרח היה לעשותם, ועכ"פ מה שעשה עשוי, ושכרו או ענשו כבר גזור הוא לפני האל ולא ישוב אחור, וחקירה כזאת היא האסורה לנו, כנ"ל.

שלישית. הבאת סברת בעל חובות הלבבות בענין זה והוספת לומר שלא לבד הר"ר חסדאי העיר ספיקות על הפנה הזאת, אלא גם כמה גדולי עולם אשר נשאת את שמותם על אגרתך, אבל אם תעיין בהם אין גם אחד שיחזיק בסברתך, ואף אם נשאו לבם לחקור על הדבר הזה, בתכלית דבריהם לא תמצא מי שיחליט ויגזור אומר שאין האדם בחירוי, ובראשם הר"ר חסדאי עצמו אשר בו החזקת ועליו נשענת אינו כי אם מסביר פנים לכאן ולכאן ואמר בפ' א' כל הראיות להוכיח בהן אמתת הבחירה, ובפ' אחר הביא הראיות אשר תשבנה לה מנגד, ולעמת זה הרמב"ם ז"ל ואחרים כמוהו אחרי הויכות קיימו וקבלו מציאות הבחירה, ועל הכלל אני שואל וחוזר ושואל, מה הועילו אי"כ כל השלמים האלה בחקירותיהם, מאחר שרובם הניתו הדבר בספק, ואין זו דרך ישרה להעיר הספקות באין מקום ליישבם, וקורא אני עליהם מה שהשיג הראב"ד ז"ל על דברי הרמב"ם ז"ל בענין הידיעה האלהית המתחמת אל הבחירה האנושית, כי סוף דבר (אחרי המתילה

את'ל שבכלן יש להסתפק, הלא על הרביעי אין להסתפק בוודאי כי אחר עקרו שור יש סוף פסוק, וארור בתחלת פסוק בטעם משרת. ועוד ראיה אחרת ממנין הפסוקים, בקידושין (דף ל'), ת"ר חמשת אלפים ותתפ"ח פסוקים היויין פסוקי ס"ת, ולחשבוננו אינם אלא ה' אלפים תתמ"ה. ואמרו עוד והתגלת הצין של פסוקים, ולחשבוננו וישם עליו את החשן רחוק מוהתגלת ק"ס פסוקים, ואיך א"כ היו להם הטעמים? ועוד אם הטעמים הל"מ, איך במערבא הוו פסקי לה האי קרא לתלתא פסוקי, הנה אנכי בא אליך בעב הענן? ואנקלוס הגר שקבל מהתנאים, איך תרגם כמה פסוקים נגד הטעמים? כמו ויקרא בשם ה' תרגם וקרא בשמא דה', האם כל אלה היו חולקים על הל"מ, ועוד ראיה אחרת מר' חנינא בן תרדיון שנגזר עליו לשרפה, ואמרו כגמרא על שהיה הוגה את השם באותיותיו, והקשו והיכי עבד הכי, והתניא אבא שאול אומר ההוגה את השם באותיותיו אין לו חלק לעולם הבא? להתלמד עבד, ואלא מ"ט איענש? משום דהוגה את השם בפרהסיא הוה, (ופירש להתלמד כדי שיתלמדו אחרים, כדרך כותבין מגילה לתינוק כדי להתלמד בה, כי אם היה ללמוד הוא, לא היה צריך להגות בשפתיו וכ"ש בפרהסיא). עוד על ענין זה בקידושין, ת"ר שם בן ארבע אותיות היו מוסרים אותו לתלמידיהם פעמים בשבוע, וא"ד פעם אחת בשבוע, והנה אם היו להם הנקודות, ולמה יוציאוהו מפייהם אפילו פעם אחת בכל ימי חייהם? יכתבוהו בנקודותיו, וימסרוהו לתלמידיהם בכתב, ואם תאמר דברים שב"פ אי אתה רשאי לאומרם בכתב, או שמא לא רצו לכתבו, שמא יאבד הנייר ויבא לידי מי שאינו ראוי ימסרו הנקודות לתלמידיהם, ויאמרו נקוד השם כנקוד יראה או אהבה וכווצא, הלא כזאת וכזאת היה להם לטרוח ולהפש דרכים, כדי שלא לעבור על לאו מן התורה לא תשא, הלא ידעו כי עון רב הוא, עד שאמרו שר' חנינא ב"ת נגזר עליו לשרפה; וכיון שלא מצאו דרך אחר אלא לאמרו פעם אחת או שתיים בשבוע, משום ע"ל לעשות לה' הפרו תורתך, כדי שלא ישתכח, נראה ברור כי לא היו להם הנקודות: וחנה כזה וכזה דבר אלי האיש, ואני חשבתי דרכי ואשיבה לו לאמר בפרט על ענין הטעמים, והלא מצאנו במגלה" ויבינו במקרא, אלו פסקי טעמים, אכן לריק יגעתי ולא מצאתי און לי, כי אמר, ידוע תדע שלא נעלם ממני גם המאמר הזה, והוא ר"ל שעזרא הבינם באיזה מקום יפסיקו בקריאה, לפי ענין וטעם הדבור, והנה לא אכחד תחת לשוני כי אם לא אמונתי בחכמת הקבלה המדברת בפרט על הנקודות והטעמים על פי הפשט, היה נראה שהדין עמו, ולכן מאד נכספה גם כלתה נפשי לרעת מה להשיב לו על פי הפשט, ועתה קום כי עליך הדבר לעשותו, הורני מה שאומר, הבינני מה שאדבר דברים של טעם על פי הפשט, למען תברכך נפשי.

עוד אחת מעט היא על כן אמרתי אדבר אליך עוד בענין הבחירה והוא כי על שלשת היתרונות אשר אמרת שיש לך עלי בענין זה, על אחת אודה לך ועל שתיים לא אודה לך, והיתרון האמתי אשר לך עלי שאודה לך בו, הוא כי אתה יכול לגלות סברתך בתוך קהל ועדה, ואני כאלם לא

יפתח פיו אשמרה לפי מחסום בעוד המון לנגדי; אבל גם מזה לא אתרעם כי ידעתי שזה הוא רצון בוראי, ואין היתרון הזה כדאי להפך סברתי, אבל השנים האחרים (אחר המחילה) אך אפס מעשיהם, רות ותהו נסכיהם, כי על הראשון שאמרת, שצריך אני להזהר שלא יסכימו מעשי עם סברתי, אדרבה כי אני בכח סברתי אשים כל יכלתי להשלים רצון בוראי, כי ידעתי שזאת לבדה, ואין זולתה סבה אשר תסבב הצלחתי בשני העולמים. שוב נא וקרא אתה בפיוך פעם אחרת מה שכתבתי אליך באגרת המתחלת: מה נמרצו, בדבור המתחיל, ומפני גערת חמשה, ותמצא תשובה מספקת על הדבר הזה; וגם על השני (ולך שלישי) שכתבת, כי אתה לא תרפה לעולם אמונת בחירתך אשר בה החזקת, גם אם יבואו כל חכמי הדור וישבו לך מנגד, גם את זה לא אאמין, כי אם היה בא חכם אחד מחכמי האמת לבדו בתנאי שתדעוהו מתהלה למקובל אמת, למשל כמו הארי זיל או מהרשו שקבלו מפי אליה, והיה אומר לך בקבלה שכן הוא האמת, בהיות שידעתוך מעולם מודה על האמת, אחשוב שגם בפעם ההיא לא היית מעיו מצח להכחישו ולאמר לו בדאי אתה, אלא היית תולה בחסרון דעתך אם לא תבין איך אפשר שיהיה זה, כאשר אעשה כן גם אני, אם יבא מי שיוכיחני הפך מסברתי מדרך קבלה, כי מדרך סברא כמעט אחשוב שאי אפשר. ובכן אשים קנצי למלין בענין הבחירה, ואתן קצבה לאגרתו הזאת בחלות עוד פניך, שתשים עין בחינתך על הראיות הכתובות בספר אשר כתב איש ריבי, ואם יש אתך תשובת, אל תמנעה ממני, עשה למען אהבתנו, עשה למען בריתנו, ולך שלום מאת אוהבך הנאמן

שמואל חיים לולי.

לסדר ולפרט אולי אוכל נכה בן ואגרשנו לפיך.

XXX

מישר

כרע כאח לי, אהוב לי כנפשי.

אם לא בריתי אתך מקדם, שלא להשיב פניך ריקם, לא הייתי משיבך דבר בענין הנקודות והמעמים, כי מאחר ששנינו מאמינים בקדמותם, החקירה תהיה אך למותר, ומה טוב כי יחדו נמתיק פוד בהתבוננות על דברי תורה וחכמה, להישייר דרכינו בה, ולא יתערב זר באגרותינו, להטותנו בספיקותיו מן הדרך הישרה, אולם מאשר יקרת בעיני ונכספה נפשך לדעת להשיב שולחך דבר, בהשענך על מה שהורונו חז"ל בשני לאבות (משנה י"ד) לכן יצאתי לקראת האיש המדבר תועה על הנקודות והמעמים, ובהתריבי כל נהר נחלי טענותיו, יתאמת אצלך כי המקור אשר ממנו יצאו הוא המקור המשחת שרמותו לך באגרתו הקודמת, וכל עוד שלא יבא קדים רוח ה' ויבוש מקורו, ויחרב מעינו, יגרשו מימיו רפש וטיט, ושטפו ועברו על כל

שכיות החמדה, ועתה הט אינך ושמע התשובות על ראיותיו אחת לאחת למצוא השבון.

(א) אמר הפלוני כי אם אחשרהו במיעוט אמונה בעבור סברתו בחידוש הטעמים והנקודות לא עליו תלונותי כי אם על ר' אליה הבחור ועל הגאון רבנו יחיאל. כי פיו כפיהם בענין זה; ורצה להוכיח מזה שכמו שאין ראוי לחשוד השלמים החם בדבר הזה, כן יהיה גם הוא נקי מן החשד בהשענו עליהם, אמנם כמה סברות מזויפות יש בין איוה יחידים מחכמינו הקדמונים, שאסור לנו לילך בעקבותם? הלא הראביע ז"ל הטיל ספיקות על איוה פסקי התורה כאלו לא כתבם משה, וידוע מ"ש בעל העקדת (בשער ו' מספרו) על נפש האדם, ומ"ש הרלב"ג במלחמות ה' שלו על הידיעה האלהית בפרטים, ועל שכל הפועל ועל חומר היול, וכן על הניסים הכתובים בתורה, עד שהגאון ר' שמואל בן חפני כתב, שאין ראוי להאמין אלא מה שהשכל מחייבהו, ומי לנו גדול מהרמב"ם ז"ל, ועם כל זה היה סובר, כי מרכבת יחוקאל וישעיהו, אשר חוייבנו עליה החסרת, איננה דבר כי אם תלק קטן מחכמת אריסטו; ומאחר שהדברים כן, אם יבא אדם ויחזיק בסברות כאלה, ויבקש להסתיר ודון לבבו באמרו, כמה חכמים וגדולים יש לי למגן ולצנה, הבוה ינצל מהיות מחוסר אמונה? וכן בנד"ה, מה הועיל הפלוני ברצותו לחסות תחת צל ר' אליה הבחור ורבנו יחיאל כדי להנצל מן החשד שחשדתיו? הלא זה יורה באמת, כי יש בלבו פקפוק על אחת מיסודות האמונה, ורק כדי להצדיק עצמו, יבא לפני בסיוע שני החכמים האלה, וישם אותם למטרת החצים אשר אני מורה, כי בזה יתברך בלבבו לאמר שלום יהיה לי, עתה הכנסתי הגדולים האלה בעובי הקורה, ילחמו הם בעדי ואני בשרירות לבי אלך, אכן לא זה הדרך הישר, כי אם הפלוני בוחר במופתי השכל, למה יביא ליפות סברת זולתו? (autorità), ואם הוא בוחר בדרך אמונה למה לא יאמין בדברי רד"ק ורבנו בחיי, והחייט, והרמב"ן וזולתם, ובפרט בעל מאור עינים, אשר הטיב לראות בענין זה? למה לא יאמין באלה יותר מבשני החכמים שהביא? ונוסף ע"ז הלא הרבה נכתב כבר ע"ז הענין, ומה צורך לחבר עתה מאמר הנקוד, להוכיח בו חידוש הטעמים? ומה כוונתו בחבור הזה, ומה התועלת שתמשך ממנו לכללות אומתנו, או לקצת ממנה? יהיו הטעמים מסיני, או מחודשים מאנשי טבריא, סוף סוף יש בהם תועלת הרבה להבנת הכתובים, והאותב האמת יקבלם בשמחה, יהיה ממצואם מי שיהיה, ולמה יחרחר ריב בין בני ישראל בהודיע לרבים שאנשי טבריא יסדום נגד סברת המקובלים שנתיתן מסיני? אך עכ"ז, אילו הוכיח הדבר על בריו במופתים נוצחים החרשתי, כי הייתי חושב שכל מגמתו להוכיח האמת, אולם מאחר שבכל ראיותיו לא ראיתי רק תרעומת דברים בלא דברי טעם (כאשר אוכיח לפנים) מי השיאו להכשל בזה? ואיך נהיה הדבר הזה, שהלך שכלו בדרך פתלתול והוא לא ידע? אמנם כונת האיש להכחיש כל חכמת האמת (כמו שהודה לפניך שהוא אינו מאמין בה), ולפי שירא לבא עליה בקרדומות להרוס כל בנינה עד היסוד בפעם אחת, פן

ילחמו כל המקובלים עמו פנים אל פנים, לכן הוא בא מן הצד ובהסתתר פנים, ומתחיל לחתור בקיר במסתרים ולחליץ אבן מפה ואבן מפה, כדי שירופף הבנון ולבסוף יפול מעצמו, ואל תתמה על דבריו, כאלו אני הושד בכשרים, כי עתה אביא עליהם ראיות מדברי הפלוני עצמו, ומהם תבין אם האמת אתי.

(ב) במאמר הנקוד הביא הפלוני ראיה עצומה על חידוש הטעמים ממאמר חז"ל, ה' מקראות בתורה אין להם הכרע וכו', וחזקה כ"כ הראיה גם בעיניך שאמרת באגרתך שקשה עליך להשיב עליה, אמנם כפי האמת היא ראיה לסתור, וממנה אני דן שהיו הטעמים נודעים בימי חז"ל, כי אם לא היו להם טעמים, (ר"ל מקובלים אצלם פה אז פה אך לא בכתב), איך לא מצאו בכל התורה רק אלה הה' פסוקים שאין להם הכרע? והלא בלי טעמים כמה וכמה פסוקים יש שאין הכרע בפירושם, ד"מ אחי יפת הגדול (בראשית י' כ"א), א"א להחליט אם מלת הגדול הוא תואר לאחי או ליפת זולתי מן טעם המפסיק שבמלת אחי, וכן ואת פתרוסים וכו' אשר יצאו משם (שם י"ד) אין בידנו להבחין, אם הפלשתיים והכפתורים יצאו מן הכסלוחים רבד, כפי הרמב"ן, אי שיצאו מן הפתרוסים והכסלוחים יחד, כפי רש"י, אם לא ע"פ ניתוח הטעמים, וכן קח את אשתך ואת שתי בנותיך הנמצאות (שם י"ט מ"ו) אין הכרע אם מלת הנמצאות מוסבות אל שתי בנותיך לבד (ומשמע מזה שהי' לו בנות אחרות) או מוסבות גם אל אשתך (ויהיה פי' לפי שנמצאות כעת אתך), והטעם לבדו יורה לנו ההכרע, וכוה תדין על פסוק, ויקם שדה עפרון וכו' אשר לפני ממרא (בראשית כ"ג י"ז), וכן בפסוק ויצחק בא מבוא וכו' (שם כ"ד ס"ב), וכן בפסוק אשר תבאן הצאן לשתות לנכה הצאן (שם ל' ל"ח), וכן על פסוק על אדמת מצרים לפרעה לחמש (שם מ"ז כ"ז), וכן על פסוק ולא תענה על ריב (שמות כ"ג ב'), וכמוהם רבים, ולא אאריך בהם להראות לך שאין להם הכרע אלא ע"י הטעמים, כי איש חכם אתה, ועיין בביאור נתיבות השלום ותמצא שהדבר כן; מכל זה תשכיל ירדיו, שאילו לא היו הטעמים לחז"ל היו אומרים, שכמעט כל פסוקי התורה אין להם הכרע, ולא ה' מקראות בלבד, ומה שיקשה יותר על מאמרו כי בחרו חמשה פסוקים שאף בלי טעמים אין ספק כלל במובנם, כי בפסוק הנך שוכב עם אבותיך וקם וכו', מי הוא אשר יחבר מלת אבותיך עם וקם, ומה טעם לומר אח"כ העם הזה וזנה? וכן איך יעלה על הדעת לחבר מלת שאת עם ואם לא תיטיב? ומי יאמר עקרו שור ארור, ואח"כ יתחיל מאמר אחר אפס כי עז? אלה הם דברים שאין הדעת סובלתן, לכן לבי אומר לי, שהדברים נאמרו בדרך דרש, ושבקיה למילי דאגדתא כי יש בהם רמז לדברים נסתרים, ואין מקשין עליהם, ואין מביאין ראיה מהם, אבל לפי הפשט, אין ספק שמן המאמר הזה יש הוכחה גמורה שהיו טעמים מקובלים אצל חז"ל, אלא שנסתפקו בה' מקראות הללו, באיזה טעם ראויים הם להכתב, מפני שנשתכח מהם הטעם הראוי.

ג) הפלוני רצה להסתייע ממה דאיתא בקידושין. ת"ר ה' אלפים ותתפ"ה פסוקים היוין פסוקי ס"ה, וכן ממה שאמרו והתגלה חצין של פסוקים, אולם מי לא יתמה על עקשות ראיותיו, וצעירים ישחקו עליו, כי אפילו תינזק של ב"ר יוכיה מן המאמרים האלה ההפך ממה שחשב, כי מאחר שזכרו פסוקים א"ב היו להם פסוקים, ומאחר שזכרו חשבונם וחציינם, אם כן כבר הורגלו למנותם, ואיך היו יכולים למנות פסוקי התורה, אם לא היה מקובל אצלם באיזו מלה ומלה יפול טעם הסוף פסוק? ואם תקשה שאין חשבונם מכיון עם חשבוננו, זו הקירה אחרת, שאין לה שייכות עם החקירה שאנו עוסקים בה, דהיינו על קדמות הטעמים (והיא רק טענה נגד אמתת המסורת, אשר בידנו עתה), ולא ידעתי איך בלבד הפלוני שתי החקירות יחד, אם לא שמרוב חשקו להרבות ההכחות, בא לכלל טעות, ונתחלפה לו הטענה נגד אמתת המסורת עם הטענה נגד קדמות הנקודות, וברצותו לסתור הפנה הא', נתן סיוע לפנה אחרת.

ד) כדומה לזה, הפלוני הביא ראיה לסברתו ממה שאחז"ל שבמערבא הוו פסקי להאי קרא, הנה אנכי בא אליך וכו' לג' פסוקי, וטען שאלו הטעמים מסיני לא היו רבותינו חולקים על דבר שהוא הל"מ; אך מי לא יתפלא על דבריו, האם נעלם ממנו שכל תרי"ג מצות עם פרטיהן ופרטי פרטיהן כלן נאמרו למשה מסיני, ועכ"ז המשנה היא מלאה מחלוקות, זה פוטר וזה מחייב, זה פוסל וזה מכשיר וכדומה? ומה פלא אם גם על הטעמים נולדו מחלוקות, אע"פ שנתניתן מסיני? ואדרבה הראיה שהביא היא ראיה לסתור כי כל בר דעת יוציא ממנה תולדה האמתית, שהיה חילוק פסוקים לחז"ל, ושכבר הורגלו לקרא פסוק הנה אנכי וכו' לפסוק א', אלא שבמערבא היו סוברים לחלקו לג', ומן הלשון שאמרו הוו פסקי נראה בביורר שהיה מקובל אצלם טעם הסוף פסוק, ולכן גם מה שדרשו ויבינו במקרא אלו פסקי טעמים, כוונתם בלי ספק על הטעם סוף פסוק.

ה) עוד אמר הפלוני על פסוק ועז פניו ישנא, וכן על מלת מהלל, ועל מלת מלכם, שחז"ל קראו באופן אחר מקריאתנו עכשיו, ושלכן אמרו עליהם מה שאמרו, אמנם מלבד שכל דבריהם דרך דרש נאמרו, ואין להוכיח מהם דבר, הנה נוסף ע"ז יש לי להוכיח שהקריאה הנכונה, היא כמו שאנו קוראים כעת, ובקריאתנו עתה קריאתם או, מכמה מאמרים מפורשים בש"ס אשר אין לי פנאי עתה לחזור עליהם (ובאמת אין כל החקירה הזאת שוה בנזק הזמן הנאבד בגללה), ורק שתיים אוכיח לפניך לדוגמא, אמרו וכו' יתן דומיא דכי יתן וכבר ידעת שמדת יתן חסר ויכור אדם לקרוא יתן ויתן כרצונו; וחז"ל בנו בנין גדול על ההשקאה ברצון או שלא ברצון, אשר עליו נוסדת כל מסכת מכשירין, והכל נובע מן הדרש הזה יתן דומיא דיתן אשר ע"כ אלו לא היו להם נקודות והיו קוראים הפך מקריאתנו, מה נקל היה להם לקרוא הכתוב כך, וכי יתן מים על זרע והיה פירושו וכי יתן (איש או הנותן) מים על זרע, ואז היה סעד למס' מכשירין מן הפסוק עצמו בלי שיצטרכו לבנות דרש על הכתוב ולסמוך כל המס' על הדרש ההוא, אכן לא שנו

חז"ל קריאת הכתוב הלילה, וקראו כמו שאנו קוראים היום, כי קבלתנו כקבלתם בענין זה, ואף להם נמסר מסיני שצריך לקרוא ימן, ורק מפני שחסר וא"ו דרשו מה שדרשו, והמאמר השני על הפסוק, ואם האכל יאכל מבשר זבח שלמיו וכו' אמרו (בזבחים דף ט"ו) א"ר אליעזר כוף אונך לשמוע במחשב לאכול מזבחו ביום הג' הכתוב מדבר, או אינו אלא באוכל מזבחו ביום הג'? אמרת וכו' הרי שידע ר"א בקבלה שצריך לקרא יאָכֵל והמקשן לא היה יכול לשנות הקריאה, כאילו ראוי לקרוא יאָכֵל כי כבר היה מקובל אצלם אופן הקריאה הנכונה, שהיא כקריאתנו עתה.

כללו של דבר מדברי חז"ל נראה בבירור שהיו להם הטעמים והנקודות מקובלים אצלם מסיני, כמו שקבלו מפה א"פ כל ההלכות והדינים; אולם לפי שלא נכתבו עדיין הטעמים על ספר, נולדו ברבות העתים איזה ספיקות על קצתם, ונתחלפו הסברות הן במנין הפסוקים, הן בחצין וכדומה, וכן קרה הדבר בהלכות ודינין, שבמשך הזמן התחילו המחלוקות בישראל, וכמו שרבנו הקדוש בראתו שנתמעטו הלבבות אסף וכתב על ספר כל ההלכות המפורות, וחבר מהן המשנה, כן חכמי טבריא מן הטעם שהוא בעצמו כתבו כל הטעמים והנקודות כפי המקובל מאבותיהם, וקראו את מלאכתם בשם מסורת, והשם הזה יורה שלא הוציאו הדבר מדעתם אלא שכך נמסר להם מפה א"פ עד מסיני, אולם אם צורות הנקודות והטעמים היו ג"כ מקובלות מסיני, או אם חכמי טבריא עשו הצורות ההמה כרצונם, זו היא חקירה אחרת שאין בה תועלת כלל לבעלי הפשט (אף שהיא רבת הערך לבעלי חכמת האמת), ומאחר שהפלוגי אמר לך בפ"י שהוא אינו מאמין בחכמת האמת. מה יועיל או מה יזיק לו, אם הצורות סחודשות או קדמות? ולמה לא עשה חילוק בדבריו בין קדמות הנקודות והטעמים, ובין קדמות צורות הנקודות והטעמים? ואיך נכשל להביא ראיות על חידושן ממאמרי חז"ל שיוורו על קדמותן? אין זה אלא כמו שכתבתי לך למעלה, כי האיש הלזה תואנה הוא מבקש להתגולל ולהתנפל על פנות האמונה, ובערמה הוא מתחיל בהכחשה קטנה, כדי לבא אח"כ אל הגדולות, ולכן בפחותו לא יתן לב על חווק או רפיון הראיות שמביא, ודי לו אם ימצא מאמר קצת תמוה אשר בהשקפה ראשונה נקל להמשיכו לסברתו, או יחבקהו וינשקהו ויטהר יחיש לבנות ממנו דיק כדי ללכוד על ידו עיר האלהים, אשר ה' שמה, ולא ידע — כי בנפשו הוא.

והנה ידעתי יד"ד נפשי, כי לא ישקוט האיש ולא יתפעל מאומה מכל טענותי, וגם אם ארבה ראיות איננו שומע, כי זה יהיה נגד מה שלבו הפין, וכלל גדול הוא ששכל האדם נכנע כעבד אל חפץ הלב, אם אדם הפין בדבר בנקל ימצא ראיות על אמתתו, ואם ימאס בה לא יועילו כל מופתי השכל להכניס אמתתו בלבו, לכן טוב כי תחדל ממחלוקות כאלה עם איש ריבך, ולא תאמר לו דבר מכל מה שכתבתי לך עד הנה, תעזוב מאמרו

על הניקוד, יבש היה ניקודים, ואתה איש אמונים ובעל בריתי תלך בסח
בדרכי האמת והשלום, כתאות אוהבך אהבת עולם

י ש ר.

לסדר ולפרט **ישם איש ישראל המכה לפק.**

XXXI

משחבדיל

Dall' IV p. 152.

ידידי חביבי!

הנה הקשבת לי למצותיך, ולא דברתי דבר עם בעל ריבי מכל אשר
כתבת אלי. ובאמת בחקרי על תשובותיך, מצאתי ראיתי, כי אמן במ לבטל
ולכלות הרבה טענות מס' מאמר הניקוד בפרט על הראשונה מן הה' מקראות
וכו' שהבנת מאגרתי שהיה קשה עלי להשיב עליה, אך לא כן הדבר, כי
אם היתה לבדה, לא הייתי משים לב עליה, אך על כלל כלן אמרתי שקשה
לי למצוא תשובה מספקת לא על זאת לבדה, ובאמת בטלת ועקרת הראיה
הזאת מעקרה, כי בלי ספק אילו לא היה להם טעמים, הלא כמעט כל
פסוקי התורה אין להם הכרע, ולמה בחרו ה' אלו, וכן הראיה האחרת
ממנין הפסוקים ובטערכא שהיו חולקים הפסוק באופן אחר ממנו, השיבות
כהוגן ולא ידעתי מה יוכל להשיב, אך עכ"ז נשאר עוד שנים שלשה גרגרים
בסעיפי ראיותיו, שעדין לא עלה הכורת עליהן, ד"ס הראיות שהביא מאופן
קריאתם הפך ממנו באותם המקומות שאין שום דרש, ובלתי אמור א"ת,
והלא ע"פ שפתותיו שושנים נוטפות מור עובר, שלדרשותם היה צריך להפוך
שתי תיבות, לא נמנעו מלכתוב א"ת שושנים אלא ששונים, א"ת מור אלא
מר, ולמה לא עשה כן גם בפסוק ועז פניו לומר א"ת ועז אלא ועז, א"ת
וכו' והגם שאפשר שקריאתנו היא הנכונה, הנה מתיבות יתן ויאכל
ואלף תיבות כמוהם אם נמצא בש"ס שקוראים כמונו, אין מזה ראיה שבכל
הכ"ד היו קוראים כקריאתנו, כי הנה בתיבות יתן ויאכל וכמותם כך היה
מקובל אצלם גם בלי נקודות שכן היא הקריאה, וכמו שמורה ע"ז גם בעל
ריבי שכל ההברות וההפסקות הם ה"מ, ואין לומר כן באותן התיבות
שקראו בלי שום דרש הפך מקריאתנו, וגם ראית רחב"ת אשר לא שמת
לבך עליה, כי למה היה הוגה את השם באותיותיו, כשהיה לו דרך למסור
נקודותיו בכתב או בע"פ, וכן השם בן ד', שהיו אומרים אותו פעם או
פעמים בשבוע תשאר לעולם הקושיא למה לא מסרו הנקודות לתלמידיהם
בלי עבור אפילו פעם אחת כל ימי חייהם על לא תשא, משום עת לעשות לה'.
והנה כל זה כתבתי בחשבי כל מה שהיה יכול בעל ריבי לחלוק על
אגרתך, אכן לא אדרוש מסך מאומה על הדבר הזה, מאחר שאני רואה
שאין הפצך להאריך בדברים כאלה, רק אומר לך, כי עוד לא אאמין מה
שכתבת אלי, שהאיש הלזה תואנה הוא מבקש לבא מעט מעט אל ההכרשות

הגדולות כמו פנות האמונה, כי הלא בכל דבריו ודרכיו נראה בו יראת שמים, והוא תם לבב ומעשיו מוכיחים עליו, שאינו ממחוסרי אמונה, וגם הוא מודה על האמת, כי הראה לי כמה פעמים כתביו, ודנתי עמו על קצת מהם, שהיה נראה לי שטעה, ופעם נצחתי, ופעם נצחתי, וכאשר נצחתי הודה לדברי, ולא בוש לומר לא שמעתי, וימתוק ויחזור ויכתוב בענין אחר, ובפרט חבר גם הוא איזה פרקים על שלמות תורתנו, ושהיא מן השמים, ולא תשתנה לעולם, וגם הוא מאמין בעניני הכשוף כדעת רבותינו שיש בהם ממש לאפוקי מדעת רמב"ם וכמהם והקרוב אלינו בזמננו הרב תארין, האומרים שהכל שקר וכזב ואינו אלא אחיזת עינים, וגם הוא מאמין שכל הקרי וכתבי הם הלי"מ שלא כדעת הרבה מחכמי עמנו, האומרים שהם ספקות עזרא, שלא ידע בביור קריאת המלה על נכון, או כאותם האומרים שירמיהו הנביא לא ידע לדבר כהוגן ולא ידע להבדיל בין זכר לנקבה ובין יחיד לרבים וכיוצא וכן בכל פנות האמונה מצאתי את לבבו נאמן, רק מפני שלא נסה מימיו ללכת בדרכי הקבלה האמתית וכתביו הולכים בלם ע"ד הפשט, ודרכי החכמה הזאת נסתרו מעיניו לכן הוא מכחש בה, כמו הסומא סמעו אמו, האומר שאין צבעים בעולם, אבל כמדומה לי בלא ספק (אם לא שגיתי, כי ה' בוחן לבות) שאם היה לי מה להשיב על כל טענותיו, היה חוזר בו כי לא איש קשה עורף הוא, והנה כעת הזאת אני מתוכח עמו על חכמת הקבלה בכלל, ולא נואשתי עד הנה להשיבו אל דרך הישר גם בדבר הזה.

ואחזור לענין הפסוקים שהבאת לדוגמא שאין הכרע בהם בלי טעמים הגם כי אמת הדבר, שהרבה והרבה הם, אשר אין להם הכרע, הנה פסוק א' מאותם שהבאת, נ"ל שיש בו הכרע גם בלי טעמים והוא ואת פתרוסיס וכו' כי הלא גם בלי המפסיק שבתיבת פלשתים נראה ברור שהפשט אינו כפי הרמב"ן, כי א"א לומר שהפלשתים והכפתורים הם אשר יצאו משם, כי קודם הכפתורים יש ואת שהוא סימן הפעול, ולא יתכן אחר פועל "יצאו" בנין פועל (attivo), ואם היה כן היה לו לומר אשר יצאו משם פלשתים וכפתורים, וע"כ בוודאי הכפתורים נולדים ממצרים שנוכר ב' הקודם ומצרים ילד את לודים וכו' ואת כפתורים, והפלשתים לבדם מוסכים אל פועל יצאו כנ"ל.

והנה לעת עתה אין לי ענין חדש להאריך בו, ועליך עוד מוטל החוב להשלים הבטחתך שייעדת לי להודיעני הקירותיך על תשובת הר"ר קלוניא לשאלת למה לא הוזכר הגמול הרוחני בתורה, ועל הערתי עליה; והנה על השארות הנפש ראיתי ראייה נצחת מן התורה בס' נשמת חיים מפסוק וערל זכר אשר לא ימול את בשר ערלתו, ונכרתה הנפש ההיא טעמיה, וזה כי ידוע שהאב אם לא מל את בנו אינו חייב כרת, אלא עובר בעשה והבן כשיגדל אם לא מל את עצמו חייב כרת, והנה הכרת הזה אינו חל עליו בוודאי עד שימות ערל, כי כל עוד שרוח אדם בקרבו יכול למול את עצמו ולפטור עצמו מהכרת, כי התורה לא קבעה זמן על זה, ואם הכרת אינו חל עד שימות, אם כן יש עונש לאחר מיתה, ולמי יהיה אם לא לנפש?

ועוד עלה בדעתי כדמות ראייה מן התורה (איני זוכר באמת אם ראיתה או שמעתיה מאחרים) מפ' וגם את דמכם לנפשותיכם אדרוש, שנראה הפשט כדברי חז"ל דמכם לנפשותיכם זה ההורג את עצמו, ואם הקב"ה קובע עונש על הממית עצמו למי יהיה העונש אם לא לנפש? אכן עכ"ז כל הפסוק הזה לפי מיעוט דעתי הוא קשה, ובביאור נתיבות השלום לא מצאתי דבר מספיק, גם לפי פי' ז"ל קשה מיד כל חיה אדרשנו שידרוש מהחיה אם תמית האדם, וכי היא בעלת שכר או עונש? ואם מיד כל חיה הוא ענין אחר כפי רז"ל למה לא אמר ומיד כל חיה? ומהו הכפל ומיד האדם ומיד איש אחיו? לכן אמצא הן בעיניך שתודיעני דעתך בפירושו.

אחרי כל זאת צריך אני להודיעך כי שמחתי בשמחתך בבא אלי השמועה טובה כי ילד יולד לך בן נתן לך, וקיימת בו מצות מילה כד"ן וכהלכה, וכאשר זכית למול אותו כן תזכה לראות בשמחתו, ובימיו ובימינו תושע יהודה וכו' אכ"ר.

אוהבך הנאמן

שמואל חיים לולי.

XXXII

p. 155. IV אינ'

מיש"ר.

אוהב ירד נפשי.

בהשיבי על כתיבך הנעימים אשא עיני ולבי על ענין אחד בלבד מן הענינים אשר בתוכם, ואליו אשים דברתי, והשאר יהיה שמור ומנוח עד עבור ימי התהנה, והשמחה אשר במ כל איש ישראל נטרד ונדחף לצאת בהם ידי חובתו, ואען ואומר.

אם הדבר כמו שכתבת, שהפלוני הוא איש אמונים ירא אלהים ותם לבב הייתי מצטער מאד על שחשדתיו בחנם ועל לא המס בכפיו, אולם מחויב אני להגיד לך מה שהניעני להטיל ספק באמונתו, וזה כי בראותי כל המענות שאסף וקבץ נגד קדמות הנקודות, נתאמת אצלי שלכו חפץ בהכחשתן, כי אין אדם מטריח עצמו כ"כ להכחיש ענין אחד אם מקירות לבו הוא מתאוה שהענין ההוא יהיה אמת, ואם יתנצל ויאמר כי עכ"פ את האמת הוא מבקש, הנה יבקשנה בינו לבין עצמו, אך מי יניעהו לחבר ספר ולהפיצו בין בני ישראל כדי לתת מכשול לפני העם שיתחילו בהכחשת קדמות הנקודות, ואח"כ יבאו להכחיש קדמות האותיות או הפסוקים וכדומה, כי כבר ידעת, טבע לב האדם, היום מטיל ספק בדבר קטן, ולמחר יכחיש בגדול, ובאלו אמרו תהום אל תהום קורא, אשר על כן אם הפלוני נאמן רוח בכל פנות התורה, יכסה דבר שעל ידו תצא תקלה לרבים.

ועוד שנית כי ראיתי בקצת ראיותי מענות חלושות סאד, כגון אותן שרמזתי לך באגרתי הקודמת, ואמרתי שהן ראיות לסתור, ואם אמת שהפלוני

תמים בלבבו, איך לא הרגיש הוא בעצמו בחולשת טענותיו, ואיך לא בוש לבנות בנינו על יסוד רעוע? אולם זה מוכיח כי כל הפצו להניא את לב העם מאמונת קדמות הנקודות, יהיה הדבר אמתי או מסופק, ולפי שלא חבר ספרו להכתיבם אלא לבוערים בעם, לכן לא נשמר לדקדק בראיות שהביא, ודי לו אם יתפעל ההמון מהם:

ועוד שלישית, מאחר שהפלוני מביא כל ראיותיו ממאמרי חז"ל, יאמר נא בחייו, האם ידע באמת אל מה כוונו חז"ל בכל הדברים שכתבו? האם כבר בא אל תכלית כלם? ואם יש ביניהם דברים תמוהים, שבעל כרחו מודה שהוא אינו מבינם (כמו שיש באמת הרבה מהם), איך מלאו לבו להוכיח חידוש הנקודות מן המאמרים ההם, ואפשר שחז"ל כוונו לדבר נסתר רחוק מאד ממה שיורה פשיטותם?

הנה ע"פ שלשת הטעמים האלה שפטתי בעצמי שלא נאמנו מחשבות האיש בכרית אלהים, אך אם שגיתי במשפטי אודה על שגגתי והאל יכפר, מעתה אחלי יכונו דברי לפני מלך הרחמים, יכתבך בספר צדיקים ותמימים, ישפות שלומי עליך משמי מרומים, ותזכה לחוג את המועדים הכאים לקראתנו בטוב ובנעימים, בשלחה וכבוד ואורך ימים, ותחזק בינינו ברית שלומים, ויחדו נהיה תמים, עד בוא תשועת עולמים:

כ"ד אוהבך

י"ש"ר.

לסדר ולפרט והותירך ה' אלהיך בכל מעשה ידך.

29/4 1819

ד' אייר 5579

שחבר"ל אל שדבח"ל.

לא טובה השטועה אשר אנכי שומע, שמועה רעה מארץ מרחק, קול זעקה מביתך ושבר גדול, והמלאך האכזרי מלאך המשחית את כל הארץ, אשר לא ישא פני כל כפר ולא יאבה כי תרבה שחד עלה ובא בביתך ויקח מכך את מחמד עיניך, הלא הוא אביך קנך הוא עשך ויזוננך. מדי שמעי זאת אוהל ואתחלחל, צר לי עליך אחי שדבח"ל, ואין מלה בלשוני לנחמך, נאלמתי דומיה ומטוב אחשה, בדטעתי ערשי אמסה, כי עד לא עלתה ארוכה לטחלתי, נגע מות בבית גבר עמיתי, כי אנשים אחים אנחנו, ובעבותות אהבה נפשותינו קשורות, לכן הגלגל החוזר בעולם, כמעט חלף מטני לך הניע. והגם כי לשעבר כושל יקיטון מליך וברכים כורעות תאמץ, לא אתמה אם עתה כבוא עריך תבהל ולבבך יתחמץ. אהה ידידי! אליך נשאתי את עיני, אתה אהובי כרע כאח לי, עליך מעי ככנור יהמו, נהפך עלי לבי ועשתונותי ישתוממו, איכה תרעה, איכה תרביץ ונשארתי ערירי, אוי כי מכת אויב הוכית מוסר אכזרי.

ואולם בנהמת לבי סתוקף צרתך גם הוא לי לישועה, וזה ינחמני כי אני ידעתי את צדקתך ואת יושר לבבך, ואין ספק אצלי כי חכמתך ותבונתך

לא ינחוך לשקוע זמן הרבה במצולות יונגך, ובמעט שתתן מקום לשכלך הודך למשול על שאר כחות נפשך תראה את כל מעשה האלהים כי כל דרכיו משפט וצדק, כי זה כל האדם, כצאן לשאול ירדו עם כל כבודם, ואשרי מי שעמלו בתורה ובשם טוב נפטר, ובעמרת פעולות ישרות נעטר, ואביך איש מלחמה מנעוריו, מלחמת היצר ועוזריו, נכנס בשלום ויצא בשלום כגבור נוצח כבש את יצרו, ובא עד קצו והי עזרו, ויקרא אליו אלהים מן השמים לאמר, קום צא מן עמק הבכא, ולכה נא אתי אל מקום המנוחה, שם תרביץ בטרעה טוב דשן ושמן, מרבבות נחלי שמן, שם אשביע בצחצחות נפשיך, גמולך ישוב בראשך, כאשר עשית יעשה לך, מה רב טוב הצפין לך.

ועתה ירידי הנאמן הלא ידעתוך גבר חכם בעוז ואיש דעת, חיש תשליך מידך את כוס הקבעת, אשר עצב ויגון זירעת, וחכמה וחיים מונעת, רק בלב כל חסר לב פוגעת, הרחק מאד מאדם כמוך תהי נוסעת, ובעמקי שאול לעולם תהי שוקעת, ולא תהיה זאת לך לפוקה ולמגרעת, משקוד לעשות מעשך זך מעשך, ולעבוד עבודתך נקיה עבודתך, יפוצו חוצה סעינותיך, החזק אל תרף במחברותיך, כי כס תמצא מנוח, ואין טוב באדם כי אם לשמות, ולראות טוב בכל עמלו, כי הוא חלקו וגורלו, וגם אשר לא שאלת ינתן לך גם כבוד גם עושר, כי תדריך אנשים בארה יושר.

ואם תאמר עוד איך אמצא מרגוע, והצרה קרובה איך אוכל לרחק בזרוע, ואיך ברכי לא יכשלו לכרוע, בכל עת אשר אבוא אל ביתי ואמצאנה נטושה ועזובה שכולה וגלמודה, כי אין האיש בכיתו ובעל הבית בחוץ ועוד לא ישוב, והיה בלבי כאש בוערת חמת עכשוב.

עתה שמע בקולי איעצך, הרחק מעליה דרכך, ואל תקרב אל פתח ביתך, עשה זאת איפה אחי והנצל מפה היגונות והיקושים, הרפה ממנה כשנים חדשים, הן חסר הן יתר עד שתחפץ ותרצה, עד אשר יפוג יגון ומלבך יצא, ושים לדרך פעמיך ובא אל עירי ולנת בתוך ביתי, מייני תשתה ותאכל מפתי, הלא הכינותי לך פה בית דירה, מטה ושלחן וכסא ומנורה, פה תמצא למרבה ספרים יקרים, משלי או משל אחרים, חדשים גם ישנים דודי צפנתי לך, שם תרוה צמאך ויתענג שכלך, אם לשכון בטח בדר חפצת, ולחבר חבוריך נועצת, הנה הכינותי לך חדר מיוחד, שם תכתוב כאות נפשך ומטורדים לא תפחה, ואם חפצך להתעלם באוהבים בלהקת חברים, גם פה ימצאון אנשי דעת ישרים וברים, אשר בחברתם תתנחם, אתה תשמח בהם ובדברי פיך תשטחם, גם שנות האויר יואיל מאד לבריאותך, להסר כעס מלבך להטיבך באחריתך.

אכן עדין לא נתקררה דעתך, יען לא דברנו מה נעשה לאחותך, בכל הזמן אשר אתה עמדי תשב, אבל גם עליה חשבתי דרכי שמע והקשב, אחותך הקטנה ממך, אם תחפוץ תבא עמך, וכדת הנשים אשתי תכבדנה, כי תורה אחת להנה, ואז כל דבר יקר אשר בביתך תפקיד ביד איש מאוהביך אנשי בריתך, וסגור הפתח בעד השלחנות והשרות, ותהיה בטוח בעיני

מגנבים ואנשי בוגדות, או אהשוב בלי הצטרך אל כל אלה השרדות, כי תבקש מאת דודנו יהודה או איש כמהו נאמן, לא ימנע ממך הסד ללון בביתך כל אותו הזמן, ואם לא תחפוץ אחותך לבא עמך, תשב בבית דודתך ברכה, כי כפי אשר אני אחזה, אין מקום לה למאן בדבר הזה.

ואתה פה עמוד עמדי, אם תשב בטח יחירי, ואם תתעלם עם מתי סודי, אכבדך בכל מאודי, נא יידי! אחלי לך אחלי האזינה לקול מלי, אל נא תמנע מהלך אלי, ואל תדהני בלי ואולי, ותהיה משכרתי שלמה, בדברי החכמה, אשר ממך אלמוד, צלה לרכב ואל תעמוד, בלכתך לא יצר צעדך ובדרךך לא תזק, שלום לך, חזק וחזק.

כה מעתיר אהובך, המתעצב ביגונך, ומקוה לנחמתך

שחבד"ל.

גוריצא, די אייר נחמו נחמו עמי יאמר ה' לפי.

שחבד"ל אל שדבחה"ר.

קרובי, חביבי, רעי ואהובי.

בהיות כי ידעתך שונא השיחות היתרות, על כן אמר אמרתי כשיגזור הב"ה לי פנאי לכתוב אליך לא אתחיל אגרת כי אם במלות הצריכות לגוף וענין האגרת, ולא להאריך בהתנצלויות על התמהמהי מכתוב אליך, כי דבר שפתים אך למותר, אך בראותי כי כבר גורת אומר עלי כי מאסתך ושכחתך והכרתי בריתי אתך, מה שלא צויתי ולא דברתי ולא עלתה על לבי, מוכרח אני להוסיף איזה שורות להוציאך משגת היות הושד בכשרים, כי הלילה הלילה לי מעשות כדבר הזה אשר חשדתי בו, כי רק ידוע תדע, כי לא כאשר דמיתי כן היתה, ואין טורה תרבות נער אחד שהיה לי בעירך, כטורה תרבות עשרים ושלשה נערים המוטלים פה עלי, ואלו היו כ"ג נערים, ולא יהיו מהרבה מדרגות די לי הטרחה, ואלו היו מהרבה מדרגות, והיו למודים לחזור על הלמוד מאליהם (כי אז הייתי מחלק השעות למדרגותיהם ובעוד שאלמד מדרגה אחת לא היה לי טרדה רבה עם האחרון), ועכ"ז די לי הטרחה, ואלו לא היו למודים לחזור על הלמוד מאליהם, והיו למודים ליתן דעתם בלמדי אותם (כי אז בחייבי אותם לחזור על הלמוד ימעט צרכם אלי) די לי הטרחה, ואלו לא היו למודים ליתן דעתם בלמדי אותם, והיו נוחים זה לזה ומסבירים פנים זה לזה בהלכה (כי אז היה די לי אם בין כלם יבינו היטב הלמוד ממני וכל אחד יסביר מה שהבין לחבריו, ועכ"ז) די לי הטרחה, ואלו לא היו נוחים זלי, והיו להם לפחות ספרים כדי צרכם, ולא יהיו צריכים ג' או ד' נערים להתעטף בטלית א' כבימי ר' יהודה בר אלעאי, די לי הטרחה; על אחת כמה וכמה טרה כפול ומכופל במקום הזה עלי, כ"ג נערים, ומשלשה וארבעה מדרגות, ואינם למודים לחזור על הלמוד מאליהם, ולא להקשיב לקול מורה, וקשים ומתקושטים זה עם זה אם רגע אחד אסתיר פני מהם,

והוסר הספרים שצריכים שלשה נערים לראות בספר אחד בלוי וטלוא עולה על גביה, ונדולה אלי מכלם, כי הנה תקון כל שאר החסרונות תלוי בי ואמרת יי' לי תקוה ולא נואשתי עד הנה מלהרגילם לאט לאט אל דרך הלמוד הישר, למעט טרחי ולהגדיל תועלתם, וזאת אינה תלויה בי, ודברתי מזה אל ממוני הקהל, אכן הם מתרשלים הרבה במקום שהיה להם להזדרז, וזה רעה רבה; גם זה רעה חולה הנער הכהן היושב בביתי, והוא לא נסה ללמוד בחבורת נערים אחרים, וצריך אני בשעות הפנויות מתית להחזירהו על לימודיו בביתי, ובאמת אין לי להאשימו על זה, כי הילד הלזה אשר מלפנים גם אתה ידעת את לבבו כי היה פונה מכל למוד חכמה, ונהפוך הוא עתה כי גם בלילה לא שכב לבו מדאגה מדבר פן יהיה ללעג ולקלס בין כל שאר הילדים בדעתו פחות מהם, ומתחנן אלי בערב בשעות הטיוול ללכת ללמוד עמו ולומד עד שתחטפוה שינה, כי בשעות הפנויות מן היום אני מתעסק עמו בלמודים חיצוניים, ובין כך ובין כך השעות הולכות והעתים עוברים ולא נשאר לי מאומה עת פנוי ללמד בו לעצמי, ולא לכתוב לאהובי, ואת ועוד אחרת אמר אמרתי לא אריץ אגרותי אליך עד אמצא איזה דבר חדוש מדעתי ואציגה לפניך ולא אראה פניך ריקם באגרות של תהו, וזה היה חלקי מכל עמלי. והנה בתחלה בעלותי אל אבי, ועוד כל ידעתי מכל החסרונות האמורות בראותי כי שמוני לאב על עשרים ושלשה ילדים וכלי צער וכאב גדול בנים אני להם כָּאֵב נשאתי משלי ואמרת, בְּלִי כָּאֵב, אֲנִי כָּאֵב לְמוֹ כָּאֵב בְּיָלְדִים. ועתה לא כימים הראשונים אחרי אשר ראיתי את כל הטרח והעמל המוטל עלי בהם, ולמצא הדרך הישר ללמדם בנקל כל סעיפי טרודים, השבתי את המשל הזה ולא ימשלו אותו עוד, כי אם דברתי עליהם

בְּרוּב כָּאֵב אֲנִי כָּאֵב לְמוֹ כָּאֵב בְּיָלְדִים
לְלַמְּדֵם לְחַדְדֵם סְעִיף וְלֵב טְרוּדִים

ואתה תשא פשעי אם הלאתיך ברוב דברים, כי רק למען תדע כי לא מלבי ומחפצי היתה ואת לי להמנע מכתוב אליך דברתי עד הנה:
שאלני אחי, אמרת הוראת שרש פרע שנמצא הרבה פעמים במקרא וגם בלשון חז"ל בענינים הרבה שאינם נראים לכתחלה דומים זל"ה, והנראה לע"ד אציגה לפניך מה שמצאתי קרוב אל האמת, למען תדין, ותאמר לי דעתך, והוא כי הוראת השרש הזה העקרית הוא לי גלוי או הסרת הכסוי, כמו ופרע את ראש האשה, ושערות כל הראש ביחד נקראים פרע, ופרע לא ישלחו, גדל פרע שער ראשו, לא' משני טעמים, או כי הם נגלים בהסרת הכובע, או נוכל לומר על כי המה מכסים את הראש; ואל תשיבני א"כ יהיה לי כסוי ולא גלוי, כי אפשר שהוא מן השרשים המורים דבר והפכו כמו דִּשְׁנָן וְדִשְׁנָנוּ שענינו הסרת הדשן, שִׁרְשׁ ובכל תבואתי תִּשְׂרַשׁ שענינו הסרת השרש, כך פָּרַע כסוי ופָּרַע הסרת הכסוי, והגם כי וְדִשְׁנָנוּ תִּשְׂרַשׁ הם מפעל, ופרע מהקל, נמצא גם דבר והפכו בבנין א', פָּעַל, נטעתם גם שורשו, וצאצאי ישורשו. והנה כל איש אשר יוטל עליו איזה חוב כל עסק כל מלאכה כל עצה כל מוסר אשר

יתחייב האדם בו בין ברצון בין באונס נוכל לדמות החיוב הזה אל כסוי הסוגר מה שבתוך הכלי כל יוכל צאת הוצה, והאדם הישר צריך להסגר בתוך כסויי העצה והמוסר ולא יעבור חקס במעשיו והעובר חקס נקרא פורע מוסר כי הוא מסיר כסוי המוסר ממנו, לכן שלמה מזהיר ואומר וחכמו ואל תפרעו, ולממרים עצתו אומר ותפרעו כל עצתי, כי אינם אובים לשבת תחת חק כסוי עצתו; וכן אומר פרעה למשה ולאהרן כי בהבטחותיהם אל העם היו גורמים שיסירו כסוי המורא והפחד ממנו, וכסוי עול המלאכה, למה משה ואהרן תפריעו את העם ממעשיו וזהו תפריעו בהפעיל תגרמו בדבריכם שהם יפרעו ויסירו מעליהם כסוי עול המלאכה, ובראות משה כי ישראל הסירו מעליהם כסוי התורה ופרעו עצמם לע"א, אמר הכתוב וירא משה את העם כי פרוע הוא, כי פרעה אהרן, וע"פ זה ג"כ נראה לי להבדיל בין שני שמות הנראים נרדפים, והם נקמה, פרעות, נקמה תוכל להיות גם כסתר שאינו יודע בה כי אם המתנקם או מעטים אחרים, כמו שבעתים יקם, נקום ינקם, אראה נקמתך מהם, ולכן השם הזה הרבה פעמים בל' יחיד, אכן פרעות לא נמצא כי אם בל' רבים, והיא נקמה גלויה ומפורסמת לכל באי עולם, ולא תמצא אלא בשני מקומות, בפרוע פרעות בימי דבורה כי היתה נקמה גדולה עד כי אמרו עליה שירה מה שלא אמרו על כל שאר הנקמות שעשה להם הקב"ה אחר יציאת מצרים, והיא גברה גם על נקמת מצרים שהיתה אחת ומחצה שבהם כדברי הו"ל, והשנית על הנקמה המפורסמת והגלויה לכל העולם שתהיה במהרה בימינו בבואת משיחנו, גם שם נאמר מראש פרעות אויב, כי לא יהיה שם עוד כסוי, כי כל באי עולם יראו את היד הגדולה אשר יעשה ה' בגוים ההמה, ושם נשיר שיר חדש על גאולתנו בב"א:

על דרך זה אוכל לפרש גם שרש פרע הנמצא בל' הו"ל, פורע חובו, כי מי שהוא חייב לתבירו הוא מסתתר מפני בעל חובו, והחוב הוא כמו כסוי עליו, ובפרעו הוא כאלו מסיר הכסוי ממנו ויוכל להתראות לעין כל בלי בושה, וגם העונש שמתחייב האדם לפני הקב"ה על עונותיו נקרא פורענות, כי הפורענות מטהר נשמת האדם מעונותיה, דהיינו מסיר כסוי עונות ממנה ותוכל להתראות נקיה לפני מ"ה הקב"ה:

עתה אבא אל אגרתך הנעימה, ולו תהיה עשר פעמים ארוכה מאשר היא לא תלאני, וביני וביניך תתברר ההלכה, רק דבר אחד הרע בעיני, על כי הרחקת עתות כתביך יותר מדאי, ולו הגבלתם לשלוש פעמים בשנה כאמור בפרשת השבוע שכתבת אלי, אך גם לזאת לא יכולת להגיע, אבל באלה אנחם, כי אקוה שבהיותי זריו ונשכר להשיבך, גם אתה תסלח לעוני ותקרב יותר זמני כתיבותיך, והנה בעברי על הדין החדש ששמת בענין דחיק, אודה סבלותי כי לא ירדתי לסוף דעתך כי לפי מה שהבנתי מדבריך, הפרוץ מרובה על העומד, אמרת "כל תיבה שכל אותיותיה מעקר הפעל ואין בה אות אחת לשמוש" גם לא בראש התיבה נשמע מדבריך, כי אל"כ אמרת שתהא ההיא שרשית בלבד, וגם נראה כן מדיוקך על דברי רש"י שהבאת

אחר זה בפ' תיבת נכה, והנה סתרת עצמך במשליך שהבאת לטמאה-בה, ולדבקה-בו, מלבד שאין שום מעם לומר שהה"א הנוספת תהיה נחשבת שרשית; הנה עכ"פ גם אם אודה לך זה, יש בהם אהת ושתים אותיות לשמוש בראש התיבה, ואם שתי התיבות האלה הן רפויות גם באות שמוש הנה דחקת הדחיק ועקרת אותו מעקרו, כי מה הפרש יהיה ביניהן ובין נעלה-בה, ואעשה-יין, תכסה-בה, וכמעט כל המלות שמנו המדקדקים בכלל זה רובן ככלן הה"א שרשית בהן, ואם בקוצר דברייך הנחת בקולמוס תנאי אחד, והוא שקמץ עם ה"א שרשית יבטל הדחיק כמו כל משליך שהם כלם בקמץ, גם לזה יש ויש הרבה יוצאים מן הכלל, תרה-לך תרה-ליו דיונה, בנה-לה דמלכים, למת-ה דאלואב, נטה-לו דמלכים, וד"ה א', וד"ה ב', כרה-לו (ד"ה ב' י"ו), כאשר עשה-ליו, (משלי כ"ד) ואשר עשה-ליו (מלכים א'), היה-לו (שופטים י"ח); כל אלה ראיתי בסקירה אחת במקרא מ"ש, ואין ספק אצלי כי בחפוש ימצאו עוד כהנה וכהנה, ובכלן הה"א שרשית וקמץ, ובלי שום אות לשמוש. לכן אשר ראיתי אני טוב אשר יפה בדין זה מ"ש הרב בעל איש והוא כי קמץ וה"א שרשית ומקף, ואחריה מלה מלעיל בת שתי תנועות, (ואני אוסיף גם מלה בת חטף ותנועה) אז יבטל הדחיק, כמו צוה-לנו, כסה-בגד, עריה-בשת, מנדה-בלו; לא כן יתוה-דעת, ומשנה-פסק, מכסה-פשע ודומיהם, כי הם בסגול, והנה ולדבקה-בו דסוף פרש' עקב הוא בדגש בכל הספרים כדינו בלי מחלוקת, ולדבקה בו דסוף נצבים, הגם שהוא רפה, באיזה מקראות כתוב בצדו: לפי דעת א"ת הבי"ת רפויה, ואם הלכה נקבל, כי הוא דחיק ככל משפטיו, עכ"ל, ולטמאה בה אפשר שיהיה יוצא מן הכלל, אך נטה-שם, ועשה-לו, אין לשום לב עליהם כי מאחר שהם מאותיות ט"ס שק"ץ נוול"ם שאינם משתנים במבטא בעבור הדגש, בנקל יפול בהם הטעות כי אין משים לב עליהם כי אין בזה שינוי בקריאה, וירפו בט"ס מה שא"כ לדעתי בלטמאה בה, ולדבקה בו דנצבים, כי מאחר שהבית משתנית הרבה במבטא אין לומר כ"כ בנקל כי נפל בה טעות, כי א"א לומר שלא נשארה הקריאה הנכונה ביד איזה שרידים אחד מעיר ושנים ממשפחה, ולא אחד בהם נמצא שיאמר שתהיה אותה הבית דגושה, לכן מוכרחים אנו לומר שהיא רפויה עפ"י המסרה, כי אין לומר שהיא רפויה מאיזה כלל שיהיה, מאחר שמצאנו המלה ההיא בעצמה פעם רפויה (דנצבים) ופעם דגושה (דעקב) מוכרחים אנו להודות ממינ' שיש יוצאים מן הכלל:

ובענין המין הראשון של א"ם שכתבת, ישרו דברייך מאד בעיני כי בו מצאתי טעם לרפיון אות אחת ששאלתי למה"ה קולוניה ולא מצא בה טעם אלא עפ"י המסורה והיא ידעתך בשם, אך לדברייך ניחא, יען כי הבי"ת היא של וכלב, שאין ה"א הידיעה נרמזת בה, רק לא ידעתי אתה המקצר דברייך גם יותר מדאי, למה אמרת: כל תיבה בטעם משרת, ובודאי כי אם הוא טעם מפסיק אין כו דין א"מ, ואם הוא מקף אז יהיה דחיק; אכן במין השני יש להשיב עליך כי הרבה ותרבה יש מהם רפים ולא השנים בלבד שלדברייך הם ט"ס, ילדה בת, השבעה לי באלהים, הנה

במ"ש הוא רפה, מלאה גַת, והרד"ק במכלול כתב, כי כלם ראויים להרפה, כמו מַצָּאָה בִּית, שלדעתי הוא מלעיל, אכן יש מהם בדגש, וע"כ לא נראה לי לחללימ כ"כ בכיורור כי כל הרפויים הם ט"ס כי רבים הם: וגם בס' דקדוק ישן הנק' שערי תורה, מצאתי כי כל נסוג אחור אין בו דין א"מ, וגם הוא מביא למשל מצאה בית א"כ יותר היה נראה לומר כי הדגושים הם ט"ס, כי למה יהיה הפרש בין נסוג אחור בלי חטף כמו ענה בִּי, ועֵשָׂה פֶסֶה, עֵשָׂה פֶּדָא, ובין כשיש חטף אחריו, כאותם הכתובים למעלה; אכן אני לא אעיו לומר שיש ט"ס בשום תיבה שכל המדקדקים יודו שהיא דגושה או רפויה עפ"י המסרה.

ובענין הדומות לא נ"ל להכפול הכלל בעבור שלש תיבות שלא תמצאנה אלא בל' ארמי, לכן לא למדתי לתלמידי אלא בבפ ככ, ובענין המפיק אם הייתי יודעו לכתחלה הייתי משמישו אכן עתה עלי נאמר: כיון שהגיד שוב אינו חוזר ומגיד, וכבר בניתי ואיני יכול לסתור, אך עכ"ז לא יתבלבלו תלמידי בראותם נחית בַחַסְדֵךְ, ובלכתך בַּדֶּרֶךְ, כי כבר למדתי, כל בגדכפת דסמך ליהוא או לאות קמוצה רפה, ותשואות חן חן לך ממני ומתלמידי על ס' ממתקוממי (כי משמך אמרתי להם) כי בו הקלתי טאד על זכרונם, גם רואה אני את דבריך בענין שנוי הנקודות גם בלי אסף, הגם כי יש הרבה יוצאים מן הכלל, וארמזם לך בפעם אחרת עם תשובת שאר האגרת, כי השנה עוברת, וברית כרתי לשלוח לך אגרתי בטרם צאת השנה:

עוד שאר הקטן שבדברים לחגיד לך מה שמצאתי אחר החפוש, בכללי נקוד ו' החבור, או המהפכת עבר לעתיד כי תורה אחת להם, ונקודתה העצמית היא שוא כידוע, קודם שוא ובמף, שורק, קודם: הירק ויאבד השוא, קודם שוא מחובר ל-י, הנקודה המחוברת לשוא, וקודם כל תנועה גדולה וסגול בטעם טפסיק, היא בקמץ בין בשמות בין בפעלים, בשמות, עצום ורב: יד וְשֵׁם, דת וְרִין כבוד וְעִין היא וְהוּא וְאַרְצֵי, וְנִפְתָּה, שֵׁם וְנִפְתָּה, בני וְנִמְלֵךְ, שלמה וְצָדִיק, בפעלים כמו צאת וְבָא, לך וְשׁוּב, וְנִמְתָּה, וְהָיָה וְהָיָה:

וחי גם אתה, תהיה מעתה, גם לא תחתה מיום הדין, של שנת והנגלת לנו הבא עלינו לטובה בעוד שלשת ימים. אהובך
שחכר"ל.

שחכר"ל אל שדבח"ל

שלום רב

אני ידעתי את ערכי, חסר תבונות, ולא אתפאר בעצמי לאמר לך מה שכתבת אלי פעם אחת על ידידנו יש"ר, בהתעכבו מהשיבך על ענין אשר דנת לפניו, ואמרת לי עליו המודה בשתיקתו למה שדנתי לפניו; לא כן אנכי עכך, כי לו תתמהמה כומן הזה עשר פעמים לא אחשוב כזאת עליך.

רק אהשוב כי הדין עמך ליסרני על עצלותי (כדברייך) ולהתאחר מכתוב אלי עדי תעיר ותעורר בלבי את אהבת החכמה עד שאחפוץ להיות ראשו לכתוב אליך, אם לא איפא מי הוא המעכבך כשני חדשים מהשיבני אשר לא כמנהגך הזריו והממהר להשיב כהלכה, כי לא אחשדך שתחשוב עלי כדברים האלה לאמר: למה לי לאבד זמני עם קשה ערף הלוה אשר לא ינוע מפני כל טעם נכון אשר יטענו עליו, כי ידעת כי לא כן אנכי עמדו, ואני ידעתך מלא רוח חכמה, ואם און באגרתי תמצאהו, ולמה אלי לא תודיעהו? ואם אין בלשוני עולה, אם מודה על האמת הכרתך, ולמה מתסוס שמת למו פיך? — אכן ידעתי מחשבותיך, עתה ישרידך ויעסיקך מלאכה לאין ערך נכבדת מפנות אל נקלה כמוני, אתה עתה אדם עסוק בתם-נפש ובגדל לבב להסיר מסוה הסכלות מעל אומתנו, ולהסיר הבגדים הצואים מעל אמונתנו, ולהחזירה בתשובה שלמה לפניך, אחר אשר תשיב את הגולה אשר גולה מרעותה הפילוסופיאה למען תראה לעין כל ביופי הדרה ויקרת זיוה ותשאר כסלת נקיה וקלה להתלמד להשמר ולהקיים. ואם את הדבר הזה תעשה, אתה ורעיך השוים בדעתך, והיית לאב לכל העם אשר בשם ישראל יכנה, וברבות עתים ושנים גם כל העם הזה על מקומו יבא בשלום. — ובתחלת מלאכתך יצא דבר מאמר הנקוד אשר אתה עתה בתשלומו, ובהגלותו לעין כל למען האיר זהר תורתנו, תאפיל ותחשיך זהר ס' הזהר (ועמו כל שאר ספרי קבלה אשר הוא שוכן בתוכם כמלך בגדוד) אשר כל ישראל הנודעים לנו רבם ככלם קבלוהו עליהם כדבר יקר הערך אשר אין להשיב ולא להרהר תועה עליו, הגם כי סתומים והתומים הדברים אשר בתוכו והנו ככל שאר מדרשי רז"ל אשר נקבל דבריהם אם נוכל להבינם ואם לא לא נשיב ולא נקשה עליהם, רק נאמר כי דעתם רחבה מדעתנו, וידעתי כי גם אם כל יושבי תבל יצוהו עליך, לא עליהם תשית לבך, כל עוד אין בפיהם טענות נכונות להשיבך מדעתך. גם לא תנוס מפני קול גערת המורים גדולים ועצומים ממך, וכל כחם ועצם ידם Auctorità לא ישוה להם לחהרישך, אך (מי יאמר!) עם כל זה נשאר עוד דבר אשר ירפה ירך ויחייבך לפחות ללכת לאט במלאכתך, כי יראת לרוץ פן תכשל ונלכדת, בהרם ההמון אשר פחדת ממנו, כי ידעת, כי דברייך לא יהיו למשיב נפש כל המון ישראל אשר בשלוטם דרשת ועלו עליך קהל ורגמו בניך באבן, והיה תל עולם לא יבנה עוד ובתקוך בחרבות לשונם עדי תוכרה נגד רצונך להודות על דעתם, קרוב למה שאירע לאחד מאבני בתן פנת העולם אשר דמית וחשקת להדמות אליו, הוא הפילוסוף הגדול ראש המדברים גלילאי שמו אשר בגלותו דעתו דעה אמת אמנם מתנגדת למה שחשבו אנשי זמנו לדבר אמונה חבשוהו בבית האסורים והכריחוהו שיכריז וידרוש ברבים ההפך מאשר דרש בראשונה, ויבטל כל דבריו הראשונים. — אכן אתה אומר כי מה לך אם לא ישמעו היום לעצתך, הלא די לך אם תבורך מפי הדור העשרים כאשר יכירו אמתת דברייך אשר יבזו היום, אולם אשאלך ותודיעני, ומי הבטיחך שכוננת בלי ספק אל נקודת האמת בדעתך, אשר

אין לך בה קבלה אלא השערת שכלך, הלא ידעת כי שכל האנושי הוא עלול ההטעאה מאד, וגם כל שרשי הפילוסופיאה כלם בספק אפילו אצל ממציאיהם, ומעולם היה הדבר הזה כי לשנים או לשלשה דורות כל האנשים ימשכו אחרי דעת פילוסוף אחד, ואחריו יקום אחר ויהיו כל יסודות הבנין אשר בנה הראשון, ויבנה עליו בית אחר וכל העם יחסו בצלו ויטו שכם אחד לעבדו, מועד מועדים וחצי, עד אשר יקום אחר אשר יעשה לו כאשר זמם ועשה לאחיו, ועתה הלא קם הפילוסוף Kant קנט אשר הרס כל יסודות הפילוסופיאה המוסכמת כדור הזה, וידעתי כי רוב הפילוסופים לעת עתה חלקו עליו, אך מי יודע אם לא יסכימו עליו כדור אחר. (ועיין בכ"ז בארוכה בס' הברית ח"א מאמר כ') וא"כ במלאכתך הזאת, יש לך לדאג, כי אפשר שתמשיך עליך שנאת אומתנו ולא תועיל דבר להם מאחר שאין לך מופת חותך כמופתי ההנדסה על דבריך. ואם פילוסופים רבים מעו אינו מן הנמנע (במחילה מכבודך) שתהיה גם אתה כאחד מהם. — והטעם כי הפילוסופים יסרתו לעולם קצתם דברי קצתם, הוא כי כל חכמת הפילוסופיאה מעשה ידי אדם היא, אך לא כן מצאנו בחכמת הקבלה, כי למן היום אשר דברו בה עד הנה, לא נמצא ביניהם חולק בשרשיה ועקריות, כמו בספירות ופעולות בשמות וכדומה, וזו ראייה שאינה מעשה ידי אדם ולכן נקראת קבלה כי היא מקובלת מאבות לבנים, וכלם רבנים ותלמידיהם כמו הרמב"ן הראב"ד ר"ת הרשב"א הרישב"א רבינו פרץ ורבים כמוהם, וקודם להם גם קצת גאונים, כמו רב חמאי גאון, רב שרירא גאון (היה בשנת תשכ"ו), רב האי גאון, כלם עמודים אשר כל בית ישראל נכון עליהם בענין הדינים (ובס' אמנות חכמים מביא ראייה על כל א' מאלו הנ"ל שדברו בקבלה) ולכן אין הדעת סובל להאמין כי כל אלה בדו מלבם שוא ודבר כזב להטעות בהם כל זרע ישראל, בפרט רב שרירא גאון ורב האי בנו אנשים יראי אלהים אשר עמדו בנסיון על קדושת שמו ונאמנו. ואם תאמר כי היו יראי אלהים אך שגו ברואה פקו פלילה להמציא מדעתם ולהאמין כדברים האלה, גם זה אינו כי אם יראי אלהים המה והמציאוה מדעתם לא היו משקרים לומר כי קבלוה מרבותיהם ורבותיהם מרבותיהם עד ה"מ, וגם רבינו סעדיה גאון (היה בשנת תרכ"ז) היחיד בין המדברים בקבלה אשר חלק על א' מענפיה והוא אמנות הגלגול (והטעם, כי הראשונים לא דברו רק ברמו ואפשר כי לא היתה לו בו קבלה, ולכן נחלק) גם הוא האמין בספירות, כאשר העיד עליו הראב"ע בהקדמת פ' על התורה ו"ל, גם ר"ם גאון פ' בפסוק יחי אור כדעת חכמי הספירות, עכ"ל, הרי שהיו חכמי הספירות גם בשנת תרכ"ז וקודם לכן. וא"כ אין הדבר כדבריך, שהקבלה הזאת אשר שלא כהוגן קראת שמה Superstitione, התחילה משנת תתנ"ו, ואין ההרדפה הראשונה ליהודים (אשר בזמן הזה כדבריך) סבתה, כי כמאתים שנה קודם לכן היו מדברים בה, וא"כ אחר שהוא קרוב לאלף שנים שידענו המצאה, ועוד לא נמצא ביניהם חולק על עקריה, גם זו ראייה על אמתותה, כי שטיא בחדא מלתא לא קאי, וקושטא קאי.

ועתה אחי וידידי למען אהבתנו הקדומה תרשנו נא לומר לפניך דבר בתשובת האגרת אשר לא כתבת אלי, כי אם לידידנו ישיר, אמור נא חביבי מי הכניסך בתגר הזה ללכת להלחם עם אנשים גדולים ועצומים סמך, הלא המה כל בעלי חכמת הקבלה, הלא ידעת כי יש בם אנשי חיל אשר להם יד ושם גם בחכמות חזונית, כמו הרמ"ז, הרב באזילאה, והרב לוצאטו, והם למדו הפילוסופיאה והביאוה בכור המבחן, ומצאוה חסרה אצל חכמת הקבלה, (כאשר תמצא בארוכה בס' אמונת חכמים להרב באזילאה) וגם יראי אלהים היו, כי היו ראויים שהקב"ה יעשה נסים לאומתנו על ידיהם, והמפורסמות אינן צריכות ראייה, כמה וכמה פעמים בעתים שונים ובמקומות שונות ובפרט קרוב לזמננו בערי איטליאה הקרובות אלינו בפירארה וכמנטובה כמה פעמים הוצלה אומתנו מעלילות האומות ע"י אנשים כמוהם, וכמה מעשים נפלאים קפדו לנו אבותינו וכתבום בספריהם ממה שראו בעיניהם (וחזקה אין אדם מנחיל שקר לבניו) ואין לנו מופת לכחש בכלם וזומר שקר נחלו אבותינו ביען כי הם חוץ למבע, כי ידענו כי לא יפלא מה' דבר, וא"כ היו גם אנשי אמת, כי לא עבד קב"ה ניסא לשקרי, ומעשה הוצאת הרוחות היה גם בעירי, ואני דברתי עם א' בעל שכל מתושבי עירי, אשר לא היה מאמין עד אשר ראה בעיניו ובאזניו שמע, מה שלא קוה לראות ולשמע ונתפלא מאד על הדבר, ומעשה כיוצא בזה היה גם בפדואה, בעדות מורי ודודי כמהח"ר מרדכי בר נתן נ"ע ממה שראה ושמע, בודאי נראה לי כי המכחיש כל זה מפני שלא ראה בעיניו, אין זה כי אם עקשות לב, כי אי אפשר שכל אדם בפרט יראה הכל, וא"כ, יש איזה דבר במציאות חוץ למבע הנעשה בכח השמות, הלא זה חלק מחכמת הקבלה. — ואם לא שמת לבך לכל האותות והמופתים אשר עשה האר"י ותלמידיו זה ר"ס שנה בקירוב, ככתוב בס' דברי הימים שלו, והובאו אחת הנה ואחת הנה בכמה חבורים ממחברים שונים, ולא תרצה להאמין בם, החרשתי, אך מה מצאת עולתה באנשים האלה שלמים הם אתנו אשר תדבר סרה נגדם ותחשבם לשומים ולרשעים מקבצים דברי הוללות וסכלות להטעות בהם כל זרע ישראל, ולהטותם מדרך האמת למען יחיו בשופע האנשים הרקים האלה, אמור נא אחי, מאחר שאחשוב שלא תכחיש אפשרות היות בין המקובלים גם יראי אלהים, למה לא תשאר לפחות בספק שיהיו גם אלה יראי אלהים, וחדרת בכשרים, והיית מוציא שם רע, וחטאת לאלהים, הרחק מאד מאדם כמוך החטאה הגדולה הזאת! האם נודע לך בבירור כי הארי הגדול שבחבורתם אשר הרחיב ופירש החכמה הזאת (אך לא נחלק על הראשונים כמעשה הפילוסופים) האם ידעת בלא ספק כי היה אוהב בצע? הלא ממה שידענו ממנו איפכא מסתברא, כי הנה לא כתב שום ספר להפיסו למען הרבות הון ושם, גם לא היה מורה דינים בשום קהלה למען השתכר, גם לא הניח לבניו אחריו בית והון נחלת אבות, כי רוב ימיו מתבודד בחדרו עם תלמידיו, ולא נהנה מן העולם הזה אפילו כאצבע קמנה, וההפך שמענו ממנו, כי תמיד בין תלמידיו היה מקבץ ממותר ממונם לחלק לצדקה לעניי עירו למען לא ידברו סרה באלהים על רוע מולם, ואיך תחליט בבירור הדבר

נגדם, ולא תירא להיות נכוח בגחלתם? — ואם בעבור הלשונות שנשתמשו בהם המקובלים תדבר נגדם, כי ידברו באלהים בלשון גשמי, לא על הזוהר ולא על המקובלים בלבד תהיה תלונתך, כי גם על רבותינו מסדרי התלמוד אשר לא נמנעו מליחס לאל תכונות ומדות ואיברי האדם, וכפר התורה עצמו מלא מהם, יד ה', עיני ה', ויחר אף, ויתעצב וכו' אך זה אינה תלונה כי בלל אצלנו דברה תורה כל ב"א, אך המקובלים פי' יותר בניאור הדבר הזה כי אמרו כי לכן נקרא לשוננו לשה"ק, כי כל מליו רומזים על ענינים רוחניים וכחות עליונות, הנקראות בעצם אוזן חוטם פה ודומיהם, והושאלו אח"כ השמות האלה אל איברינו. ואם תאמר כי המקובלים עברו תורות חלפון חק והוסיפו על תורת משה הרבה דקדוקים ומצות, אשר אם יעלה על לב איש לקיימם כולם, ינור אחר מתורת משה, ויעשה העקר טפל והטפל עקר, וברבות השנים תדאג פן תעקר תורת ד' ממקומה תחת תורת המקובלים, וקנאת ד' צבאות תעשה זאת עליך, ועל כן אתה שד"ל תשתדל לשתול תורת ד' ולשרש שרשי המקובלים, על זה אשיב לפע"ד כי כוונתך רצויה מאחר שאתה דואג כדברים האלה אך מעשיך לא יהיו רצוים, מאחר שאין הדבר כאשר השבת כי שאל נא את פי המקובלים ויורוך יאמרו לך כי התורה אשר צוה לנו משה, תרי"ג מצות לא פחות ולא יותר היא כוללת, ובקיומם כפי פי' רז"ל בתורה שבע"פ תלויה הצלחת האדם הישראלי, ואם ירבו לאסר איסר על עצמם לא להוסיף על תורת משה ח"ו אלא לעשות משמרת למשמרת, לקיים מצות ד' כתיקונם, ד"מ אם יניחו שני זוגות תפילין, לא לחובה ח"ו, כי אינם מברכים אלא על א' מהם, והאחר הוא כרצועות בעלמא, וכן תקיש על השאר כי לא רציתי להאריך, ועוד כל חומרות אינו אלא על עצמם ולא קבעים לחובה על כל ישראל: כאמרם ז"ל בספריהם הרבה פעמים, והבא בסוד ד' צריך לזוהר וכו', צריך לכוין וכו' או יעשה כך וכך וכן עשו גם חכמי התלמוד ורבא אתהפיא ליה רצועתא ויתבי מ' יומין בתעניתא, ושל בית ר"ג היו מתמירין על עצמם ומקילין על ישראל, ואם החמירו בעונשים ובגזומים על הנפש החוטאת זה יועיל ולא יזיק לתורתנו, כי מיראת העונש רוב ההמון נמנעים מחטוא, ולכן תראה כי המקובלים וההמון הנמשכים אחריהם וההולכים בדרכיהם רובם מדקדקים הרבה במצות, ואם נמצאו בעמי רשעים מן הצבועים המתעטפים בטלית המקובלים למען כחש ולגנוב לבבות ולהשתמש ממנה כקורדוס לחפר בה, הלזה תקרא תגר ותמלא פיך חרפות ונאצות נגדם אשר לא כרת, ובחרא מחתא תחתינהו, האיז א' יחטא ועל כל עדתם הקצוף? — חדל נא אחי חדל נא מהתגרות בענינים כאלה, הלא עם כל מאמר ניקורך היותר שתוכל להוכיח הוא שאפשר שבס' הזוהר חלו בו ידי זרים, ויהיה בו איזה מאמר נוסף מאחרונים, וזה לא יזיק לס' כלו, וכי' לחכמה בכללה, כי גם המקובלים עצמם הם בספק על איזה מאמר אם הוא באמת מס' הזוהר ואם לא, אך שכללות הספר מזויף נראה שיקשה לך להוכיח, כי לא ידעתי איך תשיב על הראיה הטובאת בספר אמונת חכמים על אמתת ס' הזוהר, מספר מגיד מישרים להרב קארו אשר

נתפרסם ספרו בחייו, וידעתי שבו מגיד סודות שאומר שנתגלו אליו או ע"י אלוהו הנביא או ע"י איזה מלאך ד', וגם הרב משה קורדווארו (אשר נפטר ה' שנים קודם הר"י קארו) בפרדסו, העתיק הרבה מדבריו ככתבו וכלשונו, ופרסם ספרו בישראל בחייו, ומעתה לא נשאר חלוקה, אלא, או כי הריוק היה רשע גמור אשר בדא מלבו כל הדברים האלה להגדיל שמו, מה שא"א להעלות על הדעת, או כי אמת ויציב הדברים אשר שמע ואשר כתב, כי מאחר שנתפרסמו ספרי השלמים האלה בחייהם אין לומר כי חכם אחר בדא מלבו כל הדברים האלה וכתבם בשם הריוק להגדיל ענינם, זהו תוכן הראיה המובאת בספר אטונת חכמים, אך לא נעלם ממני כי יש לך עוד חלוקה שלישית והיא, כי אפשר שהריוק עצמו טעה והטעה, ודמיונו הטעתו אך נ"ל כי לא יספיק הטעם שאיננו מבינים הסודות ההם, להחליט שהם דברי הוללות וסכלות, ולחשוב לשוטה ופתי מי שכתבם כל שכן וק"ו אחר שידענו בבירור שכתבם איש חכם אשר הראה חכמתו ובקיאותו בביתו אשר בנה ויקראה על שמו, ובשלחנו הערוך לנו אשר על פיו ישק כל עם ישראל בכל תפוצות גלותנו, וכדברים האלה האמינו כמה חכמים לפניו ואחריו עד היום הזה, ואנחנו יתושים בערכם נחשבם כלם לשוטים יען איננו מבינים דבריהם? הכזה תהיה מחשבת שכל ישר? ואלו היה לך על זה מופת הוונך כמופתי ההנדסה, החרשת, ועכ"ז אפשר שהייתי יועץ אותך, שלא תשים בלבך לסתור טיה התפל החדש הבנוי סביב הומת האמונה מדאגה מדבר פן תפול עמו גם החומה הישנה העקרית, כי מאחר שנדבק הטיה התפל הזה בחומה העקרית, ואיש באחיו ידבקו יתלכדו ולא יתפרדו, בהכותך בו להפילו קשה מאד שלא יתנוודר ויתמוטט עמו גם יסוד החומה, והנה להם לישראל מוטב שיהיו שוגגים, מה גם כי כאשר מראש דברתי, הקבלה הזאת לא תזיק אבל תועיל לכל איש ישראל, ועכ"פ יצא הפסדה בשכרה, כי ההמון הנמשכים אל דברי המקובלים רובם יראים וחרדים לדבר מציה ומדקדקים במצות, כמש"ל. — כל זה הייתי אומר אליך, אם היה לך על דבריך ודאות גמורות בלי שום נדנוד ופקפוק, כאשר אין לך ספק כי שנים ושנים הם ארבעה, אך מאחר שאין ראייה כזאת, ולא היתה, ולא תהיה, אליך ואדרבה יש ויש הרבה ראיות לזכות הקבלה, שא נא לתם לבבי, אם אחליט בבירור כי לא טוב הדבר אשר אתה עושה, והוי זהיר ברוחך, ונשמרת מאד לנפשך פן ח"י הפחד אשר פחדת יאתיך, ואשר יגרת יבא לך, ונמצאת חוטא ומחטיא ב"מ. — ומה תחשוב אחי, כי בעלי הכת החדשה אשר מקרוב באה לשנות סדר תפילותינו ולעשות חדשות במנהגנו, התחשוב כי כונתם להסיר הפתיות והאמונה המיותרת Superstizione מלבנו, ועל הקבלה בלבד יניפו ידם? לא כן אחי לא כן, תאמין כי אין זה כי אם רוע לב, ובלבוש חנונה והאמונה מסתירים כונתם הרשעה לפרוק מעליהם עול תורה ומצות, ומתחילים בקטנות לבא אח"כ אל הגדולות, למען ברבות הימים נהיה גם אנחנו ככל הגוים, ולא יזכר שם ישראל עוד ח"ו. — יודי אל תלך בדרך אתם, מנע רגלך מנתיבתם, ואל תשכח משל הדיוט, עושה חדשות בעל

מלחמות, ואם הפצת להתעסק בדברי חכמה, אשריך וטוב לך, החזק בתורתנו אל תרף, וטרה ללמוד וללמד הפכוקים הקשים שבה, ולהבין הבדלות הנרדפים, וכיוצא בדברים האלה ותמצא מרגוע לנפשך, ואם תחיה אלף שנים פעמים לא תבא עד קצה ותכליתה, כי היא מים שאין להם סוף, הפוך בה והפוך בה דכלא בה, ובה תחזי וסיב ובלא בה וימינה לא תזוע, כי אין לך מדה טובה הימנה, ועיז אמר דוד, לכל תכלה ראיתי קץ, רחבה מצותך מאד, וגם מתורתנו שבע"פ אל תנח ירך לדעת לשמור ולעשות את כל מצותיו וחקתיו, כי הוא חייך ואורך ימך, גם מכל דחכמות אשר תאוו נפשך, אל תמנע מהם להכיר גבורות ה' ונפלאותיו מתוך פעולותיו, אך בהקירות אמונתנו אל תבא, וטוב לך. (1)

היה אוהבך וקרובך

שחבר"ל.

לא יהיה מוסר הדין נקלה בעיניך, לפי.

27/2 1820.

י"ב אדר 5580

לידידי, בן דודי, שדבחל, שלום.

לא אחלל בריתי ומוצא שפתי לא אשנה לשלוח אליך שורותי בתורת הלוואה למען תחזירם אלי ברוח כהם וכהם הרבה פעמים כמתנת ירך, כי בהעלותי על לבבי הימים אשר היינו יחד מתעלסים באהבת רעים ובקשת האמת היתה מגמתנו, ועתה הזמן הפרוד בינינו, השתוקקה נפשי לחברתך, כמה אקדמך לרצותך, ואני מאד טרוד ביום ולילה, עם הנערים כאשר ידעת אם כן ולא אוכל אני כמוך לשוש בתורת אל ולמצא מעם נכון בכל מלה אשר קשתה, כי מעשה בזה לך יאתה, כי הזמן ניתן לך בשופע, ובלא כלום אין לי לפוטרך, לכן אציגה נא לפניך איזה הבדלות אשר הבדלתי למען תצרפם בכור בחינתך, כי לא אעזו לומר שכוונתי במ אל האמת, כי לא הפשתי אחרי כל המקומות אשר ימצאו השרשים האלה, לראות היצדקו כלם לגדרי אשר גדרתי להם, כי אם כתבתי מה שעלה בדמויני בתחלת המחשבה, ואתה תבחן בישוב דעתך ותעמידני בהם על האמת:

ראה, הביטי, חזרה, צפה, השקיף (הבדל חמשת השרשים האלה כבר עשיתי לפני באי אליך החדש שעבר

(1) החכם הגדול חרב ש"ל וצ"ל מודיע בחוספת שעשה לספרו, 'ויבוח על הקבלה' שהיו לו אז יודים וקרים שמתשבתם היתה רחוקה ממשבתו כמה שנוגע אל הקבלה, ושלכן כתב את ספרו להיות לו למליץ לפניהם בעד סברתו, וגם השיג בזה שלבסוף הודו לו בכל, כי הכירו צדקת טענותיו והחזיקו באמונתו. והנה כמו שנתברר גם כאן מהאגרות הנדפסות בספר הזה, היודים אשר אליהם הוא רומז הם שחבר"ל ויש"ר, ולא ידעתי אם עוד אחרים עמהם. ולענין הראשונים אעפ"י ששבו אחרי כן תשובה מוחלטת מכל מה שדברו כאן להליץ בעד הקבלה, היה נראה לי שנכון והגון הוא שיכירו הקוראים איך היתה מחשבתם לבראשונה, ואחרי כמה עיונים ודקדוקים עזיבה, ואחרי כמה הקירות נגלה להם אור האמת ואז הודו לו בלב שלם ובו החזיקו.

ולא אכתבם להציג לפניך דבר חדש, כי ידעתי כי עשיתם, יען ראיתם בספר המבדילך אך באמת אינני זוכר עתה הגדר אשר שמת להם, והנה לך מה שהעלתה מצודתי החלושה):

ראה כמשמעו הידוע פעולת העינים (vedere) וירא והנה איל, וירא את הנשים וכו', ואלפים כמוהם, והושאל גם על ראיית הלב, ולבי ראה הרבה וכו' גם זה ראיתי אני Approvare, יען כי המאמין איזה דבר, יחשבהו אמיתי כמו אם יראהו בעיניו שא"א לו להכחישו :

הביט הוא ראייה עם עיון הרבה osservare, והביט אל נחש הנחשת (וכדרז"ל וכו' נחש ממית או מחיה, אלא כשישראל מסתכלין כלפי מעלה ומשעבדין לבם וכו', וכן רש"י ז"ל כתב כי אפי' כלב או חמור נושכו היה מת, אלא שנשיכת הנחש ממהרת להמית, לפיכך והיה כל הנשוק, (דמשמע לאו דוקא מנחש) וראה אותו וחי, ראייה בעלמא, ובנשיכת הנחש כתוב אם נשך הנחש את איש והביט וכו', עד שהיה מביט בו בכוונה): ויבט הפלשתי, בתחלה היה מסתכל מי הוא זה אשר יערב לבו לגשת להלחם נגדו, ואח"כ וירא כי הוא דוד ויבוהו, אם אביט אליך ואם אראך, לא בלבד שלא אביט אליך בכונה, אלא גם אפנה לצד אחר מלראותך, וכן הרבה :

הזה הוא ראיית העתיד, בין בנבואה, חזון ישעיהו אשר הזה, בין בחלומות (וחלום א' מס' בנבואה) מהזיונות לילה, בחלום חזיון לילה, ובין בדעתו Prevedere ואחזה אנכי אשית לבי, היה חוזה ומחשב בדעתו שלא להתנהג בהנהגת העצל כל יקרה לו כמקרהו, ישמה צדיק כי חוזה נקם, כי הצדיק המכיר משפטי ה' כי צדקו, יודע קודם שיבא הנקם, שא"א לו לרשע להמלט ממנו, והוא חוזה אותו בדעתו, ויען כי יודע העתידות, הוא מכין עצמו להם, לכן הושאל השרש הזה גם על ההכנה על העתיד Provvedere, ואתה תחזה מכל העם, ויען כי האיש השלם לא יוכל להשתוקק בעה"ז יותר מהגיע למעלת הנבואה, ואין אנו מכירים מעלה גדולה הימנה, לכן הושאל השרש הזה גם על הטוב הצפון לצדיקים בעה"ב, לחזות בנועם ה', אני בצדק אחזה פניך :

צפה הוא על ראיית הדבר למרחוק, לכך נקרא מקום הגבוה מצפה, ששם צופים למרחוק, והאיש העומד על המגדל לראות ולהגיד יקרא צופה, ויקרא הצופה ויגד למלך, והושאל גם השרש הזה על הנבואה, כי כמו שהצופה רואה ברחוק מקום, כן הנביא רואה ברחוק זמן, צופה נתתיך, קול צופיך :

השקיף יהיה כדרש חז"ל הבטת בעין רעה, ורש"י הביאו בפי' כי תבא, כל השקפה שבמקרא לרעה, חוץ מהשקיפה ממעון קדשך, שגדול כח מתנות עניים שהופך מדת הרוגז לרחמים, וישקיפו על פני סדום, לכלותם, נשקפה בעד החלון, לבזות את דוד, בעד אשנבי נשקפתי, נער חסר לב, ותשקף בעד החלון, לבזות את יהוא, וישקיפו אליו שנים שלשה סריסים, למען ישמטוהו, ואפשר לי לומר כי הוראת השרש הזה הראשונה הוא מענין הכאה והביטה, כמו משקוף החבוט תמיד על ידי הדלת המכה עליו

(וכפירש"י על שדופות קדים) והושאל על ההבטה בעין רעה, כי המביט כזה, הוא מתאוה שיהיה המובט ממנו מוכה וחבוט, והוא מכה אותו בדעתו ובעינו הרעה, (ועוד אפשר כי לכן הוא בבנין הפעיל, כי המשקיף אינו הוא המכה, אלא רוצה שאחרים יכוחו), עד ישקיף וירא ה' משמים, ישקיף להנקם מהאומות, וירא ליתן לנו שכר טוב הלף גלותנו היום הזה:

סְפֵר, הַגִּיד, חָנָה, תַּנְּה, (והנה לא נחה דעתי בהוראת שנתת לשרש הגיד, שהוא להודיע ולהשכיל לאחרים דבר שצריך הבנה ועיון, יען מצאתי הפרוץ מרובה על העומד, ויגד לאברהם הנה ילדה, ויגד ללבן, ויגד לתמר, ויגד ליהודה, ונגד לו, ויגדו לו, ויגד ליעקב, ויגד למלך מצרים, ותגד לאישה, ויגד לאביו ולאמו, ויגד לשלמה, ויגידו לשמעאי, ואלפים כמוהם, אשר אין ענינם רק ספור דברים בעלמא ובלי צורך הבנה להבין, ועתה שמע נא דעתי ותדין):

סְפֵר, ר"ל הודעת הרבה דברים רצופים, כאלו תאמר מעשה ארוך אשר קרו בו מקרים הרבה, או הודעת איזה חלום אשר ידמה לחולם כאלו הוא מעשה קרא לו, ויספר העבד ליצחק את כל הדברים אשר עשה, ואיה כל נפלאותיו אשר ספרו לנו אבותינו, ויבא בנו ויספר לו את כל המעשה, ספרה נא לי את כל הגדולות אשר עשה אלישע, ויספר שר המשקים את חלומי וכו', ואפשר שיבא מפעל ספר Numerare כי כמו שהסופר מעות מעביר תחת ידיו כל המעות א' לאחד למצוא חשבון, כן המודיע מעשה לאחר מעביר תחת לשונו כל המקרים אשר קרו במעשה ההוא אחד לאחד, וגם נופל ל' הזה, בהודעת תהלות ד' הנכרות מתוך מעשיו כי רבות הנה, למען אספרה כל תהלתך, עצמו מספר כי אנתנו נתחיל לספר תהלותיו, אך כי לא נוכל לבא עד קצם, נאמר עצמו מספר:

הַגִּיד נופל על הודעת איזה דבר שיהיה, אם קטן אם גדול, אם דבר עיוני, אם דבר מעשה, או אפילו דבור קטן אחד, הגדת לי כי אחותך היא, הגידה לי מה משכרתך, וראיתי מה והגדת לי, ולכן נופל השרש הזה גם על הודעת הדבר העתיד להיות, הגיד לפרעה על שני השבע והרעב העתידות ואגידה לכם את אשר יקרא אתכם, והוא יגיד לך מה יהיה לנער, אבל שרש ספר לא נמצא אותו לעולם על דבר העתיד:

חָנָה, ר"ל הודעת דעתו באיזה דבר עיוני או פלוסופי, אחוה דעי אף אני, אחיך שמע לי;

תַּנְּה, ר"ל ספור דברים בדרך שיר, אם לשבת, שם יתנו צדקות ד', אם לקינה, לתנות לבת יפתח הגלעדי:

הַעִיד, עֵנָה, אפשר לומר, כי המעיד הוא הבא מעצמו לפני הדיין להגיד איזה דבר, והעונה אינו בא מעצמו אלא כאשר יקראוהו לפני הדיין אז יענה, לא תענה ברעך עד שקר, גם אם יקראוך לפני הדיין לא תענה שקר, ולא תהיה כעד שקר, וזהו שעור הפסוק לא תענה ברעך באופן שתהיה עד שקר, והנה עפ"י מדויק לשון הפסוק, כי הילל עדות

שקר, כדברי רוב המפרשים. ועוד עלתה בדעתי מחשבה אחרת שאפשר כי מלת עד תהיה הפעול, והו' לפי שיעור הפסוק, לא תענה נגד רעך את עד השקר, כלומר לא תקיים דברי עד השקר, וכ"ש שלא תעיד בו שקר מתחלה, כי יקום עד המס באיש לענות בו סרה, בתחלה הוא עד וכשמחזיק בדעתו ומקיים העדות נקרא עונה, וכן והנה עד שקר העד שקר ענה באחיו ועפ"ז נ"ל למצוא טעם למה שרש עוד לא נמצא בקל אלא בהפעיל, כי הוא מעיד ומעודד דעת הדיין על דבר חדש שלא היה בדעתו בתחלה, אך העונה, כבר הדיין יודע הריב, ואינו צריך אלא לאיזה ביאור, ולכן הוא שולח בעד איש אשר יוכל לבארהו, והו' נקרא עונה:

עד פה כתבתי בקבלי אגרתך הקטנה והנעימה. והנה אתה אומר להלאותני באגרותיך המלאות טוב טעם ודעה, ואני מה אענה אם אשלה לפניך נייר מהוק בדברים של תהו, אני הוא המלאה ולא אתה, אבל מה אעשה, וחפצי לראות כתביך השיאני לכתוב אליך אגרת הזאת קלה כמות שהוא, למען תשמחני בתשובתיך:

וְלִי מה יקרו דבריך אלה אשר באגרתך על ענין ראיות תחיית המתים מן התורה, וגם לדידנו ישיר ישרו מאד, אם לא ישאר לנו ספק א' והוא כי לא פירשת היטב בקוצר דבריך, אם הכרת, ענינו לדעתך כריתה מוחלטת מן המציאות בין בעה"ז בין בעה"ב, או אם ענינו שתכרת הנפש משוב בארץ הלזו הנשמה להתחבר בגוף, אולם תשאר במציאות באיזה מקום שיהיה כפי מעשיה רק שלא תזכה לתה"מ, והנה אם כן דעתך, מה טוב ומה נעים, אך אם אחות בדעת הראשונה שהכרת הוא כריתה מוחלטת מן כל המציאות, הוא דבר זר בעינינו ואינינו שומעים אליך, כי דעת כל החכמים היא שאין דבר הולך לאבוד עצמי, כ"ש נפש האדם היקרה, ולא ידה ממנו נדה כתיב, ועוד שאם כן מצינו חוטא נשכר, כי אם נפש אחת תחטא אך לא הגיעה לעונש כרת תקבל צער אחר מותה עדי תרצה את עונה ואם תוסיף ותרבה לפשוע ותהיה ראויה לעונש כרת אזי תכרת ותפסד מהמציאות ולא תקבל א"כ שום צער, והרשע היה חפץ בדבר הזה, שבמות גופו תמות ותכרת נשמתו, ולא תצטער כפי רשעה, לכן נ"ל לאחוז בשניה, והוא שהאובד ימות ואפשר שישוב לארץ החיים בתה"מ, והנכרת לא יחיה בתה"מ, אך גם זאת לא תהיה שיכרת מהמציאות אלא ישאר במקומו הנגזר עליו כפי רשעו עד עת קץ אשר יחדש ה' את עולמו ורוח הטומאה יעביר מן הארץ ולב האבן יסיר מקרבנו כן יהיה במהרה בימנו אכ"ר:

אהובך וקרובך

שחבד"ל

גוריצאה י"ב אדר **בהא מ'חייב אדם לבסומי כפוריא** לפ"ק.

שחבד'ל אל שדב'ח'ל

ש'לוב רב.

ס'לה נא לתמומות אמרותי, כי בפעם הזאת לא קלעת אל השערה במשפט'ך אשר עלי חרצת באקדמות מליך, ותאמר כי לא הפצתי בדברי חכמים, בשגם אמת הדבר כי רב עמל וטרה יצטרך להשיגם, אכן באמת לא זה הוא הטעם אשר התמהמהתי עד עתה מכתוב אליך כי שאל נא לימים שעברו את אחי ויגדך לאמר. כמה פעמים מרוב טרדותי נתעכבתי כשני חדשים מכתוב אליו אגרות של רשות אף כי אצטרך להתמהמה כהנה וכהנה טרם אשים בנייר איזה דברי חכמה הצריכים יותר ויותר ישוב הדעת ועתה השתרגו עלו עלי מעשים אשר לא עשיתי מעודי עד היום הזה והוא קיים מצות כתיבת ספר תורה בצווי אבי ואמעית בכל יום ויום שעה משינתי לקיים מצוה זו ומה גם כי בזה אעשה רצון אבי, עוד זאת היתה לי כי קוה קייתי בתג השבועות שעבר לבוא אליך והשיבותי אחר ימינו מלטרך באגרותי, כי אמרתי נמצא נחת יחדו בחקירותינו, אך בראותי כי אבי שבשמים לא כן גזר אז אמרתי הנה באתי לשלם נדרי.

וטרם כל בתשובת אגרתך הראשונה אומר לך כי לשרש הזה מסופק אני בו ואין להביא ראיה מאיזה פסוקים קשים שבס' איוב או בשאר ספרי מליצה שאפשר לדחקם בכל ענין ועכ"ז הפסוק קשה, אכן רוב הפעמים שנזכר שרש זה בשאר ספרי הקדש יותר נכון בעיני לפרשם כאשר אמרתי ראיית העתיד או הכנה על העתיד כמו ואתה תהיה כי לא ישר בעיני פירושך בפ' הזה. שמשא היה סובר שלא ימצאו בישראל אנשים חכמים והכתוב אומר לך ואספת את זקני ישראל, ויאספו את כל זקני בני ישראל, ואין הכוונה בודאי זקנים מבש, אלא אנשי דעת וחכמים הראוים לכבוד זקנים...

נעניתי לך בענין שרש ענה כי נראו דבר'ך מדברי, בענין שתי הראויות שהבאת להנחת שני שואין בסוף תיבה יש עוד לספק ולומר, מאחר שאין אנחנו מכירים ההפרש שבין מהפך ודרגא למרכא, ולמה בתנאים האלה יתחככו, אפשר לטוען שהשוא השני נע לטוען, כשם שיש הפרש בין מהפך למרכא, ואין אנחנו משיגים הטעם, כן יהיה הפרש בין כשהשוא נע בראש תיבה או בסוף תיבה, בשגם איננו משיגים הטעם. והתמהמהו עד נטות היום עומד מנגד לפי' חלומך, כי שם קבע לו זמן והיל"ל ואָהָרו.

עתה קח נא את מנחתי קלה כמות שהיא, אשר הובאת לפני בחינתך, מאיזה הבלוה קטנות אשר עלו במחשבת.

רצח הרג קטל. רציחה ר"ל הריגת אדם על חמס, ואין רציחה בבחמה, ואין רציחה במשפט, דוק ותשכח כל הפסוקים שנזכר בהם שרש זה ותראה אמתת דברי, ולכן אסרה התורה סתם לא תרצח, ולא פירשה לא תרצח אדם, והתירה הריגת אדם במשפט, הרג נופל בין באדם

בין בבהמה בין במשפט בין שלא במשפט, וענינו הַמֵּת כְּרִיּוֹת טָרֵם בּוֹא יוֹמָם, והרגת את האשה, ואת הבהמה תהרגו, ולפי מעוט הפעמים שנא' שרש קטל במקרא, חתרתיו לשום הבדל קטן (להכחיש דברי לוויזאן) בינו ובין רצח, כי השוה בענינם הוא הריגת אנשים ולא בהמות, וזוה יובדלו שניהם משרש הרג, אך קטל יהיה גם במשפט, הן יקטלני לא איחל, אם תקטל אלוה רשע, מהר עשו מקטל (אשר יהיה להם במשפט על עונם), מה שרציתה אינו בשום מקום במשפט כאשר אמרתי.

ילד עולל נער עלם טף. תינוק בן יומו יקרא ילד, כי ילד ילד לננו,

בעוד הילד חי. ולפעמים להורות החבה היתרה והגעגוע אשר להורים על בניהם, הוא קורא בשם הזה גם לנער גדול, אל אראה במות הילד, והיה על המעט בן י"ז או י"ח שנה, וילד זקונים קטן היה אבי עשרה ילדים, ואב לכלם אם ילד שעשועים; וכשיגדל הילד מעט, והוא כבן שלש או ארבע, יקרא עולל אם מלי מעללים, יען הוא מתחיל להתעסק בידיו וברגליו ולעשות איזה מעשה ואם מלי התעללת שפי' שחוק, יען כל מעשיו הם לשחוק והתול, וכל רואיו יתעללו בו, וכשיגדל יותר כבן עשר או י"ב, ואז יתעוררו כל כחות נפשו ואיבריו קלים ונוהים למרוץ, ולעשות כל מעשה בלי הבנה והכנה הראויה, יקרא נער, כי הוא נעזר ומתעורר לעשות כל מעשיו בתפוזן, או כי הוא נעזר מכל חכמה כדרך תנוק בורה מכית הספר, במה יזכה נער את ארחו, נער חסר לב, לנער דעת ומזימה, וכשיגדל יותר כבן י"ח או עשרים ויותר, ושכלו ובניתו גדלו ומכיר בתחבולות אנשים וערמתם, ויודע להסתיר עניניו מהם יקרא עלם. מלי אעלים עצה, ונעלם דבר. טף הוא שם כולל לכל בן אדם מבן עשרים שנה ומטה, בין זכר בין נקבה, כי ישראל התפקדו מבן עשרים שנה ומעלה כל יוצא צבא ועליהם נגזרה גזרת המרגלים ועל הפתותים ממנין זה נאמר וטפכם אשר אמרתם וכו', המה יבאו שמה, ולא נראה לי זר לומר עוד כי אפשר ששם טף נגזר מפעל טפף, וענינו פסוע פסיעות קטנות, הלוך וטפוף תלכנה, כי היו הולכות בנחת בכונה בהתראות לכהורי ישראל, וכפירזיל, שהיו מהלכות עקב בצד גודל, ולכן נקראו הקטנים טף, כי אינם יכולים לפסוע פסיעות גדולות או גם אם יוכלו טרם כי שנה קל מהרה ייעפו נערים ויגיעו ואעיף שאין ראייה לדבר וזכר לדבר מה שאזיל בן עשרים לרדוף. ולא נעלם ממני כי הרבה פעמים הכתובים משתמשים בא' מחמשה שמות האלה תחת האחר, אך למרבה תראה כי פירושם כאשר כתבתי:

מה מאד נעמה לי יופי הלצתך בלי ארמי, וחרה לי מאד כי לא יכלתי עשות כמותה כי אין לי פנאי, לכן תקבל תשובתי עליה כאשר היא:

והשאלה אשר שאלת אלי בה, השאיכה את נפשו לשאול ולבקש הבדל, בין **שאל אתי**, **שאל אל** או **לי**, **שאל ב**, **שאל מי**. כל

שאלת דברים, דהיינו שהשואל חפץ שיהיה לו הדבר הנשאל בעצם, או שיהיה לו איזה תשובה או אמירה מאת האיש הנשאל, נקשר תמיד עם **את**, סי' הפעול, (וכמה פעמים נשמט כדרכו, כי מובן מעצמו), שאל שלמה את

הדבר הזה, עוללים שאלו לחם, ואשאר אותה וכו' ותאמר וכו', ושאלך לאמר למי אתה, וישאלהו האיש לאמר, אשאלך והודיעני, כי ישאלך בנך מחר לאמר, ורבים כאלה, וכל שאלה שהשואל אינו מבקש דבר מהנשאל, רק שיודיע לו איזה דבר על ענין אחר הוא נקשר בל', תשאל לשמי, תשאלני בעבור שמי, כי לא שאל שיתן לו את שמו, וגם לא היה ליעקב חפץ ידיעה בלבד שיאמר לו ד"מ כי שמו חנוך או מתושלח וכדומה, אלא הכוונה שיודיעהו ענינו ומה בא לעשות שם, וכן כל שאלה שיש בה איזה הנאה או נחת רוח לנשאל, נקשרת בל', וישאל להם לשלום, וכן כל שאלת שלום נקשר בל' כי השואל שלום למרבה יעשהו לעשות נחת רוח לנשאל, וזהו ענין הל' כמו לך לך שהכוונה להנאתך ולטובתך כפי רש"י, וכל שאלה שהנשאל אינו יכול להשיב רק בעזר אחר, נקשר בב', וישאלו בני ישראל בה' לאמר, הכונה שאלו את הכהן שישביב בעזר השם, וכן כל שאלה באלהים עם לשאול באוב לדרוש, והכוונה כי שאול שאל את האשה שתענהו בעזר האוב, אך האיש עצמו המנחש באוב נקרא שואל אוב; וכל שאלת תחנה ובקשה נקשר במ', והוא סימן ענוה לשואל וכבוד לנשאל, להראות כי ממנו דוקא הוא מקוה הדבר הנשאל והוא ולא אחר יכול למלאות שאלתו, ככל אשר שאלת מעם ה' אלהיך, שאלה אחת קטנה אנכי שאלת מאתך, כי בשתי לשאול מן המלך, שאלו מה' מטר; ולכן למרבה **שאל מ'** היא שאלת קטון מגדול, אך לפעמים הגם שיהיה השואל גדול לאין ערך מן הנשאל הוא נקשר במ', והוא כשהשואל אינו רוצה בדבר ההוא אם לא תבא מן הנשאל דוקא, כמו מה ה' אלהיך שואל מעמך כי תורה (האמתית) צוה לנו (דוקא) משה ולא עשה כן לכל גוי:

חדל עתה ידידי מלחשוד בכשרים כמוני היום, ותראה כי גם בלתי בחירה חפשית, לא תמוש ותנתק יתד אמונתנו התקועה במקום נאמן בשכלנו, לעולם ועד:

עתה עשה נא עמדי הסדר, והקשה עלי מה שיש לך עוד להקשות, אם לא דברתי כהוגן, כי במה שאוכל אשיבך, ולו תוכל להשיבני אל אמונת רוב האנשים בענין חפשיות הבחירה, כי לא אקשה ערפי נגד האמת. עוד זאת עשה עמי, ואל תראה אנרתי זאת לשום אדם באשר ידעתי גם אני כי פרסום הדעת הזה מזיק להמון (כדברי הרב חסדאי באור ה' שלו) זולתי שמואל בן דודינו שלמה הוא יראנה כי ידעתיו לאיש דעת ומכסה סוד ומעולם לא נשמרתי ממנו מחוות לו מצפוני נפשי, ומעתה אשים קנצי למליך, רק אמור לי למה חתמת שמך שמואל דויד מלא ביודין, האם ידעת כי כן הוא בל' ארמי? ואתה שלום וביתך שלום.

כתשוקת אחיך

שחבד"ל

צום הרביעי לסדר ולפרט בטרם אצרך בבטן ידעתיך לפ"ק.

שחבד'ל אל שדבח'ל

שלום!

אליך דודי את כפי אפרוש, אל תבקש לעוני ולחטאתי אל תדרוש, וסלה מחול וכפר, וברית אהבתך ממני אל תפר, אם מכתוב אליך זמן הרבה השכתי את ידי, כי הנה בשמים עדי, כי הקיפו עלי עסקים מעסקים שונים, ויחדו עלי חונים, ואחרי השלמת כתיבת ספר התורה, אשר מפז ומפנינים יקרה, התעלסתי בנערה, ואמת היה הדבר אשר שמעת עלי, כי שמתו לדרך קרסולי, וארוץ כאחד העפרים, על אחד ההרים, ושם מצאתי את שאהבה נפשי, אשת חיל עטרה לראשי, ויערתיה לעזר לי, היא האשה אשר הוכיח ה' לגורלי, ויבדני וזכר, אשת חן תתמוך כבוד, הלא היא בת שמואל לוצאטו ושמה מלכה, מעונגה ורכה, והלק משמן חכה, ויבער כאש בלבי חשקה, ונפשי אליה משתוקקה, עתה האמנתי כי עוה כמות אהבה, כי לא תתנני השב רוחי לחשוב מחשבה, להשיב אליך בארוכה, ולישא וליתן בדברי חכמה, ולחקור בתעלומה, ואין אתי חידוש כל מאומה, ועל זאת הצר לי ונפשי עגמה, ותחת התעמלי בהבנת הנרדפים, לשלחם אליך באגרותי רצופים להיותם מבינתך צרופים, עתה כל רעיוני יחד נאספים, לכתוב כתבים מרעיפים, דבש ונופת צופים פעם או פעמים בשבוע לאשר לבי עליה פצוע, שבור ובקוע, כהשבר כד על המבוע, ואל תתמה עוד לאמר מדוע, לבי מהקור בחכמות נוע ינוע, וידי בכתוב אליך זוע תזוע, כי מחשבתי אסורות על ההרים הרמים, והיו עיני ולבי שם כל הימים, ולבי עתה אסור בכלא, ואם תקראנה אותן כאלה, ותגענה עדיך ומחקור לא תלא, אשר לך רב תחלות עושה פלא:

הנה שלחתי אליך כאשר בקשת את פי רמבמין על קהלת, ביד יצחק פינקרלי אה גיס, ואצוהו למסור אותו ביד אחי, או ביד אחד מדודיני, או ביד אחד מבניהם, ואם עוד לא בא לידך בקש נא מאחד מהם ותמצאהו, ותרוה נפשך:

מה מאד יקר בעיני ביאוריך על החלופים שבין הדברות הראשונות לאחרונות, ולא היתה אהובתי ארוסתי נסכה, שלא אשיב אותך דבר עליה. כי מרם זה כבר ידעתי כי אין בפי מענה נגר אי מהם, כי כלם מאד ישרו בעיני, וגם יידנו ישר הודה עליהם:

שאלתי ובקשתי, אם עוד חן בעיניך מצאתי, שאל תמנע טובך ממני, ולבוזי חכמה אל תתנני, ומכתבי ידך חנני נא, לפחות שלש פעמים בשנה, לשמחני בילידי בינתך כי רבו מארבה, וממני הצעיר תתרצה ותאבה, לקבל את המועט כמרובה, כי נדר לא נדרתי, ואומר לא גזרתי, לסור מדברי חכמות, ושלא לחשוב מזמות, אך עתה הלאני, מחשבת המצוה הראשונה אשר צוני, הבורא אשר בראני, ואבי אשר הולידני, לכן אמרתי עתה עת לחשות, מלחשוב ומלדבר הרשות, כי כל התחלות קשות, וכאשר יעברו הימים הראשונים, עוד אשוב לחקור בענינים, ואל דברי חכמה אשים רעיונים,

כי טובה חכמה מפנינים, ואיזה דקדוקי עוני, עוד תקבל מאיש כמוני, ושנים שלשה שורות אשר לך אכתוב, תקבלם בסבר פנים יפות ובלב טוב, כאשר אקבל אנכי את כתביך הנחמדים, וביאוריך הנכבדים, והיו לי למשאת ולמנחה, לששון ולשמחה כי מכתוב אלי לא תחדל :

כה מעתיר יודיך

שחבר"ל.

כ"ו אדר ראשון שנת שמואל חיים בן דוד ללי לפ"ק.

3/1 1822

4' טבת 5582

ידיד נפשי!

שמח לבי ויגל כבודי, בראותי כי עוד לא שכתתי מזכרוניך, הגם כי לא שמרת הבטחתך לכתוב אלי מהפשויות בחירתך, והוצרכת להיות נעור מדברי יודינו וקרובנו שמואל בן שלמה למען תשמחני בכתביך, אכן נניח הדבר הזה, ואשיב בקצרה אל אגרתך :

הנה ראיתי אני טוב אשר יפה, שתלמד אתה את תלמידי, ולא ידעתי למה חשבת כיאת עלי, שירע בעיני הדבר הזה, התחשבני לבעל קנאה אשר יקשה בעיניו טובת אחרים, ומה גם טובת קרובים ואהובים אלי כמוך היום, ומכל שכן, שכדעתך ידעתי גם אני שאצם עוד תקוה לי להרויח בצע כסף עוד בענין הזה, ואדרבה, אשא תשואות חן לך על הדברים הטובים שדברת לאבי הנער בעבורי, ומי יתן ותרויח הרבה גם עושר גם כבוד בנער הזה ובאחרים כיוצא בו, ואם מעט ויוסיף יי לך כהנה וכהנה, וטוב לעיני שככה רואות, ולאזני שככה שומעות :

קבלתי האגרת בלה"ק מהנער, והגם כי אביו אמר לי, כי ידי הנער לברו עשוה ויכוננוה, מכותליה אכיר שידך בה, ולא היה לנער להימין ולהשמאל מכל אשר תכנת לו לכתוב, ואתה שמת בפיו את כל הדברים האלה, ומ"מ עלו לבי כי אביו ירבה לך כבוד על הדבר הזה, בחשבו כי במעט זמן כזה שהוא תחת ידך ילמד לחבר מעצמו אגרת בלה"ק כמוה: **ועל** דבר הצלם המוכא באגרתך השיב יש"ר, כי טרם פרישת מליצת צלם אלהים, צריכים אנו לתת גדר אל מלת צלם, והנה לא מצאנו בכל התנ"ך מלת צלם, אלא על צורת חומר גשמי, כמו צלמי מסכותם, וצלמי טהוריהם, ואת צלמיו שברו היטב; ולדעתו צלם אלהים כמו הר אלהים, בית אלהים, שהכונה בהר אלהים, ההר חמד אלהים לשבתו, או הר גדול יתר מאד, ובית אלהים בית מקודש לשמו, כמו כן ויברא אלהים את האדם בצלמו, הכונה בצלם מיוחד אשר לו, דהיינו, עשהו כלי מוכן יותר מהאחרים להיות ראוי לשרות בו שכינתו ולחול עליו רוח אלהים, וכנוי בצלמו, כמו בבית תפלתו השוה אל שמעתי את תפלתך, והסר כעלי נגעד, ומנגד נגעו יעמודו, נגע אחד הוא :

ומראה הערב והבקר אשר נאמר באגרתך אמת הוא כי נעם לי מאד, ויפו מליצותיך גם בעיני החכם ובנו יש"ר, והרופא אשר הראיתי שירך להם, ומצוה עשיתי בהראותו לרופא, כי בזה הסירותי מעט מדאבון לבו על

הליו שהוא מצטער תמיד עליו, ויצוני ויאמר לי לשאת אליך חנינותיו על שעה אחת של קורת רוח שהיה לו בעבורך; אכן ידידנו ישר, היתה רוח אחרת עמו, ורוח השיר עלתה בלבו להשיב על שירך תשובה, באמרו כי לא נאווה להכנס להבעיר בלבו אש התשוקה במחשבות כאלה, ונהפוך הוא כי במתג ורסן הוא צריך לבלום תאותו.

סלה לי אם אקצר בתשובתי כי אתה ידעת כי גם זמני יקר מאד, וגם בפעם הזאת לא הייתי כותב אליך אם לא למען אודיעך כמה חפץ אני בקיום אהבתך, ובמה יודע איפוא כי מצאתי חן בעיניך, בעת הזאת אשר לא נוכל לשבת יחדו, אם לא תחדש עדי אהבתך נגדי בהקרבת זמני כתיבתך אלי כל מה שתוכל נא הקשיבה ועשה, ואל תאחר חפץ כזה מאת המצפה בקוצר ימים לראותך
אהובך וידידך

שחבד"ל

גוריציאה צום העשירי לסדר אם נא מצאתי חן בעיניך לפ"ק.

6/1 1824

ו' שבט 5584

שחבדל אל שדבחל

חיים ושלום.

ברוך ה' אלהי ישראל אשר שרתך היום הזה בכתב נחומים לקראתי וברוך טעמך, וברוך אתה אשר כליתני היום הזה משקוע במצולות רעיוני ודאבוני, כי למן היום אשר יד ה' היתה בי, זמותי נתקו מורשי לבבי ישבתי דממתי, ויד על פה שמתני, כי אם אדברה לא יחשך כאבי כי לקח ממני עטרת צבי, וכי אומר בלבבי מדוע קראוני אלה, ברוב עוני נגעו עדי ואלא, היש מכאוב כמכאובי, והאלהים אמר להעציבי, וימתיק פי כתחלה, לבעבור אטעם מרירות התרעלה, זעף ה' אשא וקצפו, כי נשאני וישליכני באפו, ראה זו רעה הולה, נפלתי מהר גבוה לעומק מצולה, שמע נא, ידידי, שמע, ועין ימינך דמוע תדמע.

אמי אמי הברוכה, אחווה חבלי האצטומכא, ואנכי לא ידעתו, כי בחדר רעיתי עד בוש השתעשעתי, וברדתי מטה לחדר המוקדה, פחד קראני ורעדתי, בשמעני כי שעה שעברה, נפלה למשכב אמי המעטירה, רצתי כאתר הצבאים אל משכבה לשאול בשלומה ולדבר על לבה, ותענני כי כי הליוה כמעט חלף ועבר, ואין לדבר ממנו דבר אל אשתי פן אעציבנה, ואולם לבבי לא שקט עדנה, מקוצר רוח וממחלה קשה, אשר יגרתני על האבן הראשה, נם בלילה לא שכב לבי, וחתתני בחלומות על משכבי, בראותי כי נקרעו בנדי ומעילי, אללי לי אללי! ואלך ללבוש בנדי אחי, וגם הם קרועים ומלאים סחי, ואיקץ משנתי ורוהי נתפעמה, אריד בשיתי ואהימה, ואשא בבכי את קולי, ואומר מה זאת הראה אלהים לי, וכל הלילה אשבה משומם ונבהל, אם שכבתי ואמרתי מתי אקום ואשאל, ואקום בבקר לדרוש

את אמו, והנה נרפתה, ותאמר לי תהלה לאל אשר לו קויתי לישועתה, הוא רפא מחלי וגהה מזורי עתה אקום כאולם בריא, ותקם בזריוות ותעלה אל הדר אשתי להצטדק עמה, על אשר לא עלתה אמש כדרכה לשאול בשלומה ותספר לה את כל אשר קראתה, ואיך נצלה מהרעה אשר מצאתה, ותרד אחרי כן לעבוד עבודתה בערה אשה, שפתה סירה, אף ערכה סעודתה, ואני בראית את המראה אשריה להי' כי גהה גהה ויסיר ממנה כל מחלה וציר, ושמתת לבבי היה לי כהולך בקציר, אז אמרתי אל לבי חלומות שוא דברו, הבל וריק יבשרו, גם דברתי עמה בדברי מהתלות בשיר ורוך, ותשחק (אוי לי) ליום אחרון, כי עוד אני עלו ובלב שמה, הולך למשמרתי להיות טורה, במלאכת הי' עם התלמידים, אוי לי! קץ בא, בא העת, עת קשר סופדים והנה האמה הנכריה, בקול בכיה, ודמעתה על לחיה, אויה! אל בשורה רעה באה, לעת עשר והנה בלהה, מכה נפלאה, באין רפואה! שואה ומשואה, כי יולדתי הנשאה, מלאה צבאה, אהה לי! אהה... לא ידעתי איך לא נפלת ארצה מלא קומתי, ואיך נשאר בי כה לרוץ אל ביתי, אכן כמעט לא האמנתי לדברים עד אשר באתי ותראינה עיני, הוי מראה קשה החודרת עוד ברעיוני, מוטלת על מטתה כאבן דומם, נפחה נפשה, בא שמשוה בעוד יומם... אין עוד תקוה... המלאך כבר שלף ויוצא מגוה, הנשמה הקרושה, ותשב להרבק אל שרשה... יתום הייתי ואין אם עטרה לראשי, מאנה הנחם נפשי.

והנה דברייך הנעימים, לא אכחד כי הם דברי נחומים, ובראויות נכוחות במתק שפתייך הוכחת לי כי טוב מאד המות לה מחיים, אם יהיו עוד בזקנתה בשמרים ממוחיים, והנה על זאת צדקת אענך ואני לעולם אודך; ואולם גם אתה ברוח בינתך תשפוט כי המר שדי לי מאד בנשא לבבי עד שחקים בתחלה לשמחני בבריוותה, למען שקעני כמעט קט במצולות היגונים במפלתה, שמחה ואנחה נפגשו, ששון ויגון נשקו בכל תקפם ועזם להציקני ולהדאיבני, זה קוצר רוח וזה מצוק אשר הגדיל יגוני מנשוא, אשריך ידידי אשר לא ידעתו:

אתה עתה ברוך הי' עשה נא עמדי חסד ושלה אלי את הקינה אשר קוננת על אמיך, ואקונן בה גם על אמי, כי לא ראיתי כמוה בכל ארשת המצרים ליופי מליצתה, אין כמוה תננה לי.

ולמען דלות רוחי ממעמקי היגונים, ידעתי כי לא נשאר לי כי אם לפנות לבי אל למוד התורה, המשמחת לב ועינים מאירה, ואקוה אל הי', כי בעזרה, ובעזר אורך הזמן, ובעזרך ידידי הנאמן, אשר תכבדני איזה פעמים, בהראותני דבר מחבוריך הנעימים, ובשלומך, ידידי, יהיה לי שלום, ישוב כתבך ותנחמני, ואז אנחם.

אוהבך הנכאה והחדל

ש ה ב ד ל

גרויציאה, יום ו' שבט, יום אשר ילדתני אמי לסדר ולפרט לא יהיה בכך נגף למשחית, לפ"ק.

שחברל אל שדבחל

נא ידידי אל תדינני לכף חובה ולבוזה חכמה אם לא אהיה זריו ונשכר להשיב על אנרותיך, כי תדע נאמנה, כי טרדותי ועסקי לא השאירו לי כמעט רגע ברשותי, ואם אתה טרוד בשמנה למודים (כאשר שמעתי מכתבך לאחי) אני עסוק בתם נפש במלאכת ה' בתורת, מלבד המשה למודים פרטיים אשר לי, ומן השעה השמינית לבקר עד התשיעית לערב לא נשאר לעצמי כי אם כחצי שעה בעת תפלת המנחה, ואם אודה עלי פשעי, גם עת אכילת הצהרים גנוב הוא אתי בין למוד ללמוד, ובבקר טרם השמנה, ובערב אחרי התשעה אני כותב את ספר התורה אשר שם למשא עלי איש אחד מתושבי קהלתנו והעמים עלי לתתו לו בשלימותו טרם תדש אלול העיל, ואם לא אשלימנו לעת מועד לא יחפוץ האיש לקחתו עוד אם העמדתי עלי לחק ערב לשבוע (היא ליל מוצאי שבת אשר אשלים עבודתי בשעה השביעית) להכין דקדוק בלי אישליאנו לתלמידי ואומר באמנה כי עמלי וטרחי לא יתנוני השב רוחי.

ואחרי הודיעי לך את כל זאת ידעתי כי לא יתחל ממני לעת עתה חדשות בדברי חכמה, עד אשר ירחיב ה' לי, אכן עם כל זה באהבתך בטחתי כי לא יחר אפך עלי ותאמין כי עוד כל חפצי בי להגות בחכמה, ואם אין אתי חדשות, עוד פי יהגה לענות כהלכה ולחיות דעתי החלושה ברעיונים החדשים אשר בנקלה אתה יכול להוציא מלבך לב נבון וחכם, מעין המתגבר :

והנה אתה שואל ממני ענין לחבר עליו שיר! מי ישמע ולא יתמה! עולם הפוך ראיתי, המלך שואל פרוסת לחם מאת העני הנבזה, הגבור מתנפל לרגלי החלש ורפה הידים ואומר לו: החזק נא בזקן הארי והכיתיו והמתיו, ואתה שואל ממני ענין לחבר שיר, ומה ענין? ומאיזה ענין אגיד לך? אם ענין ספורי החסר ספורים אתה? כי תבקש ממני ספור? אם ענין למודי, או פילוסופי, הכזה יהיה ענין תבחרהו לחבר עליו שיר? הנקלה בעיניך לחבר שיר גם על הדבר הקשה? כן, ידעתיך ירידי, אין דבר נעלם ממך לחבר עליו דברי חן ושכל טוב, הלא גם על הבחירה הקשה בנית שלשה בתים מלאים כל טוב מליצת לשון הקדש, ולא בלשון הקדש לבד, כי גם בלשון ארמי הכינות לה תאים לרוב באקדמות מליך, (בשגם כי קוצר דעתי לא הניחני עד עתה להכיר התא אשר תשב בו) לכן אמרתי בעין כי הצרה הקרובה אשר נגעה עדי זה ימים לא כבירים עוררה את מחשבתי לחקור על איזה ענין, לא יקשה בעיניך להגיד לי דבר אחד אשר אנכי שואל מאתך היום, אם בדרך שיר, אם בדרך הלצה כאשר ייטב בעיניך, והוא דעתך בענין החלומות. כי הלא בענין אמתתם רבו כמו רבו המחזיקים והמנגדים אלה נכה אלה מזה אחד ומזה אחד. אלה יעמדו על האמונה מזה, ספר תורת האלהים בספורי יוסף ואחיו ופרעה וסריסיו, והרבה

כאלה בין הנביאים, אחריו החזיקו בעלי התלמוד במקומות הרבה ובמס' ברכות בפרט עצמו מספר הדברים אשר בענין הזה דברו, והחלומות אשר יספרו, אחריהם החזיקו כמה מהברי ספרים ובפרט הרב מנשה בן ישראל בנשמת חיים אשר לו בחלומותיו אשר יספר שם, וס' מפשר חלמין אשר בידי, ואחריהם החזיק הנסיון אשר לדעתי עולה על כלנה, מאשר ראיתי בעיני ושמעתי מחברי מגידי אמת, ועל פי שנים או שלשה עדים יקום דבר. העד הראשון, הוא החלום אשר ספרתי לך באגרת הקודמת, אשר הראה לי אלהים את צרתי טרם בואה, והעד השני אומר אף אני כמוהו, כי יוסף בר נפתלי, (רעי ואהובי) איש אשר נתן לו האלהים רוח נכונה, ולא יאמין לכל דבר Spregiudicato הלם חלום, והנה הולך לשאל מאת החכם איך יתנהג בגלוח זקנו כי כבדה עליו כי השלים חדש אכלו בתחלת חדש אב (החלום היה בחדש חשוון) ואם יוכל לגלח קודם התענית, וייקץ יוסף והנה חלום, ויהי בבקר ואביו בריא וחזק, הולך לעסוק בעסקיו כמשפטו, ובחדר המסחר פתאום בא אידו, כאשר כרע שם נפל שדוד וישאוהו עבדיו מת אל ביתו. והעד השלישי והוא יותר נפלא לדעתי, שנים נשים בנות עיר הזאת היו, ושמותן בת שבע הגדולה, ואסתר רעותה, ויקר מקריהן, ותועדנה יחדו בבית הכנסת, וטרא בת שבע את אסתר מהודית ומשבתת להי' ואומרת פרקי שירה הכתובים בסוף סדור תפלתה, ותשאלה על אודותם. ותען אסתר ותאמר שאלתי ובקשתי הזאת (כי לא תבחין בין תהלה לתפלה) אני נהוגה מימי ילדותי לאומרה, ומנחגי לא אשנה, ובדברך כדברים האלה אין זר אתנה, זולתי שנים הנה בבית הכנסת, ויהי כמשלש חדשים ואסתר חלתה את חליה אשר מטה בו, ותלך אסתר בדרך כל הארץ לביל כפור תקפיג. כירח ימים אחר מיתתה, ותבא נכרית אחת אל בית בת שבע אשר זה כמה שנים אשר לא באה תוך חצר היהודים, למיזם היותה לאימת לבן בת שבע, האלמנה זה חמש שנים; ותאמר בת שבע מה לך, ותאמר לה גברתי עתה שלחתי אליך לספר לך את חלומי, וארא בחלומי, והנה אסתר המתה באה לביתי ותשאלני האיך עוד משרתת בבית בת שבע, ואשיבנה הלא ידעת כי כמה שנים עברו שלא הלכתי לביתה, ותוסף אסתר ותאמר לי, אם נא מצאתי חן בעיניך, לכי ובואי אליה, ודברת אליה לאמר, שתזכור להלל להי' יום יום, ולומר כל מה שכתוב בסוף התפלה, כי התהלה ההיא הועילה לי מאד בעודם שאני עתה — אז זכרה בת שבע כל דבריה שעברו עם אסתר בשבת ההוא, ומהיום ההוא וחלואה, ותשימהו בת שבע לחק כל יעבר לומר בכל יום פרקי שירה האלה.

ואלה יעמדו על ההכחשה מזה, זכריה הנביא אמר: וחלומות שוא ידברו, אחריו החזיק שמואל ירחינאה כי הוה הזי חלמא בישא, וקהלת שם אותם עם ההבלים וקול הכסיל באמרו: כי ברוב חלומות והבלים כי בא החלום ברוב ענין וכו', אחריו החזיקו כמה חכמי האומות ובפרט מפילוסופי זמננו אשר לא יאמינו בדבר היוצא מהיקש הטבעי, וישאלו איזה הדרך יעבור רוח דבר העתיד להודיע לאדם את הדבר טרם היותו, וכי הי' יעשה

ארובות בשמים היהיה כדבר הזה, בפרט אחרי דעתנו בכירור טבע החלומות
I sogni della notte. Le idee del giorno משל הקדמוני son, guaste e corrotte
דבר נפלא כזה, כי ידבר אלהים את האדם והי, אחר אלפים שנה כי נסתם
חזון, ואחריו החזיק גם הנסיון מאלף אלפי אלפים ורבי רבבות חלומות אשר
בן לילה היו ובן לילה אבדו, ולא יראה ולא ימצא עוד להם שרש וענף, גם
יראתם, גם תקותם כבר אבדה כי נשכה זכרם.

סוף דבר, אני מימי לא האמנתי בהם, וכמה פעמים הלמתי חלומות
מבהילים ומפחידים, אשר כל שומעם תצלנה אוניהם, והרחמן יצילני
מהיותם מקויסים לא כלם ולא מקצתם, ואולם מימי לא עניתו בצום נפשי.
ולא המיבותי אותם כדברי התלמוד, בדעתי כי חלומות שוא ידברו, אך מן
היום ההוא והלאה, מיום אחד ועשרים לעשירי עד היום הזה, הנני נבוך
בענין זה, ולא נכחד מסני, כי הרבה עשו פשרה בין שתי הדעות המתנגדות
וגזרו כי יש מהם צודקים, ייש בטלים ומבוטלים, אכן גם אם הדעה הזאת
צודקת עוד נשאר לי לדעת מתחלה איכה נדע את הדבר האמיתי להבחינו
מהבטל ואיככה יוכל להיות הדבר הזה בטבע.

ועתה ידירי ברוחב תבונתך, תעשה וגם תוכל לישוב דעתי בענין זה, כי לך
משפט ההבחנה, ולך התבונה קנויה לך.

אשלם תודות לך על זריזותך לשלוח אלי את הקינה, אך נראה לי כי שנית
בה דברים, ואני זוכר שהיה בה טור אחד המתחיל "הודי לפניו נא
אשר עויתי—ואחטא..." ולא ידעתי מה מצאת עולתה בו כי הסירות אותו
ואשתי אחרי דרישת שלומך, מבקשת ממך שתקנה לה תפלה אחת עם
העתקת האיטלקית, ותשלחנה אליה, ואשלם לך שוויה. ואתה שלום
אוהבך הנאמן,

שחבר ל.

גוריוואה כ' שבט לסדר ולפרט כל הדבר הגדל יביאו אליך וכל הדבר הקטן.

היום בא אלי ר' פונטאסי מעירך, וכדברו עם אבי בענין תפלין, ספר
לו איך הזקן אטבונמי הנפטר זה ימים מועטים בעירך בא בחלום לנכדו,
ואמר לו כי תפלו החדשים הם פסולים, ובבקר נתנם לר' פונטאסי לבדקם
(בלי ספר לו החלום) ומצא בהם שתי טעויות, ואחר כך ספר לו החלום.

12/2 1824

י"ג אדר 5584.

שחברל אל שדבחהל.

דברייך הראשונים, בענין החלומות הנאמנים, הגדילו את הכוסף ואת
התשוקה בלבי עד לסאד לדעת ממך השלמת הענין, והן הוחלתי
לדברייך, אזין עד תבונותיך עד תחקור מלין ותשלים הענין הגדול הזה ענין

החלום אשר לא לחנם אמרו עליו, חז"ל שהוא א' מששים בנבואה, כי הנה אחרי התבונני באגרתך הנני יספתי להפליא על הדבר הזה הפלא ופלא. היש איפוא מציאות לחלומות הצודקים? כן הדבר השיבותני כי גם אתה כאחד המאמינים בהם, עליהם אם כן יאמרו רז"ל חלום א' מס' בנבואה הישרה בעיני מאד מחשבתך אשר חשבת על השגחת האל על מקרי בני האדם כי בודאי יהיו לה חקים ומשפטים צדיקים וכאשר אנשים חקרי לב יחקרו חיקור אחר חיקור עליהם, אין מן הנמנע שידעו ויכירו מקצתם אם לא כלם ונשיג גם כן עם זה שרש החלומות הצודקים, כי אם ישנם לא יהיו בלי ספק כי אם חלק מהשגחת האל על בראויו, על כן לא אתמה אם גם על עובדי אלילים האל הטוב יטה חסדו אחר שרוצה בחייהם ובקיומם, וישלח מלאך פניו להושיעם, בהשגחתו ובחמלתו על כל בשר ויהירם יצילם מכל צרה, גם בדרך טבעי, גם בנביאים, גם בחלומות, כי הכל מעשי ידיו, אך התמיהה הגדולה, אשר נלאתי נשאה, היא, איך ידבר האלהים על ידי האלילים עצמם? מי זאת מי נרונה ורועותיה כיוצא בה אשר תדענה העתידות? ומה כחן כי תוכלגה להזהיר ולהציל איש מרעתו? הרואה עתה כדברי קצת מחכמי ישראל כי השפיע האל הקדוש שמץ מכחו הבבית לצד האחר המנגד אל צד הקדש? ואם תשיבני, יספיק לאל הטוב החם אפילו על נפש אחת מעובדי זולתו שהנפש ההיא תהיה נזהרת ע"י החלום, ומה לו אם דמיונות האיש ההוא מתעם ומראים לו כי האריל אשר בהקיץ תמיד לנגד עיניו, ואליו פונות כל מחשבותיו, מזהיר אותו, גם בזה לא אבחר כי זה יהיה נגד מדת האמת חותמו של הקב"ה אשר יודיע דבר אמת בהתווק דברי שקר, ונותן יד לחטאים.

וגם על כל החלומות הצודקים בכלל יקשה לי, כי הלא הרבה מהם הם לא לעזר ולא להועיל לחולמיהם, כי מי יוכל לתקן את אשר נגזר, ולמה א"כ המשגיח העליון יודיע דבריו על חנם, וכמה מהם הם מענינים נקלי הנקלים שלא יוסיף ולא יגרע מאומה היות הדבר ההוא בעצם, על אחת כמה וכמה הודעו מתחלה, כאשר קרה לי כזה הרבה פעמים ולא אספרם אליך, שלא להאריך בדברי הבל, והנה על פי הדברים יצר מחשבות לב כמעט יפתני לאמר כי כל החלומות הבל המה מעשה תעותעים, ואם נראה א' מאלף אלפי אלפים המתקיימים, מקרה הוא היה להם כי בהיות כלם מבעל הדמיון, כאשר לא יכריחו ולא יודיעו אמתת הדבר הנחלם, כן אי אפשר להיות בכחם למנוע לעולם המצא במקרה הדבר ההוא, ודבר כזה יקרה גם בהקיץ, וקרה לי שנה שעברה ביום פורים ששחקתי מספר כ"ו בלושו שני תרנגולי הודו יפים ובעת הוצאת הגורל אסרתי דרך צחוק לתינוק קטן המוציא: זכור כי אתה תלמידו, וחייב אתה לשמוע בקולי, והנני מצוך שתוציא מספר הכ"ו, והשיב התינוק אנכי אעשה כדברך! ויבללו המספרים הישב בפני קהל ועדה, ואחרי כן ויושט הנער את ידו לתוך התבה הסגורה בלא ראות, ויקיים את דברו ויוציא את מספר הכ"ו והיה לפלא בעיני כל העם, ואני הרוחתי ההודים והנה כמעט הייתי מחזיק בדעת הזה שאין חלומות צודקים אלא במקרה, ולולי התורה הקדושה אשר תתיצב מנגד ותקיים אמתת החלומות ע"י ההשגחה

ולולי האמנתי לראות בסוב חקירותיך בקרב ימים מעטים. סוף דבר, על כל זה חשבתי וחקרתי, יגעתי ולא מצאתי, ואשתומם על המראה ואין מבין. **ואני** שמואל נהייתי ונחלתי ימים בחולי השנים, לחם חמודות לא אכלתי ובשר ויין וכל האכל אשר יאכל לא בא אל פי, רק סוך סכתי תוך פי בבשמי מרקחת מעשה רוקח עד מלאת חמשה עשר יום, אשר צבו עד מאד שפתי וחניכוי, ודמיתי שיהיו לנפול שני, אך התהלה לאל כי לא כאשר דמיתי כן היתה ואחרי ההודאה לאל רופא חנם אשר רפאני, ויסיר ממני כל מדוה. ותשובנה שפתי כבראשונה, וחניכוי כבתחלה, אחרי כן אני אמרתי אגלה אזנך לאמר, ואשלח אליך דבר אי מס' אשר קריתי, אולי יהיה הדש אצלך למען תחקור עליו חקירותיך, והוא כי במאסף לחי' שבט שנת התק"ו, הר' וויזל הביא: קצור דברי הימים עברית אשר ליהודים היושבים בקושין (ראיתי אני רשום המקום הזה במפת העולם Cochin) על חוף מלאבאר, מתחילת מימי הושע בן אלה מלך ישראל עד היום הזה, ובתוך הדברים הרשומים הכתובים בקיצור הזה כתוב לאמר: הגולים האלה (עשרת השבטים) הביאו עמם ס' תורת משה, וס' יהושע ורות, ושמואל ראשון ושני, וס' מלכים ראשון שיר השירים לשלמה, שירי הלל דוד ואסף והימן ובני קרח, משלי וקהלת שלמה וגם חידותיו, נבואת גר ונתן שמעיה ואחיה, ס' ישן נושן איוב, וס' ישעיה, (אבל מס' האחרון הזה, אין להם ממנו כי אם עה סוף פ' עשתי עשרה (דברי המעתיק), והרב וויזל בהגהותיו על זה הוא מעורר ויועץ לכל אשר בשם ישראל יכנה לתור ולחפש בכל מאמצי כח להביא אלינו את הספרים היקרים האלה, ואומר כי אין לפרט הטובה הגדולה שיגיע מזה לישרי לבב וכו'.

אחרי ההודאה הראויה לך מאשתי על מתנתך, עוד היא מברכת אותך בכל עת אשר היא קוראה בתפלתך אשר היא לה לשעשועים יום יום, ותמיד תיחל שידפס במהרה גם החלק השני ממנה.

דבר קטן מאד בענין נטיות השמות, כמדומה לי שאמרת לי כלל, כי כל תנועה שאחריה דגש, או אות נחה כמו נגב תיכל שלחן, לא תשתנה לעולם בנטיה: והנה שפחות שלמות; לכן בדרוקי כתבתי, התנועה לא תשתנה אם אחריה דגש, או אות נחה, או שאו נח, בתנאי שלא יהי השם בהיא בסוף תיבה, ואם הי' בסוף תיבה, או אם השוא נח בפי הפעל לא ישתנה, כמו מצוה משנה, שהרבו מצות משנים, ואם השוא נח בע' הפעל כמו שמחה שלמה ישתנה כמו שמחות שלמות, ושמחה ושלוש יוסיפו לך.

אוהבך הנאמן,

ש ח ב ד ל

גוריצאה צום אסתר הרצים יצאו דחפס לפ"ק.

שירי שחבר־ל.

I.

תקע"ט

להוריו

(לאבי ואמי היקרים, תשורה זאת ארים :¹)

אני הוא מדבר, ומלין אֶחְבֵּר, ובאל אֶשְׁבֵּר, יִחַנְנִי עוֹז רַב :
לְחֹבֵר מְגִלָּה, בְּשִׁירָה כְּלוּלָה, לְאָבִי תְהַלֵּךְ, אֲשֶׁר שִׁיר לִי כֹתֵב :
הֲלֹא הוּא הַדְרִי, לְעוֹלָם יִקְרֵי, מְאֹרֵי וְנָרִי, כְּבֵל נֶפֶשׁ אֹהֵב :
וְשִׂמְחַת לִבִּי, הֲלֹא הוּא חֲבִיבִי, אֲנֹכֵךְ כְּלִבִּיא, לְסִפֵּר בְּשִׁבְחוֹי :
יֵרָא הַדְּאֵלָהִים, מְכַבֵּד בְּרוּאִים, סַעִיפִיו כְּמַהִים, לְקִיִּים טְצוֹתָיו :
אֲדוּנֵי אֲדוּנִים, חֲנֵנוּ כְּבָנִים, וּבְנוֹת לְמִשְׁנִים, לְשֶׁרֶת אֶת פְּנֵיו :
וְאָבִי חֲנֹכֵךְ, וְסִפֵּךְ לְצִרְכֵךְ, סִמְכֵךְ תִּמְכֵךְ, בְּתוֹרַת אִישׁ עֲנִיו :
זֹכֵה לְעַבְדוֹ, אֱלֹהִים כְּחִסְדּוֹ, הָיִיתָ בֶן יְדִידוֹ, מְקַבֵּל טוֹסְרֵיו :
וְאָבִי וְאָמִי, עֲשׂוֹת טוֹב כְּיוֹמִי, וְלִילְךָ כְּתוֹמִי, יַעֲצוּנִי יַחְדוֹ :
וְאָמִי יִשְׁרָה, כְּשִׁרְהָה כְּשִׁרְהָה, וְאוֹקִיר דְּבָרְהָה,² כְּנָלַת הַזֹּהֵב :
וְאַתְכֶם אֲכַבֵּד, כְּפִקֵּד וְעוֹבֵד, כְּיִשִּׁי לְעוֹבֵד, כְּטְצוֹת בֶּן לֹאֵב :
וְאַתְכֶם אֲשֶׁרֶת, לְאָבִי אֲפָרֵט, כְּנִבֵּל כְּפֹרֵט, אֲפָאֵר אֶת שִׁירֵיו :
לְךָ טוֹב לְהוֹדוֹת, כְּהַלֵּל וְתוֹדוֹת, לְעוֹלָם לְעֵדוֹת, כְּדוֹד בְּזִמְרֵיו :
וְשִׁלַּשׁ פְּעַמִּים, זְמִירִים נְעִימִים, וּמִמֶּךָ רְשׁוּמִים, לְיָדֵי הַנְּהָה בָּאוּ :
וְרֵאשׁוֹן לְשִׂמְחָה, כְּפֹר יוֹם הַנְּחָה, עֲשִׂיתוּ לְבִנְךָ, לְמִשְׁאוֹת לְךָ הוֹבֵאוּ :
וְאַחֵר הֲלֹא בֵּא, דְּבַר שִׁיר כְּחִבָּה, וְהִיָּה נִסְכָּה, אֲשִׁישִׁי דָם עֲנֵב :
שְׁלִישִׁי לְלוּלֵב, וְאַתְרוֹג מְשׁוּלֵב, וְכַדְבֵּשׁ וְחֵלֵב, לְחֲכִי הֵן עֲרֵב :
וְשִׁיר זֶה שְׁלִישִׁי, עֲמֵרָה לְרֵאשִׁי, לְהַרְבּוֹת מְשׁוּשִׁי, וּמְבִיא לִי הִרְאָהוּ :

¹ השיר הזה בעל־ל"א בתים כמספר שני חיי המשורר בעת חבֵרֵ אוֹתוֹ ; כל טור בעל שש הברות עם היתד בראשונה וברביעית, ושלשת הטורים הראשונים חרוזים כאחד וכן כל הטורים רק כי הוא חרוז עובר כי אין לחרוֹ, אהב עם פניו ועם תפחה.

² במקום דְּבָרְהָה מפני החרוֹ, ויש דגמתו בתורה.

לְאָבְרָם אֱלִיעֶזֶר, ⁽¹⁾ שְׁעָל ⁽²⁾ קַדְקָדוֹ נֹזֵר, לְיוֹסֵף אֱלִיעֶזֶר, ⁽³⁾ וְאָבְרָם אוֹרִיָּהוּ :
וְגַם לַחֲבֵרִים, לְאֲנָשֵׁי אַמְרִים, וְגַם לְאַחֲרִים, וְרָאוּ כֵן תַּמְחוּ :
וַיִּקְרַע עֲלֵיהֶם, וְנָעַם אֲלֵיהֶם, וַשְׁפַח בְּפִיהֶם, חֲרוּזָיו וּדְבָרָיו :
וַעֲתָה אֲחַלְהָ, לְאָבִי מַעֲלָה, דַּבְּרוּ לְמַלְאָךְ, וְלִדְרוֹשׁ אֶת בְּנָיו :
אֲשֶׁר הֵם חֲפְצִים, וְאוֹבִים וְרוֹצִים, חֲרוּצִים וְאֲצִים, לְבִרְכַתְךָ יִצְמָאוּ :
וּבֹא נָא וְהַצַּלְתָּ, וַיִּיטֵב לְמוֹלְךָ, וְאַתָּן אֲנִי לְךָ, כִּסֵּף נִתְאָב :
הֲלֹא הֵן מְנוֹרוֹת, וְתִשְׁעָה סְפוֹרוֹת, יִקְרוּת טְבוֹרוֹת, מְאִירוֹת כְּכוֹכָב :
עֲשִׂיתִין לְמִצּוֹת, יִקְרָה חֲשׂוֹבָה, לְקִיּוֹם נִדְבָה, אֲשֶׁר לְבֶךָ נִדָּב :
וְנִרְאָה שָׂכַר זֶה, כְּבֹא שֵׁר וְחוּזָה, וְעַם דָּל וְרוּזָה, לְרַב טוֹב כֶּף יִמְחָאוּ :
אֱלֹהֵי תְהַלְלָה, יִקְבַּל תְּפִלָּה, הֲגַם כִּי אֲמוּלָה, בְּשִׁבְרוֹן הַלֵּבָב :
וְנִזְכָּה וְנִחְדָּה, וְנִשִּׁיר וְנִוְדָה, לְמַעֲוֹז וּפּוֹדָה, וּמַחֲסֵה אֵל קוּוִיו :
וַיִּשְׂמַח יִשְׂרוּן, וְשִׁירִים יִשְׂרוּן, ⁽⁴⁾ וְנִקְסָם יִשְׂרוּן, ⁽⁵⁾ כְּגִוֵי צָר הִנְתַּעֲב :
וְתִשׁוּב עֲבוּדָה, וּמִזְמוֹר לְתוֹדָה, יִרְנֵן יְהוּדָה, כְּבִיאַת אֱלֹהֵיו :
קוֹל שׁ"ח"ל

ועוד כתוב : וְאֲחֵי שְׁלֹמֹה, מִבְּקֵשׁ שְׁלוֹמוֹ, לְהַחֲיֵשׁ פְּעֻמוֹ, לְנִשְׁקֵךְ אֶת יָדָיו :
עַל מַעֲטַת הָאֲנָתָה :

אֱלֵי הַזְּרִי מִכְּבָדִי, בְּיוֹם פּוֹרִים, זְמַן שְׂמִיחָה :
נִדְבָה זֹאת, אֲנִי אֲשַׁלַּח, רְצוֹ אֹתָהּ כְּשִׁי מִנְחָה :

⁽¹⁾ זה הוא כמהר"ר אברהם אליעזר הלוי אב"ד וס"צ בעיר טריאסטי

⁽²⁾ כמו שהוא עמל (קהלת ב')

⁽³⁾ הלא הוא כמ"ר יוסף אליעזר מורפורגו איש חיל רב פעלים אשר יוסד במריאסטי בש' 1831
החברה המסוארה נגד נזקי האש וכו' הנקראת בשם Assicurazioni Generali ונודעת בכל
קצו ארץ, הוא חבר ג"כ כמה שירים וחדות בלשון הקודש, ועליו דבר גם שד"ל באגרותיו, ואינו
יודע מי הוא השלישי אברהם אוריהו הנזכר מה אחריהם.
⁽⁴⁾ ל' שירה, ⁽⁵⁾ ל' אשורנו ולא קרוב.

II.

בשמעי קול המולה, קול חתן קול כלה, יחד יבואו אנודים, הנה העת עת
דודים, ה"ה המשכיל אהובי, ידידי חביבי, כמר **יצחק** בן מעלת חכם
מורי ורבי כה"ר **אברהם ריגין**, וזוגתו היושבת נגדו, ליטע אהלי אפרנו,
נצבה שגל לימינו הבתולה הצנועה מרת **רחל** בת הגביר המרוסם כהו"ר **שלמה**
חי הלוי זלח"ה לא יכולתי להתאפק מלומר בקול שירים וזמר.

מעת עלה ברצון רוכב שמים ⁽¹⁾

לברוא תבל עם כל אשר עליה

חלק לאיש מדע בפינותיה

יותר מכל בריה כפלי כפלים

גם עזר הוכן לו ברחב ידיים

אשה, אשר לכל חפצו יטה

עת יחזיק בתום ולא ירפה

שמחת שלום תמיד תשכון בנתיב

אתה יצחק לכל טוב זה זכית

תניל כי ברחל מצאת עזר

תשמח באשת נעורים קנית

דודים תצליחו עד בלי ירח

תזכו לבן דוד נושא הנזר

אור זרעכם לעד יהי זורח.

⁽¹⁾ שיר זהב חפשי ושני הטורים האמצעיים בבית השני אינם חרוזים כלל.

III.

לכבוד נבר חכם בעוז איש אמונות ודוב תבונות ה"ה החכם השלם כמהור"ר
מרדכי גאלדמאן נרו יאיר ככוכבים לעולם ועד.

נמלצו כי אוריך ואוכלם ויהיו לי לששון ולשמחה למשאת ולהנחה ובראותי יופי
מלאכתך, וכשרונה ולא יכלתי להתאפק, ואפתח פי לקול רנה ואזמרה אשירה
ואזמרה לכבוד המבאר ספר עזרא ויהפוך לאור מאפליה אשר בדברי ספר נחמיה.

ילדי תבונתך מה נפלאו¹

מה נעמו אל חד כל מדברריך!

אשיר בשמחת לב לכבוד הודך;

קח מרדכי שיני מלב יבאו.

עזרא נחמיה לו שנית כי באו;

ברוך תהי! אל חי ינצור נפשך

אל שְׁעֵרָה קלעת בדברריך

כה יענו יחדיו גם כף ימחאו.

רכסי מליצותם אתה סלות

אין עוד קשי מלים חשבי המעם

חכמתך רבה אור במ מבקעת.

מה טוב ומה נעים, וכהחֲלֹקֶת

לדרוש בספרי קודש זאת הפעם

כן תעשה תשלים בלתי מגרעת

לכתוב באמרי דעת

ביאור לדברי אל עד אם שלמו

ישמְעו מליך כי נעמו.

איהבך ומכבדך

שיח לולי.

¹ זה הוא שיר זהב חפשי ונוסף בו זנב ושני טורים האחרונים חרוזים בפני עצמם.

IV.

שמה לבי ויגל כבודי, כי הרחיב ה' לידי, וישימך לאב ולמורה כבית מדרש הרבנים אשר הקימו גדיבים וקצינים ותכון כחויץ מלאכתך, ואחר בנית ביתך, וכעת הזאת התעלסת באילת האהבים, אי בתורה משתעי קרא, אי בנוה משתעי קרא היו לאחדים, כי בא עתך עת דורים, ותמה לך אשת חן כלה מחמדים, ה"ה הכבודה והצנועה מ' כלה בת שבע בת הקצין המפואר כמה"ר רפאל סג"ר ולכן לא יכלתי להתאפק ואפתח פי בקול רנה והודות.

משכיל שיר ידירות. ^c

לִידִידִי בְּיַדִּי שִׁיר אֲשִׁירָה
לְשִׁמּוֹאֵל הוּא דוֹד שִׁיר אַחֲבִירָה
וְאַרְגֵּן אֶת־כָּל־תִּקְוָה בְּדָקָה ;
בַּר לֵבָב רוֹדֵף מִזֶּב אֹהֵב דָּע,
חֲכָמְתָּךְ מֵעֵין הַנּוֹבֵעַ
עַל עֶפְרַיִם לֹא הִפְרַתִּי מְשָׁלָה ;
אֲנִישֵׁי לֵב וְגִדִּיבִים הִתְחַפְּרוּ
וּבְהַקִּים בֵּית מִדְרָשׁ בְּךָ בְּחָרוּ
לְמַלְמֵד וּלְמוֹרֵה מִיִּשְׂרָאֵל ;
אֲשִׁרִיָּהֶם אֲשִׁרִיָּהֶם תִּלְמִידֶיךָ
כִּי יִטְצוּ כַּמְּגִדִי אֲמְרוּתֶיךָ
הַיְקָרִים מִגִּנְזֵי מִסְתָּרִים ;
יִזְרַח שֶׁמֶשׁ בְּבִקְרָה בְּבִקְרָה
וַיִּפְיֵצוּן קַרְנֹתָיו זֵיו אֹרֶךְ יִקְרָה
אֶל־אַרְבַּעַת קַצְוֵי הָעוֹלָם ;
כָּל־רוֹאֵיו בּוֹ יִשְׁמְחוּ יִשְׁשׂוּ
כַּמְּטוֹבֵי כִי יִשְׁבְּעוּ יִקְדִּישׁוּ
אֶת־שֵׁם־אֵל בּוֹרֵא כֹל הַנְּעֻלָּם ;
כִּי יִתֵּן עַל רֹאשְׁךָ הַכֶּתֶר

(¹) השיר הזה הוא שיר פשוט ר"ל כלי שום יתד בלל, ובעל י"ד בתים. לכל בית ג' טורים, שני טורי כל בית הראשונים חרוזים בניניהם והסוגרים חרוזים שנים שנים.

כִּי תִדְרוּשׁ בְּרַבִּים בְּשֵׁפֶת יָתֵךְ
וּתְבָאֵר מִצְפוֹנֵי הַמִּקְרָא :
עַל תִּבְלֵ אִזּוּ יִזְרַח גַּם שִׁמְשׁוֹךְ
גַּם הוּא יַפְיץ זֵיו אֹדֶר חֲכָמְתֶךָ
כִּי תֵאִיר עֵינַי רַבִּים בַּתּוֹרָה :
מִה־תִּרְבֶּה שִׁמְחָתָם עַד אֵין עֶרְךָ
כִּי לְקִנּוּת חַיֵּי עַד תּוֹרַם דְּרֶךְ
תִּישִׁירִם בִּדְעוֹת בַּמִּדּוֹת :
וְדַהְבִּין בַּמִּקְרָא לְשׁוֹם שִׁבְלֵ
עַד יִשׁוּבוּ אֶל עַל בְּלִתֵי נִבְלֵ
גַם אֱלֹהֶיךָ יִגְדִילוּ תוֹדוֹת :
כָּל־טוֹבָה כָּל־שִׁמְחָה לְךָ יֵאָתֶה
גַּם בְּחִלְדֵ הַזֶּה טוֹב מִצְאָתָ
אֲשֶׁת־חַן חַתוּמָּתָ כָּבוֹד :
שׁוֹשׁ תִּישִׁישׁ עִם אֲשֶׁתֶךָ כַּפְלַיִם
זָכָד טוֹב כְּזִכּוֹתֶךָ שִׁבְעָתַיִם
אֶל שְׂדֵי יוֹבְדֶךָ גַּם זָבוֹד :
בְּבִרְיָאוֹת, בִּילְדִים, וּבְרוֹב עִשָׂר
עַד־שִׁיבָה תִשְׁתַּעֲשַׁע בְּאוֹשֶׁר
כְּרִצּוֹנָה וְרִצּוֹן שׁוֹכֵן עַד :
הָאֵח ! נִפְּשׁ צְדִיק תִּתְפָּאֵרִי
עַל מַעֲשֵׂיךָ אֵין זֶה רַק תְּפָרִי
כִּי הִקְרָן מְנֻמֶּת לְעַד :

אוהבך הנאמן

שחבד"ל.

V.

על מות אחד מתלמידיו.

בן שש עשרה שנה דוד בן נבריא אל,
לגור במעון האל, חלף ממנו :
הוריו, מוריו כבדו, אל דרך טוב פנה
אחיו, רעיו, אנא! למדו ממנו :
למד ברצון לבו, תורה עד לבלי די
עד יום גזר שדי, ויקראנו :
זה בן עולם הבא כי טובו ארחותיו
כי דעת רבותיו, נחה הימנו :

י"ח תשרי תקס"ח תנצב"ה.

VI.

תקפ"ז. ⁽¹⁾

שיר בשבח, Le Roy, מחבר ס' רפואות ויסודתו על מלות Le Roy
שהוראותו בל' צרפת: המלך,

הַמֶּלֶךְ הַמְּמֹלָךְ בְּלִמְלֻכְי אֶרֶץ
אֶל־כְּלָמוֹ נָתַן מְמֹשֶׁל וְכֹחַ
לְפָרוֹץ גָּדַר לְהִיּוֹת עוֹמֵד בְּפָרֶץ
לְנִתּוּץ, לְנִתּוּשׁ, לְכַנּוּת, לְסִגּוּר, לְפִתּוּחַ

פַּעַם יִיטִיב הַמֶּלֶךְ, יִשְׁבִּית קָרִין,
הָעַם תַּחַת יָדוֹ יִמְצָא מְנוּחַ,
פַּעַם יִרְשַׁע, הָעַם כְּבָעִיר וְשָׂרִין,
אִישׁ אֶת־אֲחִיו יִבְלַע, יִרְצַח רְצוּחַ,

⁽¹⁾ שיר זהב פשוט עם זנב.

אך פי רחם האל על גרי חלה,
וירצה לרפאתם מפדוה פגע,
ויאמר אל-עמו הנה המלך,

תשתי מי מירוקיו זמן ויגלה,
לכל ימיב, יסיר מכס הנגע,
הוא מלך כל-רופא אזרח ונהלך

ובכל-עיר ובכל-פלך
כל-אנשי לב אליו תמיד ישמעו
פי בגללו רבים מרע נושעו.

VII.

תפלה שכתב בימי הבחרות לא נודע זמנה, ובראשי תכותיה נרשם שמו "שמואל
חיים לולי בן דוד" ז' פעמים.

שדי	שוכן	שחקים	שומע	שיחות	שמע	שועתי
מלך	מרחם	מלט	מעשי	ממחשבות	מעורבות	מסינים
תשכילני	תחכמני	תצילני	תשמרני	תעזרני	תזכה	תאחיה
אלהים	אזון	אמרות	אשר	אמרתי	אשמור	אמרותיך
ללכת	לדרכיך ¹	לשמור	לשוני	לדבר	לבד	לצורך
חיים	חכמה	חנני	חלש	חזק	חורפי	חנם
יצר	יום	יום	יסיתני	יסרהו	יוצר	יצורים
יה	יחיד	יען	יראתיך	יראיך	יראוני	ישמחו
מלך	מלכים	מפר	מחשבות	מלטני	ממחשבות	מרעים

¹ הו"ל בדרכיך כי לפועל הלך בשמוש הלמד יש לו הוראה אחרת. ואולי יש לפרשו להתקרב אל דרכיך.

למדני	לקחך	להבין	ללמוד	ללמד	לשמור	לעשות
לתנן	לתושיע	לתעזור	לתשביל	לתחזק	לתאמץ	לתפתח
לב	לומדי	לקחך	לשמה	לחשוקים	לרדת	לעמוקה
יה	ירפאני	ישוב	ירחמני	יסעדני	יכבוש	יגונותי
ברוך	בורא	ברואים	בוחר	בישראל	ברכני	בטובה
נורא	נשא	נעלה	נותן	נשמה	נכספה	נפשי
דעת	דתך	דין	דין	דופק	דלתי	דתך
יעונותי	יפשעי	יחטאתי	יילבנם	יידוי	יתשובה	יצדקה
דגול	דין *	דל	דואג	דוה	דורש	דתך.

VIII.

תריב.

א) לאלמנצי.

אל איש חיל רב פעלים, המליץ המפואר, נעים זמירות ישראל ה"ה החכם השלם כמהר"ר יוסף אלמנצי תומך שפת קדשנו ותפארתנו יהי אלהיו עמו, אכ"ר!

ימים כבירים לא עברו אחרי הריצי אליך מכתב ידי בשנה שעברה, אשר בו העזתי מצח לשום לפני אדוני מחשבותי, מחשבות אין ואשמתי גדלה עד אשר דדתי לדבר דבר נגד הכורי מי שגדול ממני כאדני היום, ותפעם רוחי בקרבי לאמר,

(* דוין הוא פועל עומד.

א) המכתב הזה הוא תשובת שחבר"ל על שני שירי אלמנצי בצרוף שני ספריו אשר ככרתו בהם ונביא פה גם שירי אלמנצי אשר עוד לא נדפסו :

א) בשנת תקצ"ט בשלחו לשחבר"ל למנחה את ספרו „הגיון בכנור" כתב בראשו: „קרנן מנחה אל המשכיל והנכון המדקדק והמשורר כמהה"ר שמואל חיים לולי היושב בעיר גוריציאה ללמד דעת את נערי בני ישראל.

אם לי אֵלִיל זמרה רק לָחֵם עֹנִי

נָתַן, רוֹזֵן נִיבֵי הַשָּׁמַן הַיְמִינִי

פֶּת שִׁירְךָ פָּרוֹם אֶל־דֶּל פְּמוֹנִי. —

טרה זה היה גבן איש צעיר כמוני להוכיח את גדולי דורו ולכא כמשפס עם שתקיף ממנו בחכמה ובמליצה, הכזה יהיה איש יבחרהו המשורר הנעים להוכיחו על פניו? הזאת חשבת למשפס? מה זאת עשיתי!

ועתה בהגיע אלי טחדש תשורתך היקרה, מליצתך הטפוארה הנדפסת עם הספר היקר „אבני זכרון“, עם שמינית אחת מכתבי ירך אשר בה ככדתני וראיתי, כי ענות אדוני הנשגבת גדלה עד אשר לא תכוז לצפצופי הדיוט כמוני, ראיתי ואשמח, ואתנחם על כל אשר עליך חשבת, ולא יכלתי להתאפק מהניד לך עשתיותי בשירה חזאת. ⁽¹⁾

לא אהלל שיריך כי געמו,
לא דפרות חתן מעין נובע
היוצאים מפיה, וינחמו
כל איש אשר עינו מאון דומע:
לא תוכחות מוקר למאד עצמו
החודרות בלבב כל איש פושע;
ענותך רבה לעד אביעה,
כי עד שמוע לי הגה הגיעה. —
תאות תהלה אל איש מליין ישר,

(ב) בשנת תר"א בשלחו לשחבר"ל לתשורה את ספרו „אבני זכרון“ כתב בראשו:

לא אל פסילי אן על פמות בעל,
לא לאיל זהב פרזל ונחשת;
לא אל נבו וכמוש או צבאות מעל,
לא אל מלאכת על בפי תלבשת;
לא אך פמרי בל ושרופי נעל,
אל כהני דגון ונזירי בשת
אביא תשורת, הגה הפעם
אשיר לאל שרי, למשיבי טעם.

„לחכם ונכון וידע פשר דבר המדקדק ותמשורר היקר והנעים כמהר"ר שמואל חיים לולי מעיר גוריצאה.

„מנחה שלוחה מאת הצעיר יוסף אלמנצי איש פאדובה בש' התר"א לפ"ק. —
(1) השירה הזאת היא מורכבת ובעלת ג' בתים ובכל בית שמונה טורים. יש לכל טור י"א הברות והיחד על השלישית.

יִרְפָּה בְּאִמְרֵי פִּי קִשְׁיוֹת הַשָּׁשִׁישׁ;
תֵּאוֹת תְּהַלֵּךְ אֶל הוֹלֵךְ בַּבֶּשֶׂר,
יִבִּין מְעוֹן שִׁבְתוֹ מֵעַל לְעֵישׁ;
תֵּאוֹת תְּהַלֵּךְ גַּם אֶל אִישׁ רַב עֲשֶׂר,
יִפְתַּח לְדַל, אוֹצֵר בְּצִיר וְדַישׁ;
אֵךְ מִי לֶךְ יִעְרוֹף, צִיץ בְּלִמְתֵי חֶדֶק,
כִּי מִלְכָּד בְּלִיָּוָה, לֶךְ עֲנֹה צֶדֶק. —
יוֹסֵף! מְלִיצְתִי מִסִּפֵּר תִּלְאָה
אֵת כָּל תְּהַלּוֹתֶיךָ כִּי נִבְרָו;
חֲכָמָה, תִּבְוֹנָה לֶךְ, גַּם עַל פֶּלֶא־אֵלֶּה
עֲשֶׂר וְגַם שֵׁם טוֹב בְּךָ הִתְחַבְּרוּ;
וּכְלִיל לֶךְ עֲנֹהה הַפִּלְא וְפִלְא,
כָּל־אוֹהֲבֵי שְׁמֶךָ בְּךָ יִתְפָּאֲרוּ,
מִה־עוֹד? אֲלֵי מָרוֹם אֲשָׂא כַפָּיִם,
תִּפְאֲרֶתְךָ יִקְיִים כִּימֵי שָׁמַיִם.

ואחשבה לדעת כמה תשוואות החן אשר לך תאותנה, וראיתי כי עמל הוא
בעיני להשיבן אליך כעל גמולות ותקבל נא ממני המכתב הזה לאות ולזכרון כי
אהבתי מאתך בל תמוט עולם ועד.

אוהבך ומכבדך

שמואל חיים לולי.

גוריצאה בעשירי לשמיני תר"ב גדולתך לפ"ק.

IX.

מכתב לשדבכ"ל מן שחכד"ל בחלותו ויחי מחליו (1)

- א**ודה את ה' בכל לבבי, המפליא לעולם חסדו עמנו :
בהגיע ממרחק שמועה לא טובה, פחד קראני ורעדה :
גבר חכם צדיק ותמים, הוכח כמכאוב על משכבו :
דאנ דאגתי על נפשך, ובמכאובך יכאב לבי :
האיש הנשא על כל האנשים, איך חלית והיית ככל האדם :
והכמתך לא עמדה לך, להצילך מבעותי מות :
זאשתומם ואומר, הלא תעמוד צדקת חכמים להצילם מרדת שחת :
חזרתי תומתך מעולם, טובך וכשרון דרכיך :
טרפת למות נפשך, למען החיות נערי ישראל :
ימלטלת גויתך מפנה לפנה, מהום לקור ומקור לחום :
יאמים ולילות השוית, ללמד דעת את בני יעקב :
יבן עשית, אך הוסיף הוספת, העדפת על אשר צוך ה' :
יגכל הוא שם גבול, גם ליכולת אנוש, חק עולם ולא יעברנהו :
ידגודל תשוקתך להיטיב, לא נשמרת מצנים פחים :
טולא חסת על גופך, והנה יד ה' נגעה בך :
טזמרום שלח אש בעצמותיך, ואבריך כמוקד נחרו :
יזתעב לפיך כל טאכל, ועורקיך לא ישכבון :
יחבלת ענוים קשים ומרים, ומכאב לב תליל :
יטעלוקות מצצו דמך ויחלישוך, התרפית ביום צרה סר כחכה :
כפלאים ירדת בימים אחדים, ותגיע עד שערי מות :
כאפחדו הרופאים ויפגנו על הייך, ואתה על ה' שמת מחסך :
כבצרה ויגון מצאת, ובשם ה' קראת :
כגצעקתך למרום עלתה, אל מעון קדשו השמומה :
כדקנאתך לכבוד תורתו, חשקך להיטיב לעמו, ואהבתך את האמת :

(1) המאמר הזה הוא שיר חפשי כמוסור, בלי חרוזים ואין מספר הברות טוריו קצוב. ואין ספק כי הוא המשובח בכל שירי שחכד"ל. השיר מיוסד על פי א"ב ואיזה אותיות מוכפלות.

ראשית דרכיך הנם אלה, ויתנגשו ויעלו יחדו, ויהיו לך למלאכים מליצים :
רחום וחנון את אלה ראה, וירחם על ילדי עמו :
רפא חנם רפא תחלואיך, כי תרפה לב האבן מבשרם :
שדי השיב לך את בריאותך, כי תשיב שוכבים לעבודתו :
תוכן לבות כוננך על מכונך, כי תכון לבם ליראתו ולאהבתו :
שלומך שמעתי וירחב לבי, כאשר הצר לו בצרתך :
מפי מחסום על כן הסירותי, ואזמרה תהלות ה' :
לאודיע לכל נפלאותיו, כי לא יעזוב את חסידיו :
אנקת אכיונים הוא שומע, ופודה משחת נפש אוהביו :
לא יבושו התולכים בדרכיו, וגם אתה כאחד מהם :
חיים וחסד עשה עמך, והוציאך מצרה לרוחה :
ימים על ימים יוסיף לך בחסדו, ימי שלום, ימי ברכה :
ימי רוה והצלה, ימי השקט ושלוה, כי תוציאם בעבודת ה' :
מאויי צדיקים נותן ה', לכן יתן לך כלבבך :
לחוסף לקח בתורתו, ללמד לפושעים דרכו, וחטאים להשיב אליו :
להדריך נלוזים בדרך ישרה, להשכילם יוקר האמת :
למען ימאסו בהבלי תבל, וידעו מה פעל אל, ויעבדוהו, ויברכוך :
יכבדוך אלהים ואנשים, ויאושר חלקך עד עולמי עד :

וגם אני אורך

שחבד"ל ירדך.

וינחם ידוה על הרעה אשר דבר לעשות לעמו, לפ"ק.

X.

לשמואל חיים זלמן ⁽¹⁾

שיר זהב.

ראה שיריך וישמח לבי,
לתת כבוד אליך לא יירא,
זכו מליך ולשונך ברה ;
הסר משם השיר הדובר בי,
כי לא אשכיל מה הוא „אמת עצבי
לשוא ארדוף נרדף שוכן אברה”
כמעט אמרתי (לא בלתי מורא)
נָזְרו השיר הזה ובמו חרבי.

⁽¹⁾ בכוא החכם לולי בעיר טרויאסטי אצל בן דודו שד"ל ז"ל וירא שם הנער המשכיל לשמואל חיים זלמן תלמיד שד"ל אשר בן משוררי שפת עבר איתן מושבו (ראה ספר יליד כנור אשר זכיתי להוציא לאור אחרי מותו הכולל כל שיריו ושאר מכתביו), ויהי הפעם וישלח זלמן לכמיר לולי איזה שיריו הראשונים אשר כולם בלתי הנוכחי מצאו מקום בספר הנ"ל וביניהם גם שיר זהב זה כתשובה לעצה אשר יעצו לולי לתת מתג בשפתיו ורסן לאומין דבריו. וישב לו לולי תשובה בשיר זהב פשוט הנ"ל וחרוזיו כחרוזי שיר זלמן ושניהם פשוטים. וזה שיר זלמן.

שמע קולך וירנן לבי,
כי אם אריה שאג מי לא יירא,
ובזאת ראיתי את נפשך ברה,
ובזאת ידעתי כי חפצת בי.
אך שוא, כי לא אמרוד פֶּאֶמֶת עצבי, *
אף כי נרדף, שוכן תחת אברה,
תחת נסה אלחם בלתי מורא,
עליה עד עולם אריק חרבי.

* ר"ל אך שוא יעצת לי לתת מתג ורסן לשפתי כי לא אמרוד באמת אף כי היא לי מקור עצבים ואף כי השוכן תחת אברה, הוא נרדף ; והיה צריך לכתוב במפיק והשמיטו מפני החרוזים ויש דוגמתו בהומש.

לשאר שיריך, אלה רעיוני:
חסרון מצאתי בם המפחידו,
נקי מניב מכאיב אין רק אחד,
ובשזש לשון תכה (איך לא אפחד)
רע, רע, שר, כל איש; הם נאו ותהי
נפשך ברה ורצויה לאדוני.

לשוא עצה, כי סלע רעיוני; (*)
איה אדם פארץ מפחידו
אם רק צדק ארדוף? אין גם אחד.

ידוף? ושיגני? לא אפחד,
תמות נפשי מות גבורים, ותהי
אשה ריח ניחוח לאדוני.

(*) כי רעיוני קשים כסלע ובלתי מתחלפים.

להדפסת הספר הזה התנדבו   הקק"י גוריציאה; כטהריר אהוד
לולי בן המחבר; הגבירים הנגיד הפרופעסור אלחנן ישעיה אסקולי, הנגיד
מרדכי בכיר שמואל מורפורגו די נילמא, וכמ"ר יצחק מורפורגו כולם ילידי
גוריציאה והמ"ל.

הוספה.

אוי נא לנו, כי חמאנו, נפלה עמרת ראשנו, וזיו הרגנו, אוי על קריה ברה במכבירה,
 כי פנה זיוה פנה הדרה, יש לי הרבה מעות ואין לי שולחני להרצותם, צור תעודה
 נחתם כי מפני חמאינו נגנו מעינינו, כמוהר"ר משה ⁽¹⁾ אלופנו ומורנו ועתה מה
 אעשה על מיתת רבי מאיר עיני, כי אם עפעפי יזלו דמעה ונבהלו רעיוני. בסיון
 באחד עשר לחודש נגנו ממנו ארון הקודש בשנת התקנ"ח נגנו ירא חמא זוכה
 ומזכה את הרבים, ואין מספר למעשיו הטובים, על זה היה דוה לבנו, על אלה
 חשכו עינינו, ויהי בכוא אלי השמועה הרעה הזאת, לא יכולתי להתאפק ולחשות,
 ועל כי היה מאיר עיני בתלמודי, והיה מתנהג עמי ברוב טובו וחסדו, אמרתי לא
 נכון היום לשבת אלם אף כי אנכי העלם עשיתי מה שעלה בלבי ברוב עצבי.

א.

עיני מדאגה תמיד דולפת ⁽²⁾

על כי נחמף נגרע אודם אחלמה,

תמיד לבי בוכה פעמים כמה,

אוי כי גדר תורה היום נקמפת.

קהל

משה חנן לפני אל חי צורנו,

תאמר הושיעה נא אל תשחיתנו.

ב.

אין לי מנוח עת אותו אזכירה

כי דמעות הן מעיני יצאו.

ומפני מותו רבים יתמהו,

אבל גדול עשו קינים אחבירה.

משה וכו'

ג.

אחרי דברי מועמים אלה

אשאל מאל נורא שיחננו

יתן ברכתו לנו עד לא תלא ⁽³⁾

משה וכו'

ד.

מן שמים ישלח לנחמנו,

את משיחו מהר ויפליא פלא,

ותהי תמיד יראת שדי נגדנו.

משה וכו'

הצעיר ישיר מקונן.

(1) הלא הוא כמוהר"ר משה חפץ מ"צ בעיר גוריצואה. וישיר הנולד בש' התקמ"ד היה
 בן י"ד שנים כחברו הקינה הזאת.
 (2) שיר זהב חפשי רק חרוזי הבית הראשון אינם שוים כנהוג לחרוזי השני, גם אין
 נוהגים לעשות טורים חוזרים אחד על בית בשירי זהב.
 (3) ר"ל הברכה לא תלא לחול עלינו.

ויהי כמות עכב אל הנאמן, ומדקדק עצום, חכם גדול, אשר למד תורה הרבה
בישראל כל ימי חייו כ' מ' החכם ר' שמואל אל חיים בר מ' החבר ר' דוד
לא-לי ז"ל הנפטר ביום ל'ג לעומר שנת התר"ג וישא את קולו הצעיר מתלמידיו
אלחנן ישעיה אסקולי הנכאב ויבך ויקונן עליו ואמר : (1)

א' על מה פל-איש בבכי קולו מרים ?
על מה היום דיעה על פל אישון ?
ביום הזה, בו אל השבית אסון,
גילו, שמחו, פצחו שירו שירים :

ב' הם ! הם ! ביום הזה גילול כי אל
פתאום את שמחתנו זה ! השבית,
על הקהל הזה ידו הכבד,
בדרוך קשתי הפות לשמואל :

ג' אויה ! אוי לי ! אוי פרץ פרץ פרץ !
מות עור היושר לא הכרת ?
למה אכזר, למה פתאום מהרת ?
לקצור חסיד לגזור צדיק מן ארץ ?

ד' ממשפחתו אב רך וטוב הבדלת,
ולקהילתו (2) מעין חכמה חרבית,
גם לתורה, שומר נאמן, גנבת,
מאב מרע תלמידיו שללת :

ה' ביתו וקהלתו בייליל ידמעו,
גם עדרי תלמידיו מרה יצנחו,
עד כי יחיו, הם לא, לא עוד ישפחו,
גילם באשר תורה מפיו שמעו :

(1) השור הוא פשוט ובעל מ' בתים, ככל בית ד' טורים ו"א הברות ; הטורים הפנימיים
והמצונים תוריים. (2) הנקוד הור הוא להסיר היתר.

י' בְּאִשֶּׁר שָׁם לִפְנֵיהֶם דְּרֹךְ יִשְׂרָאֵל,
וּבְמַעֲמָקֵי לְשׁוֹן הַזְּרוּד שְׂכַלְמָה,
בְּאִשֶּׁר פֶּתֶר לָהֶם דְּבַר נְעֻלָּה,
וּכְאֵב לִבָּן נָתַן לָהֶם מוֹסֵר :

י"ז תְּמִיד נִילִיל נִכְבָּה עַל פְּרִץ זֶה ...
הָהָ לֹא! ... לֹא עוֹד נִכְבָּה! ... דְּמַעָה נְעֻצוֹר,
כְּל־מוֹסְרוֹ נְשִׁמוֹר, נְרֹדֶף נְצוֹר,
אֲשֶׁרנוּ זֶה יַפְעַל, עֲמַל נִבְזָה :

ח' עַל תְּלִמִּידוֹ מַעַל אִזּוּ הוּא יִשְׁנִית.
יִרְאָה אוֹתוֹ רוֹדֶף עִם כְּל־פָּחוּ,
הַדְּרֹךְ הַיִּשְׂרָאֵל בּוֹ הַדְּרִיבּוֹ,
יִשְׁמַח רוּחוֹ כִּי בִשְׁלוֹם יִנִּית : (1)

ט' אֵל יוֹצֵר כֹּל תִּפְנָה נִפְשׁוֹ זָכָה,
תִּדְרֹשׁ עָלֵינוּ בְּרַכְתּוֹ וְאוֹשֶׁר,
שְׂדֵי בְּקִשְׁתָּהּ יִשְׁמַע, כִּי יוֹשֶׁר,
רַק מִפְּעֻלָּהּ הִיָּה חֵן וְצַדִּיקָה :

הצעיר מתלמידיו אלהנן ישעיה אסקוליי.

גוריצ'אה סיון ה"ת"ר"ג.

(1) היה לו לומר יונה.

8654

SAMUELIS VERBUM

quo libro continentur

SAMUELIS VITA LOLLI

carmina, epistulae ad ISAACHUM SAMUELEM REGGIO

et SAMUELEM DAVID LUZZATTO missae

ae quas ipse ab ISAACHO SAMUELE REGGIO accepit

VICTORIUS CASTIGLIONI

TERGESTINUS

una cum scriptoris et sua ipsius vita edidit

commentariisque auxit.

—•••—
TERGESTI MDCCCXCV.

CRACOVIAE

in aedibus Josephi Fischeri.